AIDS TO THE STUDY

OF THE

CLASSICS;

A NEW SERIES

DESIGNED TO FACILITATE

A

PREPARATION FOR COLLEGE.

BY "C. A."

Studio minuente laborem.—Ov.

NEW YORK:
JOHN WILEY & SON,
15 ASTOR PLACE.
1873.

I.

CAESAR'S COMMENTARIES

ON THE

GALLIC WAR,

FROM THE COMMENCEMENT OF THE SAME TO THE END OF HIS SECOND EXPEDITION INTO BRITAIN: ACCOMPANIED WITH A LATIN ORDO, AND ILLUSTRATED ALSO WITH ENGLISH NOTES, EXPLANATORY AND CRITICAL.

By "C. A."

ORDINIS *hæc virtus erit et venus, aut ego fallor,*
Ut jam nunc dicat, jam nunc debentia dici.
—HOR.

NEW YORK:
JOHN WILEY & SON,
15 ASTOR PLACE.
1873.

POOLE & MACLAUCHLAN,
PRINTERS AND BOOKBINDERS,
205–213 *East Twelfth St.*,
NEW YORK.

PREFACE.

The present edition of Caesar is the first of a new series of *School Classics* now in course of preparation. Its principal feature is that it supplies a *Latin Ordo*, comprising the *ipsissima verba* of the original text arranged to conform to the English tongue. This is the chief concession which it makes to the demand of the times for more facilitation in the study of Latin. The pupil finds several leading difficulties in the outset of a Latin course: a new vocabulary to learn—an elaborate syntax to master—a multifarious inflexion of nouns, verbs, and adjectives, which embarrasses even the use of the Dictionary, and *an inverted order of the text itself:* inverted, I mean, relatively to the order and arrangement of his own language. It is of this last difficulty that the present edition of Caesar proposes to relieve the student, by furnishing him with a text in which each word shall, as far as practicable, occupy the same place in the original that it does in the translated sentence. This newly-arranged text of Caesar, it is to be observed, is placed at the end of the book, to be consulted only in the process of preparing the lesson; the lesson itself is to be recited always from the ordinary text of Caesar, which occupies the former part of the volume.

The editor adopts this plan of facilitating the study of Latin for the following reasons:—

1. Through the *Latin Ordo* as well as the original

text the pupil is kept in constant communication with the very words of the original classic. He is conversant all the time with a pure Latin phraseology. In this respect the use of an *Ordo* is to be preferred to the device of a *Latin paraphrase* adopted in the *Delphini* Editions of the Classics, which to the early student is sometimes as obscure as the original text, and offers to him a double task of translation—one of the classical Latin, and another of the paraphrase itself, of modern and sometimes doubtful Latinity.

2. With the assistance of the Ordo and the diligent use of Lexicon and Grammar the student can approach his lessons with some assurance of success. He will have a more confident feeling that he can get his own lesson; and no longer be discouraged by having to encounter, besides other difficulties, the intricacies of an involved and inverted phraseology. He will be under less temptation to resort to English translations or to look to others for assistance in his work.

3. With the use of the *ordo* the student will be able to traverse more *preparatory ground* of a Latin course in the same space of time. In the view of the editor a foreign tongue, ancient or modern, is not to be learned so well in its *usus loquendi* and its idioms, by confining the attention with critical examination to a small portion of the language, as by much and continual reading of the language in its various authorship. This, of course, is much facilitated by the use of an ordo in the earlier stages of a Latin course.

4. More time can be given to the enlargement of the vocabulary, to the familiarizing of forms, to syntax and analysis, where less is taken up in extricating the puzzle and complication of the Latin order as it presents itself to the beginner. Relief at that point, such as is afford-

ed by a carefully prepared *ordo*, leaves opportunity for a more rapid advancement at every other, whilst the difficulties that remain to be surmounted are sufficient to give ample scope to discipline and mental invigoration.

A few English notes have been added to elucidate the obscure and idiomatic parts of the text, and some passages have been translated entire, such as occur in conferences, and also the famous description in the 4th Book of the construction of the Bridge across the Rhine.

The editor trusts that this edition of Caesar will be found of practical utility without disparagement of any other, and that the earnest pupil will welcome it as affording real assistance without at the same time being attended with any injurious relaxation. Certainly it will be a satisfaction to him to contribute something to promote the study of a language that is not surpassed by any other, ancient or modern, in the perfection of its structure, the gravity and solidity of its character, and the marvellous beauty of its literature.

Note.—With regard to the classics included in this series, the editor has taken as the basis the recommendation of the University Convocation of the State of New York. He adopts for illustration those authors, and as a general thing such portions of them only, as they have judged to be appropriate and sufficient. A *school-book*, it is to be observed, is the mere instrument with which the pupil learns the language, and need not, therefore, embrace the whole of any given author. A complete edition of the classics is another matter, and belongs to the library of the accomplished scholar or learned amateur.

C. A.

C. JULII CAESARIS

COMMENTARII

DE BELLO GALLICO.

LIBER PRIMUS.

I. Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam, qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur. Hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis Matrona et Sequana dividit. Horum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate provinciae longissime absunt, minimeque ad eos mercatores saepe commeant, atque ea quae ad effeminandos animos pertinent important: proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt: qua de causa Helvetii quoque reliquos Gallos virtute praecedunt, quod fère quotidianis proeliis cum Germanis contendunt, quum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flumine Rhodano; continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum; attingit etiam ab Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum; vergit ad septemtriones. Belgae ab extremis Galliae finibus oriuntur; pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni; spectant in septemtriones et orientem solem. Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenaeos montes et eam partem Oceani, quae est ad Hispaniam, pertinet; spectat inter occasum solis et septemtriones.

II. Apud Helvetios longe nobilissimus et ditissimus fuit Orgetorix. Is, M. Messala et M. Pisone Coss., regni cupidi-

tate inductus, conjurationem nobilitatis fecit, et civitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, quum virtute omnibus praestarent, totius Galliae imperio potiri. Id hoc facilius eis persuasit, quod undique loci natura Helvetii continentur; una ex parte flumine Rheno, latissimo atque altissimo, qui agrum Helvetium a Germanis dividit; altera ex parte monte Jura altissimo, qui est inter Sequanos et Helvetios; tertia lacu Lemanno et flumine Rhodano, qui provinciam nostram ab Helvetiis dividit. His rebus fiebat, ut et minus late vagarentur, et minus facile finitimis bellum inferre possent: qua de causa homines bellandi cupidi magno dolore afficiebantur. Pro multitudine autem hominum et pro gloria belli atque fortitudinis, angustos se fines habere arbitrabantur, qui in longitudinem millia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant.

III. His rebus adducti, et auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, quae ad proficiscendum pertinerent, comparare; jumentorum et carrorum quam maximum numerum coemere; sementes quam maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret; cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare. Ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt, in tertium annum profectionem lege confirmant. Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. Is sibi legationem ad civitates suscepit; in eo itinere persuadet Castico, Catamantaledis filio, Sequano, cujus pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, et a senatu Populi Romani amicus appellatus erat, ut regnum in civitate sua occuparet, quod pater ante habuerat: itemque Dumnorigi Aeduo, fratri Divitiaci, qui eo tempore principatum in civitate obtinebat, ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet, eique filiam suam in matrimonium dat. Perfacile factu esse illis probat conata perficere, propterea quod ipse suae civitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium, quin totius Galliae plurimum Helvetii possent: se suis copiis suoque exercitu illis regna conciliaturum confirmat. Hac oratione adducti, inter se

fidem et jusjurandum dant, et, regno occupato, per tres potentissimos ac firmissimos populos totius Galliae sese potiri posse sperant.

IV. Ea res ut est Helvetiis per indicium enunciata, moribus suis Orgetorigem ex vinculis causam dicere coegerunt: damnatum poenam sequi oportebat, ut igni cremaretur. Die constituta causae dictionis Orgetorix ad judicium omnem suam familiam ad hominum millia decem undique coegit, et omnes clientes obaeratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos, ne causam diceret, se eripuit. Quum civitas, ob eam rem incitata, armis jus suum exsequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris magistratus cogerent, Orgetorix mortuus est; neque abest suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit.

V. Post ejus mortem nihilo minus Helvetii id, quod constituerant, facere conantur, ut e finibus suis exeant. Ubi jam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua privata aedificia incendunt; frumentum omne, praeter quod secum portaturi erant, comburunt, ut, domum reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericula subeunda essent: trium mensium molita cibaria sibi quemque domo efferre jubent. Persuadent Rauracis et Tulingis et Latobrigis finitimis, uti, eodem usi consilio, oppidis suis vicisque exustis, una cum iis proficiscantur: Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant, et in agrum Noricum transierant, Noreiamque oppugnarant, receptos ad se socios sibi adsciscunt.

VI. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: unum per Sequanos, angustum et difficile, inter montem Juram et flumen Rhodanum, vix qua singuli carri ducerentur; mons autem altissimus impendebat, ut facile perpauci prohibere possent: alterum per provinciam nostram, multo facilius atque expeditius, propterea quod Helvetiorum inter fines et Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit, isque nonnullis locis vado transitur.

Extremum oppidum Allobrogum est, proximumque Helvetiorum finibus, Geneva. Ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quod nondum bono animo in populum Romanum viderentur, existimabant; vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conveniant: is dies erat a. d. V. Kal. Apr., L. Pisone et A Gabinio, Coss.

VII. Caesari quum id nunciatum esset, eos per provinciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe proficisci; et, quam maximis potest itineribus, in Galliam ulteriorem contendit, et ad Genevam pervenit: provinciae toti quam maximum potest militum numerum imperat (erat omnino in Gallia ulteriore legio una); pontem, qui erat ad Genevam, jubet rescindi. Ubi de ejus adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis, cujus legationis Nameius et Verudoctius principem locum obtinebant, qui dicerent 'sibi esse in animo sine ullo maleficio iter per provinciam facere, propterea quod aliud iter haherent nullum: rogare, ut ejus voluntate id sibi facere liceat.' Caesar, quod memoria tenebat L. Cassium consulem occisum, exercitumque ejus ab Helvetiis pulsum et sub jugum missum, concedendum non putabat: neque homines inimico animo, data facultate per provinciam itineris faciendi, temperaturos ab injuria et maleficio existimabat: tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperaverat, convenirent, legatis respondit 'diem se ad deliberandum sumpturum; si quid vellent, ad Idus Apr. reverterentur.'

VIII. Interea ea legione, quam secum habebat, militibusque, qui ex provincia convenerant, a lacu Lemanno, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Juram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, millia passuum decem novem murum in altitudinem pedum sedecim fossamque perducit. Eo opere perfecto, praesidia disponit, castella communit, quo facilius, si se invito transire conarentur, pro-

hibere possit. Ubi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit, et legati ad eum reverterunt, negat 'se more et exemplo populi Romani posse iter ulli per provinciam dare;' et 'si vim facere conentur, prohibiturum' ostendit. Helvetii, ea spe dejecti, navibus junctis, ratibusque compluribus factis, alii vadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, nonnunquam interdiu, saepius noctu, si perrumpere possent, conati, operis munitione et militum concursu et telis repulsi, hoc conatu destiterunt.

IX. Relinquebatur una per Sequanos via, qua, Sequanis invitis, propter angustias ire non poterant. His quum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Aeduum mittunt, ut, eo deprecatore, a Sequanis impetrarent. Dumnorix gratia et largitione apud Sequanos plurimum poterat, et Helvetiis erat amicus, quod ex ea civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat, et, cupiditate regni adductus, novis rebus studebat, et quam plurimas civitates suo beneficio habere obstrictas volebat. Itaque rem suscipit, et a Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur, obsidesque uti inter sese dent, perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetii, ut sine maleficio et injuria transeant.

X. Caesari renunciatur Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum et Aeduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus absunt, quae civitas est in provincia. Id si fieret, intelligebat magno cum provinciae periculo futurum, ut homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis finitimos haberet. Ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum praefecit: ipse in Italiam magnis itineribus contendit, duasque ibi legiones conscribit, et tres, quae circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit, et, qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones et Graioceli et Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus his proeliis pulsis,

ab Ocelo, quod est citerioris provinciae extremum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciae die septimo pervenit: inde in Allobrogum fines; ab Allobrogibus in Segusianos exercitum ducit. Hi sunt extra provinciam trans Rhodanum primi.

XI. Helvetii jam per angustias et fines Sequanorum suas copias transduxerant, et in Aeduorum fines pervenerant, eorumque agros populabantur. Aedui, quum se suaque ab iis defendere non possent, legatos ad Caesarem mittunt rogatum auxilium; 'ita se omni tempore de populo Romano meritos esse, ut paene in conspectu exercitus nostri agri vastari, liberi eorum in servitutem abduci, oppida expugnari non debuerint.' Eodem tempore Aedui Ambarri, necessarii et consanguinei Aeduorum, Caesarem certiorem faciunt 'sese, depopulatis agris, non facile ab oppidis vim hostium prohibere:' item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos possessionesque habebant, fuga se ad Caesarem recipiunt, et demonstrant 'sibi praeter agri solum nihil esse reliqui.' Quibus rebus adductus Caesar non exspectandum sibi statuit, dum, omnibus fortunis sociorum consumptis, in Santones Helvetii pervenirent.

XII. Flumen est Arar, quod per fines Aeduorum et Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, judicari non possit. Id Helvetii ratibus ac lintribus junctis transibant. Ubi per exploratores Caesar certior factus est tres jam copiarum partes Helvetios id flumen transduxisse, quartam vero partem citra flumen Ararim reliquam esse; de tertia vigilia cum legionibus tribus e castris profectus ad eam partem pervenit, quae nondum flumen transierat. Eos impeditos et inopinantes aggressus, magnam eorum partem concidit: reliqui fugae sese mandarunt, atque in proximas silvas abdiderunt. Is pagus appellabatur Tigurinus: nam omnis civitas Helvetia in quatuor pagos divisa est. Hic pagus unus, quum domo exisset, patrum nostrorum memoria L. Cassium consulem interfecerat, et ejus exercitum sub jugum miserat.

Ita, sive casu sive consilio deorum immortalium, quae pars civitatis Helvetiae insignem calamitatem populo Romano intulerat, ea princeps poenas persolvit. Qua in re Caesar non solum publicas, sed etiam privatas injurias ultus est, quod ejus soceri L. Pisonis avum, L. Pisonem legatum, Tigurini eodem proelio, quo Cassium, interfecerant.

XIII. Hoc proelio facto, reliquas copias Helvetiorum ut consequi posset, pontem in Arari faciendum curat, atque ita exercitum transducit. Helvetii repentino ejus adventu commoti, quum id quod ipsi diebus XX aegerrime confecerant, ut flumen transirent, uno illum die fecisse intelligerent, legatos ad eum mittunt: cujus legationis Divico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Helvetiorum fuerat. Is ita cum Caesare agit: 'Si pacem populus Romanus cum Helvetiis faceret, in eam partem ituros, atque ibi futuros Helvetios, ubi eos Caesar constituisset, atque esse voluisset: sin bello persequi perseveraret, reminisceretur et veteris incommodi populi Romani, et pristinae virtutis Helvetiorum. Quod improviso unum pagum adortus esset, quum ii, qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent, ne ob eam rem aut suae magnopere virtuti tribueret, aut ipsos despiceret: se ita a patribus majoribusque suis didicisse, ut magis virtute, quam dolo aut insidiis niterentur. Quare ne committeret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate populi Romani et internecione exercitus nomen caperet, aut memoriam proderet.'

XIV. His Caesar ita respondit: 'Eo sibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas legati Helvetii commemorassent, memoria teneret; atque eo gravius ferre, quo minus merito populi Romani accidissent: qui si alicujus injuriae sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cavere: sed eo deceptum, quod neque commissum a se intelligeret, quare timeret, neque sine causa timendum putaret. Quod si veteris contumeliae oblivisci vellet, num etiam recentium injuriarum, quod, eo invito, iter per provinciam per vim tentassent, quod Aeduos, quod Ambarros, quod Allobroges vex-

assent, memoriam deponere posse? Quod sua victoria tam insolenter gloriarentur, quodque tam diu se impune tulisse injurias admirarentur, eodem pertinere: consuesse enim deos immortales, quo gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundiores interdum res et diuturniorem impunitatem concedere. Quum ea ita sint, tamen, si obsides ab iis sibi dentur, uti ea, quae polliceantur, facturos intelligat; et si Aeduis de injuriis, quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum iis pacem esse facturum.' Divico respondit: 'Ita Helvetios a majoribus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare consueverint: ejus rei populum Romanum esse testem.' Hoc responso dato, discessit.

XV. Postero die castra ex eo loco movent: idem Caesar facit, equitatumque omnem ad numerum quatuor millium, quem ex omni provincia et Aeduis atque eorum sociis coactum habebat, praemittit, qui videant, quas in partes hostes iter faciant. Qui cupidius novissimum agmen insecuti, alieno loco cum equitatu Helvetiorum proelium committunt, et pauci de nostris cadunt. Quo proelio sublati Helvetii, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere, nonnunquam ex novissimo agmine proelio nostros lacessere coeperunt. Caesar suos a proelio continebat, ac satis habebat in praesentia hostem rapinis, pabulationibus populationibusque prohibere. Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti inter novissimum hostium agmen et nostrum primum non amplius quinis aut senis millibus passuum interesset.

XVI. Interim quotidie Caesar Aeduos frumentum, quod essent publice polliciti, flagitare: nam propter frigora, quod Gallia sub septemtrionibus, ut ante dictum est, posita est, non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat: eo autem frumento, quod flumine Arari navibus subvexerat, propterea uti minus poterat, quod iter ab Arari Helvetii averterant, a quibus

discedere nolebat. Diem ex die ducere Aedui; conferri, comportari, adesse dicere. Ubi se diutius duci intellexit, et diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret, convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Divitiaco et Lisco, qui summo magistratu praeterat (quem Vergobretum appellant Aedui, qui creatur annuus, et vitae necisque in suos habet potestatem) graviter eos accusat, quod, quum neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab iis non sublevetur; praesertim quum magna ex parte eorum precibus adductus bellum susceperit; multo etiam gravius, quod sit destitutus, queritur.

XVII. Tum demum Liscus, oratione Caesaris adductus, quod antea tacuerat, proponit: 'Esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat, qui privatim plus possint, quam ipsi magistratus. Hos seditiosa atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant, quod praestare debeant. Si jam principatum Galliae obtinere non possint, Gallorum quam Romanorum imperia perferre satius esse; neque dubitare, quin, si Helvetios superaverint Romani, una cum reliqua Gallia Aeduis libertatem sint erepturi. Ab iisdem nostra consilia, quaeque in castris gerantur, hostibus enunciari: hos a se coerceri non posse: quin etiam, quod necessario rem coactus Caesari enunciarit, intelligere sese, quanto id cum periculo fecerit, et ob eam causam, quam diu potuerit, tacuisse.'

XVIII. Caesar hac oratione Lisci Dumnorigem, Divitiaci fratrem, designari sentiebat; sed, quod pluribus praesentibus eas res jactari nolebat, celeriter concilium dimittit, Liscum retinet: quaerit ex solo ea quae in conventu dixerat. Dicit liberius atque audacius. Eadem secreto ab aliis quaerit; reperit esse vera: 'Ipsum esse Dumnorigem, summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum rerum novarum; complures annos portoria reliquaque omnia Aeduorum vectigalia parvo pretio redempta habere, propterea quod, illo licente, contra liceri

audeat nemo. His rebus et suam rem familiarem auxisse, et facultates ad largiendum magnas comparasse: magnum numerum equitatus suo sumptu semper alere et circum se habere: neque solum domi, sed etiam apud finitimas civitates largiter posse; atque hujus potentiae causa matrem in Biturigibus homini illic noblissimo ac potentissimo collocasse, ipsum ex Helvetiis uxorem habere, sororem ex matre et propinquas suas nuptum in alias civitates collocasse; favere et cupere Helvetiis propter eam affinitatem: odisse etiam suo nomine Caesarem et Romanos, quod eorum adventu potentia ejus diminuta, et Divitiacus frater in antiquum locum gratiae atque honoris sit restitutus. Si quid accidat Romanis, summam in spem regni per Helvetios obtinendi venire; imperio populi Romani non modo de regno, sed etiam de ea, quam habeat, gratia desperare.' Reperiebat etiam in quaerendo Caesar, quod proelium equestre adversum paucis ante diebus esset factum, initium ejus fugae factum a Dumnorige atque ejus equitibus (nam equitatu quem auxilio Caesari Adui miserant, Dumnorix praeerat), eorumque fuga reliquum esse equitatum perterritum.

XIX. Quibus rebus cognitis, quum ad has suspiciones certissimae res accederent, quod per fines Sequanorum Helvetios traduxisset, quod obsides inter eos dandos curasset, quod ea omnia non modo injussu suo et civitatis, sed etiam inscientibus ipsis, fecisset, quod a magistratu Aeduorum accusaretur: satis esse causae arbitrabatur, quare in eum aut ipse animadverteret, aut civitatem animadvertere juberet. His omnibus rebus unum repugnabat, quod Divitiaci fratris summum in populum Romanum studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, justitiam, temperantiam cognoverat: nam, ne ejus supplicio Divitiaci animum offenderet, verebatur. Itaque priusquam quidquam conaretur, Divitiacum ad se vocari jubet; et, quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Procillum, principem Galliae provinciae, familiarem suum, cui summam omnium rerum fidem habebat, cum eo colloquitur: simul commonefacit, quae, ipso

praesente, in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta, et ostendit, quae separatim quisque de eo apud se dixerit: petit atque hortatur, ut sine ejus offensione animi vel ipse de eo, causa cognita, statuat, vel civitatem statuere jubeat.

XX. Divitiacus multis cum lacrimis, Caesarem complexus, obsecrare coepit, 'ne quid gravius in fratrem statueret: scire se illa esse vera, nec quemquam ex eo plus, quam se, doloris capere, propterea quod quum ipse gratia plurimum domi atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adolescentiam posset, per se crevisset: quibus opibus ac nervis non solum ad minuendam gratiam, sed paene ad perniciem suam uteretur: sese tamen et amore fraterno et existimatione vulgi commoveri; quod, si quid ei a Caesare gravius accidisset, quum ipse eum locum amicitiae apud eum teneret, neminem existimaturum, non sua voluntate factum; qua ex re futurum, uti totius Galliae animi a se averterentur.' Haec quum pluribus verbis flens a Caesare peteret, Caesar ejus dextram prendit: consolatus rogat, finem orandi faciat: tanti ejus apud se gratiam esse ostendit, uti et reipublicae injuriam et suum dolorem ejus voluntati ac precibus condonet. Dumnorigiem ad se vocat; fratrem adhibet; quae in eo reprehendat, ostendit; quae ipse intelligat, quae civitas queratur, proponit: monet, ut in reliquum tempus omnes suspiciones vitet; praeterita se Divitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit, ut, quae agat, quibuscum loquatur, scire possit.

XXI. Eodem die ab exploratoribus certior factus hostes sub monte consedisse millia passuum ab ipsius castris octo; qualis esset natura montis, et qualis in circuitu ascensus, qui cognoscerent, misit. Renunciatum est, facilem esse. De tertia vigilia T. Labienum, legatum pro praetore, cum duabus legionibus et iis ducibus, qui iter cognoverant, summum jugum montis ascendere jubet; quid sui consilii sit, ostendit. Ipse de quarta vigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit, equitatumque omnem ante se mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur, et in

exercitu L. Sullae et postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus praemittitur.

XXII. Prima luce, quum summus mons a T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille et quingentis passibus abesset, neque, ut postea ex captivis comperit, aut ipsius adventus aut Labieni cognitus esset, Considius, equo admisso, ad eum accurrit; dicit montem, quem a Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri; id se a Gallicis armis atque insignibus cognovisse. Caesar suas copias in proximum collem subducit, aciem instruit. Labienus, ut erat ei praeceptum a Caesare, ne proelium committeret, nisi ipsius copiae prope hostium castra visae essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret, monte occupato, nostros exspectabat, proelioque abstinebat. Multo denique die per exploratores Caesar cognovit, et montem a suis teneri, et Helvetios castra movisse, et Considium, timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renunciasse. Eo die, quo consuerat intervallo hostes sequitur, et millia passuum tria ab eorum castris castra ponit.

XXIII. Postridie ejus diei, quod omnino biduum supererat, quum exercitui frumentum metiri oporteret, et quod a Bibracte, oppido Aeduorum longe maximo ac copiosissimo, non amplius millibus passuum XVIII aberat, rei frumentariae prospiciendum existimavit; iter ab Helvetiis avertit, ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitivos L. Aemilii, decurionis equitum Gallorum, hostibus nunciatur. Helvetii, seu quod timore perterritos Romanos discedere a se existimarent, (eo magis, quod pridie, superioribus locis occupatis, proelium non commisissent;) sive eo, quod re frumentaria intercludi posse confiderent; commutato consilio atque itinere converso, nostros a novissimo agmine insequi ac lacessere coeperunt.

XXIV. Postquam id animum advertit, copias suas Caesar in proximum collem subducit, equitatumque, qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor veteranarum, ita, uti

supra se in summo jugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, et omnia auxilia collocaret; ac totum montem hominibus compleret; et interea sarcinas in unum locum conferri, et eum ab his, qui in superiore acie constiterant, muniri jussit. Helvetii, cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt: ipsi, confertissima acie, rejecto nostro equitatu, phalange facta, sub primam nostram aciem successerunt.

XXV. Caesar, primum suo, deinde omnium ex conspectu remotis equis, ut, aequato omnium periculo, spem fugae tolleret, cohortatus suos, proelium commisit. Milites, e loco seperiore pilis missis, facile hostium phalangem perfregerunt. Ea disjecta, gladiis destrictis in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod, pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis et colligatis, quum ferrum se inflexisset, neque evellere, neque, sinistra impedita, satis commode pugnare poterant; multi ut, diu jactato brachio, praeoptarent scutum manu emittere, et nudo corpore pugnare. Tandem, vulneribus defessi, et pedem referre, et, quod mons suberat circiter mille passuum, eo se recipere coeperunt. Capto monte et succedentibus nostris, Boii et Tulingi, qui hominum millibus circiter XV agmen hostium claudebant, et novissimis praesidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi, circumvenere: et id conspicati Helvetii, qui in montem sese receperant, rursus instare et proelium redintegrare coeperunt. Romani conversa signa bipartito intulerunt: prima ac secunda acies, ut victis ac submotis resisteret; tertia, ut venientes exciperet.

XXVI. Ita ancipiti proelio diu atque acriter pugnatum est. Diutius quum nostrorum impetus sustinere non possent, alteri se, ut coeperant, in montem receperunt; alteri ad impedimenta et carros suos se contulerant. Nam hoc toto proelio, quum ab hora septima ad vesperum, pugnatum sit, aversum hostem videre nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est, propterea quod

pro vallo carros objecerant, et e loco superiore in nostros venientes tela conjiciebant, et nonnulli inter carros rotasque mataras ac tragulas subjiciebant, nostrosque vulnerabant. Diu quum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia, atque unus e filiis captus est. Ex eo proelio circiter millia hominum CXXX superfuerunt, eaque tota nocte continenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermisso, in fines Lingonum die quarto pervenerunt, quum et propter vulnera militum et propter sepulturam occisorum nostri, triduum morati, eos sequi non potuissent. Caesar ad Lingonas literas nunciosque misit, ne eos frumento neve alia re juvarent: qui si juvissent, se eodem loco, quo Helvetios, habiturum. Ipse, triduo intermisso, cum omnibus copiis eos sequi coepit.

XXVII. Helvetii, omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miserunt. Qui quum eum in itinere convenissent, seque ad pedes projecissent, suppliciterque locuti flentes pacem petissent, atque eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum exspectare jussisset, paruerunt. Eo postquum Caesar pervenit, obsides, arma, servos, qui ad eos perfugissent, poposcit. Dum ea conquiruntur et conferuntur, nocte intermissa, circiter hominum millia sex ejus pagi, qui Verbigenus appellatur, sive timore perferriti, ne, armis traditis, supplicio afficerentur, sive spe salutis inducti, quod, in tanta multitudine dediticiorum suam fugam aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent, prima nocte ex castris Helvetiorum egressi, ad Rhenum finesque Germanorum contenderunt.

XXVIII. Quod ubi Caesar resciit, quorum per fines ierant, his, uti conquirerent, et reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperavit; reductos in hostium numero habuit; reliquos omnes, obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit. Helvetios, Tulingos, Latobrigos in fines suos, unde erant profecti, reverti jussit; et, quod, omnibus fructibus amissis, domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit, ut his frumenti copiam facerent:

ipsos oppida vicosque, quos incenderant, restituere jussit. Id ea maxime ratione fecit, quod noluit eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare; ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, e suis finibus in Helvetiorum fines transirent, et finitimi Galliae provinciae Allobrogibusque essent. Boios, petentibus Aeduis, quod egregia virtute erant cogniti, ut in finibus suis collocarent, concessit; quibus illi agros dederunt, quosque postea in parem juris libertatisque conditionem, atque ipsi erant, receperunt.

XXIX. In castris Helvetiorum tabulae repertae sunt literis Graecis confectae, et ad Caesarem relatae, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum qui arma ferre possent: et item separatim pueri, senes, mulieresque. Quarum omnium rerum summa erat, capitum Helvetiorum millia CCLXIII, Tulingorum millia XXXVI, Latobrigorum XIV, Rauracorum XXIII, Boiorum XXXII: ex his, qui arma ferre possent, ad millia XCII. Summa omnium fuerunt ad millia CCCLXVIII. Eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Caesar imperaverat, repertus est numerus millium C et X.

XXX. Bello Helvetiorum confecto, totius fere Galliae legati, principes civitatum, ad Caesarem gratulatum convenerunt: 'Intelligere sese, tametsi pro veteribus Helvetiorum injuriis populi Romani ab iis poenas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terrae, Galliae, quam populi Romani accidisse: propterea quod eo consilio, florentissimis rebus, domos suas Helvetii reliquissent, uti toti Galliae bellum inferrent, imperioque potirentur, locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimum ac fructuosissimum judicassent, reliquasque civitates stipendiarias haberent.' Petierunt, 'uti sibi concilium totius Galliae in diem certam indicere, idque Caesaris voluntate facere, liceret: sese habere quasdam res, quas ex communi consensu ab eo petere vellent.' Ea re permissa, diem concilio constituerunt, et jurejurando, ne quis enunci-

aret, nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt.

XXXI. Eo concilio dimisso, iidem principes civitatum, qui ante fuerant ad Caesarem, reverterunt, petieruntque, uti sibi secreto in occulto de sua omniumque salute cum eo agere liceret. Ea re impetrata, sese omnes flentes Caesari ad pedes projecerunt: 'Non minus se id contendere et laborare, ne ea, quae dixissent, enunciarentur, quam uti ea, quae vellent, impetrarent; propterea quod, si enunciatum esset, summum in cruciatum se venturos viderunt.' Locutus est pro his Divitiacus Aeduus: 'Galliae totius factiones esse duas: harum alterius principatum tenere Aeduos, alterius Arvernos. Hi quum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, uti ab Arvernis Sequanisque Germani mercede arcesserentur. Horum primo circiter millia XV Rhenum transisse: posteaquam agros et cultum et copias Gallorum homines feri ac barbari adamassent, transductos plures: nunc esse in Gallia ad C et XX millium numerum: cum his Aeduos eorumque clientes semel atque iterum armis contendisse; magnam calamitatem pulsos accepisse, omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem equitatem amisisse. Quibus proeliis calamitatibusque fractos, qui et sua virtute et populi Romani hospitio atque amicitia plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare, nobilissimos civitatis, et jurejurando civitatem obstringere, sese neque, obsides repetituros, neque auxilium a populo Romano imploraturos, neque recusaturos, quo minus perpetuo sub illorum ditione atque imperio essent. Unum se esse ex omni civitate Aeduorum, qui adduci non potuerit, ut juraret, aut suos liberos obsides daret. Ob eam rem se ex civitate profugisse, et Romam ad senatum venisse, auxilium postulatum, quod solus neque jurejurando neque obsidibus teneretur. Sed pejus victoribus Sequanis, quam Aeduis victis accidisse, propterea quod Ariovistus, rex Germanorum, in eorum finibus consedisset, tertiamque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliae, occupavisset,

et nunc de altera parte tertia Sequanos decedere juberet, propterea quod paucis mensibus ante Harudum millia hominum XXIV ad eum venissent, quibus locus ac sedes pararentur. Futurum esse paucis annis, uti omnes ex Galliae finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum transirent: neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem victus cum illa comparandam. Ariovistum autem, ut semel Gallorum copias proelio vicerit, quod proelium factum sit ad Magetobriam, superbe et crudeliter imperare, obsides nobilissimi cujusque liberos poscere, et in eos omnia exempla cruciatusque edere, si qua res non ad nutum aut ad voluntatem ejus facta sit: hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse ejus imperia diutius sustineri. Nisi si quid in Caesare populoque Romano sit auxilii, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Helvetii fecerint, ut domo emigrent; aliud domicilium, alias sedes, remotas a Germanis, petant; fortunamque, quaecumque accidat, experiantur. Haec si enunciata Ariovisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, gravissimum supplicium sumat. Caesarem vel auctoritate sua atque exercitus, vel recenti victoria, vel nomine populi Romani deterrere posse, ne major multitudo Germanorum Rhenum transducatur, Galliamque omnem ab Ariovisti injuria posse defendere.'

XXXII. Hac oratione ab Divitiaco habita, omnes, qui aderant, magno fletu auxilium a Caesare petere coeperunt. Animadvertit Caesar unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas ceteri facerent; sed tristes, capite demisso, terram intueri. Ejus rei quae causa esset, miratus, ex ipsis quaesiit. Nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere. Quum ab iis saepius quaereret, neque ullam omnino vocem exprimere posset, idem Divitiacus Aeduus respondit: 'Hoc esse miseriorem gravioremque fortunam Sequanorum, prae reliquorum quod soli ne in occulto quidem queri, nec auxilium implorare auderent, absentisque Ariovisti crudelitatem, velut si coram adesset,

horrerent: propterea quod reliquis tamen fugae facultas daretur; Sequanis vero, qui intra fines suos Ariovistum recepissent, quorum oppida omnia in ejus potestate essent, omnes cruciatus essent perferendi.'

XXXIII. His rebus cognitis, Caesar Gallorum animos verbis confirmavit, pollicitusque est 'sibi eam rem curae futuram: magnam se habere spem, et beneficio suo et auctoritate adductum Ariovistum finem injuriis facturum.' Hac oratione habita, concilium dimisit, et secundum ea multae res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam et suscipiendam putaret, in primis, quod Aeduos, fratres consanguineosque saepenumero ab senatu appellatos, in servitute atque in ditione videbat Germanorum teneri, eorumque obsides esse apud Ariovistum ac Sequanos intelligebat: quod in tanto imperio populi Romani turpissimum sibi et reipublicae esse arbitrabatur. Paulatim autem Germanos consuescere Rhenum transire, et in Galliam magnam eorum multitudinem venire, populo Romano periculosum videbat: neque sibi homines feros ac barbaros temperaturos existimabat, quin, quum omnem Galliam occupassent, ut ante Cimbri Teutonique fecissent, in provinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent; praesertim quum Sequanos a provincia nostra Rhodanus divideret. Quibus rebus quam maturrime occurrendum putabat. Ipse autem Ariovistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferundus non videretur.

XXXIV. Quamobrem placuit ei, ut ad Ariovistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, uti aliquem locum medium utriusque colloquio diceret: velle sese de republica et summis utriusque rebus cum eo agere. Ei legationi Ariovistus respondit: 'Si quid ipsi a Caesare opus esset, sese ad eum venturum fuisse; si quid ille a se velit, illum ad se venire oportere. Praeterea se neque sine exercitu in eas partes Galliae venire audere, quas Caesar possideret, neque exercitum sine magno commeatu atque emolimento in unum locum contrahere posse: sibi autem mirum videri,

quid in sua Gallia, quam bello vicisset, aut Caesari aut omnino populo Romano negotii esset.'

XXXV. His responsis ad Caesarem relatis, iterum ad eum Caesar legatos cum his mandatis mittit: 'Quoniam, tanto suo populique Romani beneficio affectus, quum in consulatu suo rex atque amicus a Senatu appellatus esset, hanc sibi populoque Romano gratiam referret, ut in colloquium venire invitatus gravaretur, neque de communi re dicendum sibi et cognoscendum putaret; haec esse, quae ab eo postularet: primum, ne quam hominum multitudinem amplius trans Rhenum in Galliam transduceret: deinde obsides, quos haberet ab Aeduis, redderet, Sequanisque permitteret, ut, quos illi haberent, voluntate ejus reddere illis liceret; neve Aeduos injuria lacesseret, neve his sociisve eorum bellum inferret. Si id ita fecisset, sibi populoque Romano perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram: si non impetraret, sese, quoniam M. Messala, M. Pisone Coss, senatus censuisset, uti, quicumque Galliam provinciam obtineret, quod commodo reipublicae facere posset, Aeduos ceterosque amicos populi Romani defenderet, sese Aeduorum injurias non neglecturum.'

XXXVI. Ad haec Ariovistus respondit: 'Jus esse belli, ut, qui vicissent, iis, quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent: item populum Romanum victis non ad alterius praescriptum, sed ad suum arbitrium imperare consuesse. Si ipse populo Romano non praescriberet, quemadmodum suo jure uteretur, non oportere sese a populo Romano in suo jure impediri. Aeduos sibi, quoniam belli fortunam tentassent, et armis congressi ac superati essent, stipendiarios esse factos. Magnam Caesarem injuriam facere, qui suo adventu vectigalia sibi deteriora faceret. Aeduis se obsides redditurum non esse, neque iis, neque eorum sociis injuria bellum illaturum, si in eo manerent, quod convenisset, stipendiumque quotannis penderent: si id non fecissent, longe iis fraternum nomen populi Romani abfuturum. Quod sibi Caesar denunciaret se Aeduorum injurias non

neglecturum; neminem secum sine sua pernicie contendisse. Quum vellet, congrederetur: intellecturum, quid invicti Germani, exercitatissimi in armis, qui inter annos XIV tectum non subissent, virtute possent.

XXXVII. Haec eodem tempore Caesari mandata referebantur, et legati ab Aeduis et a Treviris veniebant: Aedui questum, 'quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur; sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariovisti redimere potuisse;' Treviri autem, 'pagos centum Suevorum ad ripas Rheni consedisse, qui Rhenum transire conarentur; iis praeesse Nasuam et Cimberium fratres.' Quibus rebus Caesar vehementer commotus, maturandum sibi existimavit, ne, si nova manus Suevorum cum veteribus copiis Ariovisti sese conjunxisset, minus facile resisti posset. Itaque re frumentaria, quam celerrime potuit, comparata, magnis itineribus ad Ariovistum contendit.

XXXVIII. Quum tridui viam processisset, nunciatum est ei, Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere, triduique viam a suis finibus profecisse. Id ne accideret, magno opere praecavendum sibi Caesar existimabat: namque omnium rerum, quae ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas; idque natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem, propterea quod flumen Dubis, ut circino circumductum, paene totum oppidum cingit: reliquum spatium, quod est non amplius pedum DC, qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita ut radices montis ex utraque parte ripae fluminis contingant. Hunc murus circumdatus arcem efficit, et cum oppido conjungit. Huc Caesar magnis nocturnis diurnisque itineribus contendit, occupatoque oppido ibi praesidium collocat.

XXXIX. Dum paucos dies ad Vesontionem rei frumentariae commeatusque causa moratur, ex percunctatione nostrorum vocibusque Gallorum ac mercatorum, qui ingenti

magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute atque exercitatione in armis esse praedicabant, saepenumero sese cum eis congressos ne vultum quidem atque aciem oculorum ferre potuisse, tantus subito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animosque perturbaret. Hic primum ortus est a tribunis militum, praefectis, reliquisque, qui ex urbe amicitiae causa Caesarem secuti, magnum periculum miserabantur, quod non magnum in re militari usum habebant: quorum alius, alia causa illata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse diceret, petebat, ut ejus voluntate discedere liceret: nonnulli, pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant. Hi neque vultum fingere neque interdum lacrimas tenere poterant: abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. Vulgo totis castris testamenta obsignabantur. Horum vocibus ac timore, paulatim etiam ii, qui magnum in castris usum habebant, milites centurionesque, quique equitatu praeerant, perturbabantur. Qui se ex his minus timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris et magnitudinem silvarum, quae intercederent inter ipsos atque Ariovistum, aut rem frumentariam, ut satis commode supportari posset, timere dicebant. Nonnulli etiam Caesari renunciabant, quum castra moveri ac signa ferri jussisset, non fore dicto audientes milites, nec propter timorem signa laturos.

XL. Haec quum animadvertisset, convocato concilio, omniumque ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incusavit: 'primum, quod aut quam in partem, aut quo consilio ducerentur, sibi quaerendum aut cogitandum putarent. Ariovistum, se consule, cupidissime populi Romani amicitiam appetisse; cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum judicaret? Sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis, atque aequitate conditionum perspecta, eum neque suam neque populi Romani gratiam repudiaturum. Quod si furore atque amentia im-

pulsus bellum intulisset, quid tandem vererentur? aut cur de sua virtute aut de ipsius diligentia desperarent? Factum ejus hostis periculum patrum nostrorum memoria, quum, Cimbris et Teutonis a C. Mario pulsis, non minorem laudem exercitus, quam ipse imperator, meritus videbatur: factum etiam nuper in Italia servili tumultu, quos tamen aliquid usus ac disciplina, quam a nobis accepissent, sublevarent. Ex quo judicari posset, quantum haberet in se boni constantia; propterea quod, quos aliquamdiu inermos sine causa timuissent, hos postea armatos ac victores superassent. Denique hos esse eosdem, quibuscum saepenumero Helvetii congressi non solum in suis sed etiam in illorum finibus, plerumque superarint, qui tamen pares esse nostro exercitu non potuerint. Si quos adversum proelium et fuga Gallorum commoveret, hos, si quaererent, reperire posse, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariovistum, quum multos menses castris se ac paludibus tenuisset, neque sui potestatem fecisset, desperantes jam de pugna et dispersos subito adortum, magis ratione et consilio quam virtute vicisse. Cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuisset, hac ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse. Qui suum timorem in rei frumentariae simulationem angustiasque itineris conferrent, facere arroganter, quum aut de officio imperatoris desperare aut praescribere viderentur. Haec sibi esse curae; frumentum Sequanos, Leucos, Lingonas subministrare; jamque esse in agris frumenta matura: de itinere ipsos brevi tempore judicatoros. Quod non fore dicto audientes milites, neque signa laturi dicantur, nihil se ea re commoveri: scire enim, quibuscumque exercitus dicto audiens non fuerit, aut, male re gesta, fortunam defuisse, aut, aliquo facinore comperto, avaritiam esse convictam. Suam innocentiam perpetua vita, felicitatem Helvetiorum bello esse perspectam. Itaque se, quod in longiorem diem collaturus esset, repraesentaturum, et proxima nocte de quarta vigilia castra moturum, ut quam primum intelligere posset, utrum apud eos pudor atque officium, an timor valeret.

Quod si praeterea nemo sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua non dubitaret; sibique eam praetoriam cohortem futuram.' Huic legioni Caesar et indulserat praecipue, et propter virtutem confidebat maxime.

XLI. Hac oratione habita, mirum in modum conversae sunt omnium mentes, summaque alacritas et cupiditas belli gerendi innata est, princepsque decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quod de se optimum judicium fecisset, seque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmavit. Deinde reliquae legiones per tribunos militum et primorum ordinum centuriones egerunt, uti Caesari satisfacerent: 'se neque unquam dubitasse, neque timuisse, neque de summa belli suum judicium, sed imperatoris esse existimavisse.' Eorum satisfactione accepta, et itinere exquisito per Divitiacum, quod ex aliis ei maximam fidem habebat, ut millium amplius quinquaginta circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, ut dixerat, profectus est. Septimo die, quum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est Ariovisti copias a nostris millibus passuum quatuor et viginti abesse.

XLII. Cognito Caesaris adventu, Ariovistus legatos ad eum mittit; 'quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset; seque id sine periculo facere posse existimare.' Non respuit conditionem Caesar: jamque eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, quum id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur; magnamque in spem veniebat, pro suis tantis populique Romani in eum beneficiis, cognitis suis postulatis, fore, uti pertinacia desisteret. Dies colloquio dictus est ex eo die quintus. Interim, quum saepe ultro citroque legati inter eos mitterentur, Ariovistus postulavit, 'ne quem peditem ad colloquium Caesar adduceret: vereri se, ne per insidias ab eo circumveniretur: uterque cum equitatu veniret: alia ratione se non esse venturum.' Caesar, quod neque colloquium interposita causa tolli volebat, neque salutem suam Gallorum equitatu committere audebat, commodissimum esse statuit, omnibus equis

Gallis equitibus detractis, eo legionarios milites legionis decimae, cui quam maxime confidebat, imponere, ut praesidium quam amicissimum, si quid opus facto esset, haberet. Quod quum fieret, non irridicule quidam ex militibus decimae legionis dixit, 'plus, quam pollicitus esset, Caesarem ei facere: pollicitum se in cohortis praetoriae loco decimam legionem habiturum, nunc ad equum rescribere.'

XLIII. Planities erat magna, et in ea tumulus terrenus satis grandis. Hic locus aequo fere spatio ab castris utriusque aberat. Eo, ut erat dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Caesar, quam equis devexerat, passibus ducentis ab eo tumulo constituit. Item equites Ariovisti pari intervallo constiterunt. Ariovistus, ex equis ut colloquerentur, et praeter se denos ut ad colloquium adducerent, postulavit. Ubi eo ventum est, Caesar initio orationis sua senatusque in eum beneficia commemoravit, 'quod rex appellatus esset a senatu, quod amicus, quod munera amplissima missa: quam rem et paucis contigisse, et pro magnis hominum officiis consuesse tribui' docebat: 'illum, quum neque aditum neque causam postulandi justam haberet, beneficio ac liberalitate sua ac senatus ea praemia consecutum.' Docebat etiam, 'quam veteres quamque justae causae necessitudinis ipsis cum Aeduis intercederent; quae senatus consulta, quoties, quamque honorifica in eos facta essent: ut omni tempore totius Galliae principatum Aedui tenuissent, prius etiam quam nostram amicitiam appetissent; populi Romani hanc esse consuetudinem, ut socios atque amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctiores velit esse; quod vero ad amicitiam populi Romani attulissent, id iis eripi quis pati posset?' Postulavit deinde eadem, quae legatis in mandatis dederat: 'ne aut Aeduis aut eorum sociis bellum inferret; obsides redderet; si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at ne quos amplius Rhenum transire pateretur.'

XLIV. Ariovistus ad postulata Caesaris pauca respondit; de suis virtutibus multa praedicavit: 'Transisse Rhenum

sese non sua sponte, sed rogatum et arcessitum a Gallis; non sine magna spe magnisque praemiis domum propinquosque reliquisse; sedes habere in Gallia ab ipsis concessas; obsides ipsorum voluntate datos; stipendium capere jure belli, quod victores victis imponere consuerint; non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse; omnes Galliae civitates ad se oppugnandum venisse, ac contra se castra habuisse; eas omnes copias a se uno proelio fusas ac superatas esse; si iterum experiri velint, iterum paratum sese decertare; si pace uti velint, iniquum esse de stipendio recusare, quod sua voluntate ad id tempus dependerint. Amicitiam populi Romani sibi ornamento et praesidio, non detrimento esse oportere, idque se ea spe petisse. Si per populum Romanum stipendium remittatur, et dedititii subtrahantur, non minus libenter sese recusaturum populi Romani amicitiam, quam appetierit. Quod multitudinem Germanorum in Galliam transducat, id se sui muniendi, non Galliae impugnandae causa facere; ejus rei testimonium esse, quod, nisi rogatus, non venerit, et quod bellum non intulerit, sed defenderit. Se prius in Galliam venisse, quam populum Romanum. Nunquam ante hoc tempus exercitum populi Romani Galliae provinciae fines egressum. Quid sibi vellet? Cur in suas possessiones veniret? Provinciam suam esse hanc Galliam, sicut illam nostram. Ut ipsi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret, sic item nos esse iniquos, qui in suo jure se interpellaremus. Quod fratres a senatu Aeduos appellatos diceret, non se tam barbarum neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret, neque bello Allobrogum proximo Aeduos Romanis auxilium tulisse, neque ipsos in his contentionibus, quas Aedui secum et cum Sequanis habuissent, auxilio populi Romani usos esse. Debere se suspicari, simulata Caesarem amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi causa habere. Qui nisi decedat, atque exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturum: quod si eum interfecerit, multis sese nobilibus principibusque

populi Romani gratum esse facturum: id se ab ipsis per eorum nuncios compertum habere, quorum omnium gratiam atque amicitiam ejus morte redimere posset. Quod si decessisset, ac liberam possessionem Galliae sibi tradidisset, magno se illum praemio remuneraturum, et, quaecumque bella geri vellet, sine ullo ejus labore et periculo confecturum.'

XLV. Multa ab Caesare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset, et 'neque suam neque populi Romani consuetudinem pati, uti optime meritos socios desereret; neque se judicare Galliam potius esse Ariovisti, quam populi Romani. Bello superatos esse Arvernos et Rutenos ab Q. Fabio Maximo, quibus populus Romanus ignovisset, neque in provinciam redegisset, neque stipendium imposuisset. Quod si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret, populi Romani justissimum esse in Gallia imperium: si judicium senatus observari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus uti voluisset.'

XLVI. Dum haec in colloquio geruntur, Caesari nunciatum est equites Ariovisti proprius tumulum accedere et ad nostros adequitare, lapides telaque in nostros conjicere. Caesar loquendi finem fecit, seque ad suos recepit, suisque imperavit, ne quod omnino telum in hostes rejicerent. Nam etsi sine ullo periculo legionis delectae cum equitatu proelium fore videbat, tamen committendum non putabat, ut, pulsis hostibus, dici posset eos ab se per fidem in colloquio circumventos. Posteaquam in vulgus militum elatum est, qua arrogantia in colloquio Ariovistus usus omni Gallia Romanis interdixisset, impetumque in nostros ejus equites fecissent, eaque res colloquium ut diremisset, multo major alacritas studiumque pugnandi majus exercitu injectum est.

XLVII. Biduo post Ariovistus ad Caesarem legatos mittit, 'velle se de his rebus, quae inter eos agi coeptae, neque perfectae essent, agere cum eo: uti aut iterum colloquio

diem constitueret; aut, si id minus vellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret.' Colloquendi Caesari causa visa non est, et eo magis, quod pridie ejus diei Germani retineri non poterant, quin in nostros tela conjicerent. Legatum ex suis sese magno cum periculo ad eum missurum et hominibus feris objecturum existimabat. Commodissimum visum est C. Valerium Procillum C. Valerii Caburi filium, summa virtute et humanitate adolescentem (cujus pater a C. Valerio Flacco civitate donatus erat) et propter fidem et propter linguae Gallicae scientiam, qua multa jam Ariovistus longinqua consuetudine utebatur, et quod in eo peccandi Germanis causa non esset, ad eum mittere, et M. Mettium, qui hospitio Ariovisti usus erat. His mandavit, ut, quae diceret Ariovistus, cognoscerent, et ad se referrent. Quos quum apud se in castris Ariovistus conspexisset, exercitu suo praesente, conclamavit: 'Quid ad se venirent? An speculandi causa?' Conantes dicere prohibuit, et in catenas conjecit.

XLVIII. Eodem die castra promovit, et millibus passuum sex a Caesaris castris sub monte consedit. Postridie ejus diei praeter castra Caesaris suas copias transduxit, et millibus passuum duobus ultra eum castra fecit, eo consilio, uti frumento commeatuque, qui ex Sequanis et Aeduis supportaretur, Caesarem intercluderet. Ex eo die dies continuos quinque Caesar pro castris suas copias produxit, et aciem instructam habuit, ut, si vellet Ariovistus proelio contendere, ei potestas non deesset. Ariovistus his omnibus diebus exercitum castris continuit; equestri proelio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnae, quo se Germani exercuerant. Equitum millia erant sex; totidem numero pedites velocissimi ac fortissimi; quos ex omni copia singuli singulos suae salutis causa delegerant. Cum his in proeliis versabantur, ad hos se equites recipiebant: hi, si quid erat durius, concurrebant: si qui, graviore vulnere accepto, equo deciderat, circumsistebant: si quo erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercita-

tione celeritas, ut, jubis equorum sublevati, cursum adaequarent.

XLIX. Ubi eum castris se tenere Caesar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani consederant, circiter passus sexcentos ab eis, castris idoneum locum delegit, acieque triplici instructa, ad eum locum venit. Primam et secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire jussit. Hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, uti dictum est, aberat. Eo circiter hominum numero XVI millia expedita cum omni equitatu Ariovistus misit, quae copiae nostros perterrerent et munitione prohiberent. Nihilo secius Caesar, ut ante constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficere jussit. Munitis castris, duas ibi legiones reliquit, et partem auxiliorum; quatuor reliquas in castra majora reduxit.

L. Proximo die, instituto suo, Caesar e castris utrisque copias suas eduxit; paulumque a majoribus progressus, aciem instruxit hostibusque pugnandi potestatem fecit. Ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quae castra minora oppugnaret, misit: acriter utrimque usque ad vesperum pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariovistus, multis et illatis et acceptis vulneribus, in castra reduxit. Quum ex captivis quaereret Caesar, quam ob rem Ariovistus proelio non decertaret, hanc reperiebat causam, quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matres familias eorum sortibus et vaticinationibus declararent, utrum proelium committi ex usu esset, nec ne: eas ita dicere: 'Non esse fas Germanos superare, si ante novam lunam proelio contendissent.'

LI. Postridie ejus diei Caesar, praesidio utrisque castris, quod satis esse visum est, relicto, omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit, quod minus multitudine militum legionariorum pro hostium numero valebat, ut ad speciem alariis uteretur. Ipse, triplici instructa acie, usque ad castra hostium accessit. Tum demum necessario

Germani suas copias castris eduxerunt, generatimque constituerunt paribusque intervallis, Harudes, Marcomannos, Triboccos, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suevos, omnemque aciem suam rhedis et carris circumdederunt, ne qua spes in fuga relinqueretur. Eo mulieres imposuerunt, quae in proelium proficiscentes milites passis manibus flentes implorabant, ne se in servitutem Romanis traderent.

LII. Caesar singulis legionibus singulos legatos et quaestorem praefecit, uti eos testes suae quisque virtutis haberet. Ipse a dextro cornu, quod eam partem minime firmam hostium esse animum adverterat, proelium commisit. Ita nostri acriter in hostes, signo dato, impetum fecerunt, itaque hostes repente celeriterque procurrerunt, ut spatium pila in hostes conjiciendi non daretur. Rejectis pilis, cominus gladiis pugnatum est: at Germani, celeriter ex consuetudine sua phalange facta, impetus gladiorum exceperunt. Reperti sunt complures nostri miletes, qui in phalangas insilirent, et scuta manibus revellerent, et desuper vulnerarent. Quum hostium acies a sinistro cornu pulsa atque in fugam conversa esset, a dextro cornu vehementer multitudine suorum nostram aciem premebant. Id quum animadvertisset P. Crassus adolescens, qui equitatu praeerat, quod expeditior erat, quam hi, qui inter aciem versabantur, tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit.

LIII. Ita proelium restitutum est, atque omnes hostes terga verterunt, neque prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum millia passuum ex eo loco circiter quinquaginta pervenerunt. Ibi perpauci aut, viribus confisi, transnatare contenderunt, aut, lintribus inventis, sibi salutem repererunt. In his fuit Ariovistus, qui, naviculam deligatam ad ripam nactus, ea profugit; reliquos omnes consecuti equites nostri interfecerunt. Duae fuerunt Ariovisti uxores, una Sueva natione, quam ab domo secum eduxerat; altera Norica, regis Vocionis soror, quam in Gallia duxerat, a fratre missam: utraeque in ea fuga perierunt. Duae filiae harum, altera occisa, altera capta est. C. Valerius Procillus,

quum a custodibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in ipsum Caesarem, hostes equitatu persequentem, incidit. Quae quidem res Caesari non minorem, quam ipsa victoria, voluptatem attulit, quod hominem honestissimum provinciae Galliae, suum familiarem et hospitem, ereptum e manibus hostium, sibi restitutum videbat; neque ejus calamitate de tanta voluptate et gratulatione quidquam fortuna diminuerat. Is, se praesente, de se ter sortibus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reservaretur, sortium beneficio se esse incolumem. Item M. Mettius repertus et ad eum reductus est.

LIV. Hoc proelio trans Rhenum nunciato, Suevi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti coeperunt: quos Ubii, qui proximi Rhenum incolunt, perterritos insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Caesar, una aestate duobus maximis bellis confectis, maturius paulo, quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit: hibernis Labienum praeposuit: ipse in citeriorem Galliam ad conventus agendos profectus est.

DE BELLO GALLICO.

LIBER SECUNDUS.

I. Quum esset Caesar in citeriore Gallia in hibernis, ita uti supra demonstravimus, cerebri ad eum rumores afferebantur, literisque item Labieni certior fiebat omnes Belgas, quam tertiam esse Galliae partem dixeramus, contra populum Romanum conjurare, obsidesque inter se dare. Conjurandi has esse causas: primum, quod vererentur, ne, omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur: deinde,

quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, partim qui, ut Germanos diutius in Gallia versari noluerant, ita populi Romani exercitum hiemare atque inveterascere in Gallia moleste ferebant; partim qui mobilitate et levitate animi novis imperiis studebant: ab nonnullis etiam, quod in Gallia a potentioribus atque his, qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgo regna occupabantur, qui minus facile eam rem in imperio nostro consequi poterant.

II. Iis nunciis literisque commotus Caesar duas legiones in citeriore Gallia novas conscripsit; et inita aestate, in interiorem Galliam qui deduceret, Q. Pedium legatum misit. Ipse, quum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit; dat negotium Senonibus reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant, uti ea, quae apud eos gerantur, cognoscant, seque de his rebus certiorem faciant. Hi constanter omnes nunciaverunt manus cogi, exercitum in unum locum conduci. Tum vero dubitandum non existimavit, quin ad eos [duodecimo die] proficisceretur. Re frumentaria provisa, castra movet, diebusque circiter quindecim ad fines Belgarum pervenit.

III. Eo quum de improviso celeriusque omni opinione venisset, Remi, qui proximi Galliae ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium et Antebrogium, primos civitatis, miserunt, qui dicerent 'se suaque omnia in fidem atque in potestatem populi Romani permittere; neque se cum Belgis reliquis consensisse, neque contra populum Romanum omnino conjurasse: paratosque esse et obsides dare, et imperata facere, et oppidis recipere, et frumento ceterisque rebus juvare: reliquos omnes Belgas in armis esse: Germanosque, qui cis Rhenum incolunt, sese cum his conjunxisse; tantumque esse eorum omnium furorem, ut ne Suessiones quidem, fratres consanguineosque suos, qui eodem jure et eisdem legibus utantur, unum imperium unumque magistratum cum ipsis habeant, deterrere potuerint, quin cum his consentirent.'

IV. Quum ab his quaereret, quae civitates quantaeque in armis essent, et quid in bello possent, sic reperiebat: ple-

rosque Belgas esse ortos ab Germanis; Rhenumque antiquitus transductos, propter loci fertilitatem ibi consedisse, Gallosque, qui ea loca incolerent, expulisse; solosque esse, qui patrum nostrorum memoria, omni Gallia vexata, Teutonos Cimbrosque intra fines suos ingredi prohibuerint. Qua ex re fieri, uti earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem, magnosque spiritus in re militari sumerent. De numero eorum omnia se habere explorata Remi dicebant, propterea quod propinquitatibus affinitatibusque conjuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus sit, cognoverint. Plurimum inter eos Bellovacos et virtute et auctoritate et hominum numero valere: hos posse conficere armata millia centum: pollicitos ex eo numero electa LX, totiusque belli imperium sibi postulare. Suessiones suos esse finitimos; latissimos feracissimosque agros possidere. Apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Divitiacum, totius Galliae potentissimum, qui quum magnae partis harum regionum, tum etiam Britanniae imperium obtinuerit: nunc esse regem Galbam: ad hunc propter justitiam prudentiamque summam totius belli omnium voluntate deferri: oppida habere numero XII; polliceri millia armata quinquaginta: totidem Nervios qui maxime feri inter ipsos habeantur, longissimeque absint: XV millia Atrebates: Ambianos X millia: Morinos XXV millia: Menapios IX millia: Caletos X millia: Velocasses et Veromanduos totidem: Aduatucos XXIX millia: Condrusos, Eburones, Caeraesos, Paemanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL millia.

V. Caesar, Remos cohortatus, liberaliterque oratione prosecutus, omnem senatum ad se convenire, principumque liberos obsides ad se adduci jussit. Quae omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. Ipse Divitiacum Aeduum magno opere cohortatus, docet, quanto opere reipublicae communisque salutis intersit manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum sit. Id fieri posse, si suas copias Aedui in fines Bellovacorum introduxerint, et

eorum agros populari coeperint. His mandatis, eum ab se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad se venire vidit, neque jam longe abesse, ab his, quos miserat, exploratoribus et ab Remis cognovit, flumen Axonam, quod est in extremis Remorum finibus, exercitum transducere maturavit, atque ibi castra posuit. Quae res et latus unum castrorum ripis fluminis muniebat, et, post eum quae essent, tuta ab hostibus reddebat, et commeatus ab Remis reliquisque civitatibus et sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. In eo flumine pons erat. Ibi praesidium ponit, et in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum sex cohortibus relinquit: castra in altitudinem pedum duodecim vallo fossaque duodeviginti pedum munire jubet.

VI. Ab his castris oppidum Remorum nomine Bibrax aberat millia passuum VIII. Id ex itinere magno impetu Belgae oppugnare coeperunt. Aegre eo die sustentatum est. Gallorum eadem atque Belgarum oppugnatio est haec. Ubi, circumjecta multitudine hominum totis moenibus, undique lapides in murum jaci coepti sunt, murusque defensoribus nudatus est, testudine facta, portas succedunt, murumque subruunt. Quod tum facile fiebat. Nam, quum tanta multitudo lapides ac tela conjicerent, in muro consistendi potestas erat nulli. Quum finem oppugnandi nox fecisset, Iccius Remus summa nobilitate et gratia inter suos, qui tum oppido praeerat, unus ex his, qui legati de pace ad Caesarem venerant, nuncios ad eum mittit, 'nisi subsidium sibi submittatur, sese diutius sustinere non posse.'

VII. Eo de media nocte Caesar, iisdem ducibus usus, qui nuncii ab Iccio venerant, Numidas et Cretas sagittarios et funditores Baleares subsidio oppidanis mittit: quorum adventu et Remis cum spe defensionis studium propugnandi accessit, et hostibus eadem de causa spes potiundi oppidi discessit. Itaque, paulisper apud oppidum morati, agrosque Remorum depopulati, omibus vicis aedificiisque, quos adire poterant, incensis, ad castra Caesaris omnibus copiis conten-

derunt, et ab millibus passuum minus duobus castra posuerunt, quae castra, ut fumo atque ignibus significabatur, amplius millibus passuum VIII in latitudinem patebant.

VIII. Caesar primo et propter multitudinem hostium et propter eximiam opinionem virtutis proelio supersedere statuit; quotidie tamen equestribus proeliis, quod hostis virtute posset, et quid nostri auderent, periclitabatur. Ubi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam natura opportuno atque idoneo, (quod is collis, ubi castra posita erant, paululum ex planitie editus, tantum adversus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat, atque ex utraque parte lateris dejectus habebat, et in frontem leniter fastigatus paulatim ad planitiem redibat), ab utroque latere ejus collis transversam fossam obduxit circiter passuum CD, et ad extremas fossas castella constituit, ibique tormenta collocavit, ne, quum aciem instruxisset, hostes, quod tantum multitudine poterant, ab lateribus pugnantes suos circumvenire possent. Hoc facto, duabus legionibus, quas proxime conscripserat, in castris relictis, ut, si qua opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris eductas instruxerant.

IX. Palus erat non magna inter nostrum atque hostium exercitum. Hanc si nostri transirent, hostes exspectabant: nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos aggrederentur, parati in armis erant. Interim proelio equestri inter duas acies contendebatur. Ubi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum proelio nostris, Caesar suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. Ibi vadis repertis, partem suarum copiarum transducere conati sunt eo consilio, ut, si possent, castellum, cui praeerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemque interscinderent; si minus potuissent, agros Remorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant, commeatuque nostros prohiberent.

X. Caesar, certior factus ab Titurio, omnem equitatum et levis armaturae Numidas, funditores sagittariosque pontem transducit, atque ad eos contendit. Acriter in eo loco pugnatum est. Hostes impeditos nostri in flumine aggressi, magnum eorum numerum occiderunt. Per eorum corpora reliquos audacissime transire conantes multitudine telorum repulerunt; primos, qui transierant, equitatu circumventos interfecerunt. Hostes, ubi et de expugnando oppido et de flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt, neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi causa viderunt, atque ipsos res frumentaria deficere coepit, concilio convocato, constituerunt optimum esse domum suam quemque reverti; et, quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique convenirent; ut potius in suis quam in alienis finibus decertarent, et domesticis copiis rei frumentariae uterentur. Ad eam sententiam cum reliquis causis haec quoque ratio eos deduxit, quod Divitiacum atque Aeduos finibus Bellovacorum appropinquare cognoverant. His persuaderi, ut diutius morarentur, neque suis auxilium ferrent, non poterat.

XI. Ea re constituta, secunda vigilia magno cum strepitu ac tumultu castris egressi nullo certo ordine neque imperio, quum sibi quisque primum itineris locum peteret, et domum pervenire properaret, fecerunt, ut consimilis fugae profectio videretur. Hac re statim Caesar per speculatores cognita insidias veritus, quod, qua de causa discederent, nondum, perspexerat, exercitum equitatumque castris continuit. Prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui novissimum agmen moraretur, praemisit. His Q. Pedium et L. Aurunculeium Cottam legatos praefecit. T. Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi jussit. Hi, novissimos adorti, et multa millia passuum prosecuti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt, quum ab extremo agmine, ad quos ventum erat, consisterent, fortiterque impetum nostrorum militum sustinerent; priores quod abesse a periculo viderentur, neque ulla necessitate

neque imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fuga sibi praesidium ponerent. Ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt quantum fuit diei spatium; sub occasumque solis destiterunt, seque in castra, ut erat imperatum, receperunt.

XII. Postridie ejus diei Caesar, prius quam se hostes ex pavore ac fuga reciperent, in fines Suessionum, qui proximi Remis erant, exercitum duxit, et, magno itinere confecto, ad oppidum Noviodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossae murique altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. Castris munitis, vineas agere, quaeque ad oppugnandum usui erant, comparare coepit. Interim omnis ex fuga Suessionum multitudo in oppidum proxima nocte convenit. Celeriter vineis ad oppidum actis, aggere jacto, turribusque constitutis, magnitudine operum, quae neque viderant ante Galli, neque audierant, et celeritate Romanorum permoti, legatos ad Caesarem de deditione mittunt; et petentibus Remis, ut conservarentur, impetrant.

XIII. Caesar, obsidibus acceptis, primis civitatis atque ipsius Galbae regis duobus filiis, armisque omnibus ex oppido traditis, in deditionem Suessiones accepit, exercitumque in Bellovacos ducit. Qui quum se suaque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent, atque ab eo oppido Caesar cum exercitu circiter millia passuum quinque abesset, omnes majores natu, ex oppido egressi, manus ad Caesarem tendere et voce significare coeperunt sese in ejus fidem ac potestatem venire, neque contra populum Romanum armis contendere. Item, quum ad oppidum accessisset, castraque ibi poneret, pueri mulieresque ex muro passis manibus suo more pacem ab Romanis petierunt.

XIV. Pro his Divitiacus (nam post discessum Belgarum, dimissis Aeduorum copiis, ad eum reverterat) facit verba: ‘Bellovacos omni tempore in fide atque amicitia civitatis Aeduae fuisse: impulsos a suis principibus, qui dicerent

Aeduos, a Caesare in servitutem redactos, omnes indignitates contumeliasque perferre, et ab Aeduis defecisse, et populo Romano bellum intulisse. Qui hujus consilii principes fuissent, quod intelligerent, quantum calamitatem civitati intulissent, in Britanniam profugisse. Petere non solum Bellovacos, sed etiam pro his Aeduos, ut sua clementia ac mansuetudine in eos utatur. Quod si fecerit, Aeduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum: quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consuerint.'

XV. Caesar honoris Divitiaci atque Aeduorum causa 'sese eos in fidem recepturum et conservaturum' dixit: sed, quod erat civitas magna inter Belgas auctoritate, atque hominum multitudine praestabat, DC obsides poposcit. His traditis, omnibusque armis ex oppida collatis, ab eo loco in fines Ambianorum pervenit, qui se suaque omnia sine mora dediderunt. Eorum fines Nervii attingebant: quorum de natura moribusque Caesar quum quaereret, sic reperiebat: 'Nullum aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati vini reliquarumque rerum ad luxuriam pertinentium inferri, quod his rebus relanguescere animos eorum, et remitti virtutem existimarent: esse homines feros magnaeque virtutis: increpitare atque incusare reliquos Belgas, qui se populo Romano dedidissent, patriamque virtutem projecissent: confirmare sese neque legatos missuros, neque ullam conditionem pacis accepturos.'

XVI. Quum per eorum fines triduum iter fecisset, inveniebat ex captivis Sabim flumen ab castris suis non amplius millia passuum decem abesse: trans id flumen omnes Nervios consedisse, adventumque ibi Romanorum exspectare una cum Atrebatibus et Veromanduis, finitimis suis: (nam his utrisque persuaserant, uti eandem belli fortunam experirentur:) exspectari etiam ab his Aduatucorum copias, atque esse in itinere: mulieres quique per aetatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum conjecisse, quo propter paludes exercitui aditus non esset.

XVII. His rebus cognitis, exploratores centurionesque praemittit, qui locum idoneum castris deligant. Quumque ex dedititiis Belgis reliquisque Gallis complures, Caesarem secuti, una iter facerent, quidam ex his, ut postea ex captivis cognitum est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Nervios pervenerunt, atque iis demonstrarunt inter singulas legiones impedimentorum magnum numerum intercedere, neque esse quidquam negotii, quum prima legio in castra venisset, reliquaeque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri: qua pulsa, impedimentisque direptis, futurum, ut reliquae contra consistere non auderent. Adjuvabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant, quod Nervii antiquitus, quum equitatu nihil possent, (neque enim ad hoc tempus ei rei student, sed, quidquid possunt, pedestribus valent copiis), quo facilius finitimorum equitatum, si praedandi causa ad eos venisset, impedirent, teneris arboribus incisis atque inflexis, crebris in latitudinem ramis et rubis sentibusque interjectis, effecerant, ut instar muri hae sepes munimenta praeberent; quo non modo intrari, sed ne perspici quidem posset. His rebus quum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Nervii existimaverunt.

XVIII. Loci natura erat haec, quem locum nostri castris delegerant. Collis ab summo aequaliter declivis ad flumen Sabim, quod supra nominavimus, vergebat. Ab eo flumine pari acclivitate collis nascebatur adversus huic et contrarius, passus circiter ducentos, infima apertus, ab superiore parte silvestris, ut non facile introrsus perspici posset. Intra eas silvas hostes in occulto sese continebant: in aperto loco secundum flumen paucae stationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo pedum circiter trium.

XIX. Caesar, equitatu praemisso, subsequebatur omnibus copiis, sed ratio ordoque agminis aliter se habebat, ac Belgae ad Nervios detulerant. Nam, quod ad hostes appropinquabat, consuetudine sua Caesar sex legiones expeditas ducebat:

post eas totius exercitus impedimenta collocarat: inde duae legiones, quae proxime conscriptae erant, totum agmen claudebant, praesidioque impedimentis erant. Equites nostri, cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi, cum hostium equitatu proelium commiserunt. Quum se illi identidem in silvas ad suos reciperent, ac rursus ex silva in nostros impetum facerent, neque nostri longius, quam quem ad finem porrecta loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent: interim legiones sex, quae primae venerant, opere dimenso, castra munire coeperunt. Ubi prima impedimenta nostri exercitus ab his, qui in silvis abditi latebant, visa sunt, (quod tempus inter eos committendi proelii convenerat) ita, ut intra silvas aciem ordinesque constituerant atque ipsi sese confirmaverant, subito omnibus copiis provolaverunt, impetumque in nostros equites fecerunt. His facile pulsis ac proturbatis, incredibili celeritate ad flumen decucurrerunt, ut paene uno tempore et ad silvas et in flumine et jam in manibus nostris hostes viderentur. Eadem autem celeritate adverso colle ad nostra castra atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt.

XX. Caesari omnia uno tempore erant agenda: vexillum proponendum, quod erat insigne, quum ad arma concurri oporteret: signum tuba dandum: ab opere revocandi milites: qui paulo longius aggeris petendi causa processerant, arcessendi: acies instruenda, milites cohortandi, signum dandum: quarum rerum magnam partem temporis brevitas et successus et incursus hostium impediebat. His difficultatibus duae res erant subsidio, scientia atque usus militum, quod superioribus proeliis exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipsi sibi praescribere, quam ab aliis doceri poterant; et quod ab opere singulisque legionibus singulos legatos Caesar discedere, nisi munitis castris, vetuerat. Hi propter propinquitatem et celeritatem hostium nihil jam Caesaris imperium spectabant, sed per se, quae videbantur, administrabant.

XXI. Caesar, necessariis rebus imperatis, ad cohortandos

milites, quam in partem fors obtulit, decucurrit, et ad legionem decimam devenit. Milites non longiore oratione cohortatus, quam uti suae pristinae virtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hostiumque impetum fortiter sustinerent, quod non longius hostes aberant, quam quo telum adjici posset, proelii committendi signum dedit. Atque in alteram partem item cohortandi causa profectus, pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas, hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut non modo ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas inducendas scutisque tegimenta detrahenda tempus defuerit. Quam quisque in partem ab opere casu devenit, quaeque prima signa conspexit, ad haec constitit, ne in quaerendis suis pugnandi tempus dimitteret.

XXII. Instructo exercitu magis ut loci natura dejectus que collis et necessitas temporis, quam ut rei militaris ratio atque ordo posulabat, quum diversis locis legionis, aliae alia in parte hostibus resisterent, sepibusque densissimis, ut ante demonstravimus, interjectis, prospectus impediretur: neque certa subsidia collocari, neque quid in quaque parte opus esset provideri, neque ab uno omnia imperia administrari poterant. Itaque in tanta rerum iniquitate fortunae quoque eventus varii sequebantur.

XXIII. Legionis nonae et decimae milites, ut in sinistra parte aciei constiterant pilis emissis, cursu ac lassitudine exanimatos vulneribusque confectos Atrebates (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt, et transire conantes insecuti gladiis magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipsi transire flumen non dubitaverunt; et, in locum iniquum progressi, rursus regressos ac resistentes hostes redintegrato proelio in fugam dederunt. Item alia in parte diversae duae legiones, undecima et octava, profligatis Veromanduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis proeliabantur. At tum totis fere a fronte et ab sinistra parte nudàtis castris, quum in dextro cornu legio duodecima et non magno ab ea intervallo

septima constitisset, omnes Nervii confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt: quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars summum castrorum locum petere coepit.

XXIV. Eodem tempore equites nostri levisque armaturae pedites, qui cum iis una fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, quum se in castra reciperent, adversis hostibus occurrebant, ac rursus aliam in partem fugam petebant: et calones, qui ab decumana porta ac summo jugo collis nostros victores flumen transisse conspexerant, praedandi causa egressi, quum respexissent, et hostes in nostris castris versari vidissent, praecipites fugae sese mandabant. Simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fremitusque oriebatur, aliique aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treviri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui auxilii causa ab civitate missi ad Caesarem venerant, quum multitudine hostium castra nostra compleri, legiones premi et pene circumventas teneri, calones, equites, funditores, Numidas, diversos dissipatosque in omnes partes fugere vidissent, desperatis nostris rebus, domum contenderunt: Romanos pulsos superatosque, castris impedimentisque eorum hostes potitos, civitati renunciaverunt.

XXV. Caesar, ab decimae legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus, ubi suos urgeri, signisque in unum locum collatis duodecimae legionis confertos milites sibi ipsos ad pugnam esse impedimento; quartae cohortis omnibus centurionibus occisis, signiferoque interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut vulneratis aut occisis, in his primopilo, P. Sextio Baculo, fortissimo viro, multis gravibusque vulneribus confecto, ut jam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores; et nonnullos ab novissimis deserto proelio excedere ac tela vitare; hostes neque a fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere, et ab utroque latere instare; et rem esse in angusto vidit, neque ullum esse subsidium, quod submitti posset: scuto ab

novissimis uni militi detracto, quod ipse eo sine scuto venerat, in primam aciem processit, centurionibusque nominatim appellatis, reliquos cohortatus milites, signa inferre et manipulos laxare jussit, quo facilius gladiis uti possent. Cujus adventu spe illata militibus, ac redintegrato animo, quum pro se quisque in conspectu imperatoris et jam in extremis suis rebus operam navare cuperet, paulum hostium impetus tardatus est.

XXVI. Caesar quum septimam legionem, quae juxta constiterat, item urgeri ab hoste vidisset, tribunos militum monuit, ut paulatim sese legiones conjungerent, et conversa signa in hostes inferrent. Quo facto, quum alius alii subsidium ferrent, neque timerent, ne aversi ab hoste circumvenirentur, audacius resistere ac fortius pugnare coeperunt. Interim milites legionum duarum, quae in novissimo agmine praesidio impedimentis fuerant, proelio nunciato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur. Et T. Labienus, castris hostium potitus, et ex loco superiore, quae res in nostris castris gererentur, conspicatus, decimam legionem subsidio nostris misit. Qui quum ex equitum et calonum fuga, quo in loco res esset, quantoque in periculo et castra et legiones et imperator versaretur, cognovissent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt.

XXVII. Horum adventu tanta rerum commutatio est facta, ut nostri, etiam qui vulneribus confecti procubuissent, scutis innixi, proelium redintegrarent; tum calones, perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerent; equites vero, ut turpitudinem fugae virtute delerent, omnibus in locis pugnae se legionariis militibus praeferrent. At hostes etiam in extrema spe salutis tantam virtutem praestiterunt, ut, quum primi eorum cecidissent, proximi jacentibus insisterent, atque ex eorum corporibus pugnarent; his dejectis, et coacervatis cadaveribus, qui superessent, ut ex tumulo tela in nostros conjicerent, et pila intercepta remitterent: ut non nequidquam tantae virtutis homines judicari deberet ausos esse transire latissimum

flumen, ascendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum: quae facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat.

XXVIII. Hoc proelio facto, et prope ad internecionem gente ac nomine Nerviorum redacto, majores natu, quos una cum pueris mulieribusque in aestuaria ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nunciata, quum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur, omnium, qui supererant, consensu legatos ad Caesarem miserunt, seque ei dediderunt; et, in commemoranda civitatis calamitate, ex DC ad III senatores, ex hominum millibus LX vix ad D, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. Quos Caesar, ut in miseros ac supplices usus misericordia videretur, diligentissime conservavit, suisque finibus atque oppidis uti jussit, et finitimis imperavit, ut ab injuria et maleficio se suosque prohiberent.

XXIX. Aduatuci, de quibus supra scripsimus, quum omnibus copiis auxilio Nerviis venirent, hac pugna nunciata, ex itinere domum reverterunt; cunctis oppidis castellisque desertis, sua omnia in unum oppidum egregie natura munitum contulerunt. Quod quum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes despectusque haberet, una ex parte leniter acclivis aditus in latitudinem non amplius CC pedum relinquebatur: quem locum duplici altissimo muro munierant: tum magni ponderis saxa et praeacutas trabes in muro collocarant. Ipsi erant ex Cimbris Teutonisque prognati; qui quum iter in provinciam nostram atque Italiam facerent, iis impedimentis, quae secum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis, custodiae ex suis ac praesidio sex millia hominum una reliquerunt. Hi post eorum obitum multos annos a finitimis exagitati, quum alias bellum inferrent, alias illatum defenderent, consensu eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum delegerunt.

XXX. Ac primo adventu exercitus nostri crebras ex oppido excursiones faciebant, parvulisque proeliis cum nos-

tris contendebant: postea, vallo pedum XII in circuitu XV millium crebrisque castellis circummuniti, oppido sese continebant. Ubi, vineis actis, aggere exstructo, turrim procul constitui viderunt, primum irridere ex muro, atque increpitare vocibus, quod tanta machinatio ab tanto spatio institueretur; quibusnam manibus aut quibus viribus, praesertim homines tantulae staturae (nam plerumque hominibus Gallis prae magnitudine corporum suorum brevitas nostra contemptui est) tanti oneris turrim in muros sese collocare confiderent?

XXXI. Ubi vero moveri et appropinquare moenibus viderunt, nova atque inusitata specie commoti, legatos ad Caesarem de pace miserunt, qui, ad hunc modum locuti: 'Non se existimare Romanos sine ope divina bellum gerere, qui tantae altitudinis machinationes tanta celeritate promovere et ex propinquitate pugnare possent: se suaque omnia eorum potestati permittere' dixerunt. 'Unum petere ac deprecari: si forte pro sua clementia ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audirent, statuisset Aduatucos esse conservandos, ne se armis despoliaret: sibi omnes fere finitimos esse inimicos, ac suae virtuti invidere; a quibus se defendere, traditis armis, non possent. Sibi praestare, si in eum casum deducerentur, quamvis fortunam a populo Romano pati, quam ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari consuessent.'

XXXII. Ad haec Caesar respondit: 'Se magis consuetudine sua quam merito eorum civitatem conservaturum, si prius quam murum aries attigisset, se dedidissent; sed deditionis nullam esse conditionem, nisi armis traditis: se id, quod in Nerviis fecisset, facturum, finitimisque imperaturum, ne quam dedititiis populi Romani injuriam inferrent.' Re nunciata ad suos, 'quae imperarentur, facere' dixerunt. Armorum magna multitudine de muro in fossam, quae erat ante oppidum, jacta, sic ut prope summam muri aggerisque altitudinem acervi armorum adaequarent; et tamen circiter parte tertia, ut postea perspectum est, celata

atque in oppido retenta, portis patefactis, eo die pace sunt usi.

XXXIII. Sub vesperum Caesar portas claudi, militesque ex oppido exire jussit, ne quam noctu oppidani ab militibus injuriam acciperent. Illi, ante inito, ut intellectum est, consilio, quod, deditione facta, nostros praesidia deducturos, aut denique indiligentius servaturos crediderant, partim cum his, quae retinuerant et celaverant, armis, partim scutis ex cortice factis aut viminibus intextis, quae subito, ut temporis exiguitas postulabat, pellibus induxerant, tertia vigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones ascensus videbatur, omnibus copiis repente ex oppido eruptionem fecerunt. Celeriter, ut ante Caesar imperarat, ignibus significatione facta, ex proximis castellis eo concursum est, pugnatumque ab hostibus ita acriter, ut a viris fortibus in extrema spe salutis, iniquo loco, contra eos, qui ex vallo turribusque tela jacerent, pugnari debuit, quum in una virtute omnis spes salutis consisteret. Occisis ad hominum millibus quatuor, reliqui in oppidum rejecti sunt. Postridie ejus diei, refractis portis, quum jam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris, sectionem ejus oppidi universam Caesar vendidit. Ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est millium LIII.

XXXIV. Eodem tempore a P. Crasso, quem cum legione una miserat ad Venetos, Unellos, Osismios, Curiosolitas, Sesuvios, Aulercos, Rhedones, quae sunt maritimae civitates, oceanumque attingunt, certior factus est omnes eas civitates in ditionem potestatemque populi Romani esse redactas.

XXXV. His rebus gestis omni Gallia pacata, tanta hujus belli ad barbaros opinio perlata est, uti ab his nationibus, quae trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Caesarem, quae se obsides daturas, imperata facturas pollicerentur: quas legationes Caesar, quod in Italiam Illyricumque properabat, inita proxima aestate, ad se reverti jus-

sit. Ipse in Carnutes, Andes, Turonesque, quae civitates propinquae his locis erant, ubi bellum gesserat, legionibus in hiberna deductis, in Italiam profectus est; ob easque res ex literis Caesaris dies XV supplicatio decreta est, quod ante id tempus accidit nulli.

DE BELLO GALLICO.

LIBER TERTIUS.

I. Quum in Italiam proficisceretur Caesar, Servium Galbam cum legione duodecima et parte equitatus in Nantuates, Veragros Sedunosque misit, qui ab finibus Allobrogum et lacu Lemanno et flumine Rhodano ad summas Alpes pertinent. Causa mittendi fuit, quod iter per Alpes, quo magno cum periculo magnisque cum portoriis mercatores ire consuerant, patefieri volebat. Huic permisit, si opus esse arbitraretur, uti in eis locis legionem hiemandi causa collocaret. Galba, secundis aliquot proeliis factis, castellisque compluribus eorum expugnatis, missis ad eum undique legatis, obsidibusque datis, et pace facta, constituit cohortes duas in Nantuatibus collocare, et ipse cum reliquis ejus legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodurus, hiemare: qui vicus, positus in valle, non magna adjecta planitie, altissimis montibus undique continetur. Quum hic in duas partes flumine divideretur, alteram partem ejus vici Gallis concessit; alteram, vacuam ab illis relictam, cohortibus ad hiemandum attribuit. Eum locum vallo fossaque munivit.

II. Quum dies hibernorum complures transisissent, frumentumque eo comportari jussisset, subito per exploratores certior factus est, ex ea parte vici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, montesque, qui impenderent, a maxima multitudine Sedunorum et Veragrorum teneri. Id aliquot de causis acciderat, ut subito Galli belli renovandi legionisque opprimendae consilium caperent: primum, quod legionem, neque eam plenissimam, detractis cohortibus dua-

bus, et compluribus singillatim, qui commeatus petendi causa missi erant, absentibus, propter paucitatem despiciebant: tum etiam, quod propter iniquitatem loci, quum ipsi ex montibus in vallem decurrerent, et tela conjicerent, ne primum quidem posse impetum suum sustineri existimabant. Accedebat, quod suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant; et Romanos non solum itinerum causa, sed etiam perpetuae possessionis culmina Alpium occupare conari, et ea loca finitimae provinciae adjungere, sibi persuasum habebant.

III. His nunciis acceptis, Galba, quum neque opus hibernorum munitionesque plene essent perfectae, neque de frumento reliquoque commeatu satis esset provisum, quod, deditione facta obsidibusque acceptis, nihil de bello timendum existimaverat, consilio celeriter convocato, sententias exquirere coepit. Quo in consilio, quum tantum repentini periculi praeter opinionem accidisset, ac jam omnia fere superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur, neque subsidio veniri, neque commeatus supportari interclusis itineribus possent, prope jam desperata salute, nonnullae hujusmodi sententiae dicebantur, ut, impedimentis relictis, eruptione facta, iisdem itineribus, quibus eo pervenissent, ad salutem contenderent. Majori tamen parti placuit, hoc reservato ad extremum consilio, interim rei eventum experiri, et castra defendere.

IV. Brevi spatio interjecto, vix ut his rebus, quas constituissent, collocandis atque administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus, signo dato, decurrere, lapides gaesaque in vallum conjicere: nostri primo integris viribus fortiter repugnare, neque ullum frustra telum ex loco superiore mittere: ut quaeque pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur, eo occurrere et auxilium ferre: sed hoc superari, quod diuturnitate pugnae hostes defessi proelio excedebant, alii integris viribus succedebant: quarum rerum a nostris propter paucitatem fieri nihil poterat; ac non modo defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio quidem

ejus loci, ubi constiterat, relinquendi ac sui recipiendi facultas dabatur.

V. Quum jam amplius horis sex continenter pugnaretur, ac non solum vires sed etiam tela nostris deficerent, atque hostes acrius instarent, languidioribusque nostris, vallum scindere et fossas complere coepissent, resque esset jam ad extremum perducta casum, P. Sextius Baculus, primipili centurio, quem Nervico proelio compluribus confectum vulneribus diximus, et item C. Volusenus, tribunus militum, vir et consilii magni et virtutis, ad Galbum accurrunt, atque unam esse spem salutis docent, si, eruptione facta, extremum auxilium experirentur. Itaque, convocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paulisper intermitterent proelium, ac tantummodo tela missa exciperent, seque ex labore reficerent: post, dato signo, ex castris erumperent, atque omnem spem salutis in virtute ponerent.

VI. Quod jussi sunt, faciunt; ac subito omnibus portis eruptione facta, neque cognoscendi, quid fieret, neque sui colligendi hostibus facultatem relinquunt. Ita commutata fortuna, eos, qui in spem potiundorum castrorum venerant, undique circumventos interficiunt; et ex hominum millibus amplius triginta, quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam conjiciunt, ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. Sic, omnibus hostium copiis fusis armisque exutis, se in castra munitionesque suas recipiunt. Quo proelio facto, quod saepius fortunam tentare Galba nolebat atque alio sese in hiberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisse rebus viderat, maxime frumenti commeatusque inopia permotus, postero die omnibus ejus vici aedificiis incensis, in provinciam reverti contendit: ac, nullo hoste prohibente, aut iter demorante, incolumem legionem in Nantuates, inde in Allobrogas perduxit, ibique hiemavit.

VII. His rebus gestis, quum omnibus de causis Caesar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hieme in

Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire et regiones cognoscere volebat, subitum bellum in Gallia coortum est. Ejus belli haec fuit causa. P. Crassus adolescens cum legione septima proximus mare Oceanum in Andibus hiemarat. Is, quod in his locis inopia frumenti erat, praefectos tribunosque militum complures in finitimas civitates frumenti commeatusque petendi causa dimisit: quo in numero erat T. Terrasidius, missus in Unellos, M. Trebius Gallus in Curiosolitas, Q. Velanius cum T. Silio in Venetos.

VIII. Hujus civitatis est longe amplissima auctoritas omnis orae maritimae regionum earum, quod et naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consuerunt, et scientia atque usu nauticarum rerum reliquos antecedunt, et in magno impetu maris atque aperto, paucis portibus interjectis, quos tenent ipsi, omnes fere, qui eo mari uti consuerunt, habent vectigales. Ab iis fuit initium retinendi Silii atque Velanii, quod per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. Horum auctoritate finitimi adducti, (ut sunt Gallorum subita et repentina consilia) eadem de causa Trebium Terrasidiumque retinent; et, celeriter missis legatis, per suos principes inter se conjurant nihil nisi communi consilio acturos, eundemque omnes fortunae exitum esse laturos: reliquasque civitates sollicitant, ut in ea libertate, quam a majoribus acceperant, permanere, quam Romanorum servitutem perferre mallent. Omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta, communem legationem ad P. Crassum mittunt, 'si velit suos recipere, obsides sibi remittat.'

IX. Quibus de rebus Caesar ab Crasso certior factus, quod ipse aberat longius, naves interim longas aedificari in flumine Ligeri, qnod influit in Oceanum, remiges ex provincia institui, nautas gubernatoresque comparari jubet. His rebus celeriter administratis, ipse, quum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquaeque item civitates, cognito Caesaris adventu, simul quod, quantum in se facinus admisissent, intelligebant, (legatos, quod nomen

ad omnes nationes sanctum inviolatumque semper fuisset, retentos ab se et in vincula conjectos) pro magnitudine periculi bellum parare, et maxime ea, quae ad usum navium pertinent, providere instituunt; hoc majore spe, quod multum natura loci confidebant. Pedestria esse itinera concisa aestuariis, navigationem impeditam propter inscientiam locorum paucitatemque portuum sciebant: neque nostros exercitus propter frumenti inopiam diutius apud se morari posse confidebant: ac jam, ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimum navibus posse: Romanos neque ullam facultatem habere navium, neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus insulasque novisse: ac longe aliam esse navigationem in concluso mari atque in vastissimo atque apertissimo Oceano perspiciebant. His initis consiliis, oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant, naves in Venetiam, ubi Caesarem primum bellum gesturum constabat, quam plurimas possunt, cogunt. Socios sibi ad id bellum Osismios, Lexovios, Nannetes, Ambiliatos, Morinos, Diablintes, Menapios adsciscunt; auxilia ex Britannia, quae contra eas regiones posita est, arcessunt.

X. Erant hae difficultates belli gerendi, quas supra ostendimus; sed multa Caesarem tamen ad id bellum incitabant: injuriae retentorum equitum Romanorum; rebellio facta post deditionem; defectio, datis obsidibus; tot civitatum conjuratio; in primis, ne, hac parte neglecta, reliquae nationes idem sibi licere arbitrarentur. Itaque quum intelligeret omnes fere Gallos novis rebus studere, et ad bellum mobiliter celeriterque excitari, omnes autem homines natura libertati studere et conditionem servitutis odisse, prius quam plures civitates conspirarent, partiendum sibi ac latius distribuendum exercitum putavit.

XI. Itaque T. Labienum legatum in Treviros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit. Huic mandat, 'Remos reliquosque Belgas adeat, atque in officio contineat; Germanosque, qui auxilio a Belgis arcessiti dicebantur, si per vim navibus flumen transire conentur, prohibeat.' P.

Crassum cum cohortibus legionariis duodecim et magno numero equitatus in Aquitaniam proficisci jubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantae nationes conjungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus tribus in Unellos, Curiosolitas Lexoviosque mittit, qui eam manum distinendam curet. D. Brutum adolescentem classi Gallicisque navibus, quas ex Pictonibus et Santonis reliquisque pacatis regionibus convenire jusserat, praeficit; et, quum primum possit, in Venetos proficisci jubet. Ipse eo pedestribus copiis contendit.

XII. Erant ejusmodi fere situs oppidorum, ut, posita in extremis lingulis promontoriisque, neque pedibus aditum haberent, quum ex alto se aestus incitavisset, quod bis accidit semper horarum XII spatio, neque navibus, quod, rursus minuente aestu, naves in vadis afflictarentur. Ita utraque re oppidorum oppugnatio impediebatur; ac, si quando magnitudine operis forte superati, extruso mari aggere ac molibus, atque his ferme oppidi moenibus adaequatis, suis fortunis desperare coeperant, magno numero navium appulso, cujus rei summam facultatem habebant, sua deportabant omnia, seque in proxima oppida recipiebant. Ibi se rursus iisdem opportunitatibus loci defendebant. Haec eo facilius magnam partem aestatis faciebant, quod nostrae naves tempestatibus detinebantur, summaque erat vasto atque aperto mari, magnis aestibus, raris ac prope nullis portibus, difficultas navigandi.

XIII. Namque ipsorum naves ad hunc modum factae armataeque erant. Carinae aliquanto planiores, quam nostrarum navium, quo facilius vada ac decessum aestus excipere possent: prorae admodum erectae, atque item puppes, ad magnitudinem fluctuum tempestatumque accommodatae: naves totae factae ex robore, ad quamvis vim et contumeliam perferendam: transtra pedalibus in latitudinem trabibus confixa clavis ferreis, digiti pollicis crassitudine: ancorae, pro funibus, ferreis catenis revinctae: pelles pro velis, alutaeque tenuiter confectae, sive propter lini inopiam atque ejus usus

inscientiam, sive eo, quod est magis verisimile, quod tantas tempestates Oceani, tantosque impetus ventorum sustineri, ac tanta onera navium regi velis non satis commode posse arbitrabantur. Cum his navibus nostrae classi ejusmodi congressus erat, ut una celeritate et pulsu remorum praestaret; reliqua, pro loci natura, pro vi tempestatum, illis essent aptiora et accommodatiora: neque enim his nostrae rostro nocere poterant; tanta in eis erat firmitudo; neque propter altitudinem facile telum adjiciebatur; et eadem de causa minus incommode copulis continebantur. Accedebat, ut, quum saevire ventus coepisset, et se vento dedissent, et tempestatem ferrent facilius, et in vadis consisterent tutius, et ab aestu derelictae, nihil saxa et cautes timerent: quarum rerum omnium nostris navibus casus erant extimescendi.

XIV. Compluribus expugnatis oppidis, Caesar ubi intellexit frustra tantum laborem sumi, neque hostium fugam captis oppidis reprimi, neque his noceri posse, statuit exspectandam classem. Quae ubi convenit, ac primum ab hostibus visa est, circiter CCXX naves eorum paratissimae atque omni genere armorum ornatissimae, profectae ex portu, nostris adversae constiterunt: neque satis Bruto, qui classi praeerat, vel tribunis militum centurionibusque, quibus singulae naves erant attributae, constabat, quid agerent, aut quam rationem pugnae insisterent. Rostro enim noceri non posse cognoverant; turribus autem excitatis, tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat, ut neque ex inferiore loco satis commode tela adjici possent, et missa ab Gallis gravius acciderent. Una erat magno usui res praeparata a nostris, falces praeacutae, insertae affixaeque longuriis, non absimili forma muralium falcium. His quum funes, qui antennas ad malos destinabant, comprehensi adductique erant, navigio remis incitato, praerumpebantur. Quibus abscisis, antennae necessario concidebant, ut, quum omnis Gallicis navibus spes in velis armamentisque consisteret, his ereptis, omnis usus navium uno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen positum in virtute, qua

nostri milites facile superabant, atque eo magis, quod in conspectu Caesaris atque omnis exercitus res gerebatur, ut nullum paulo fortius factum latere posset: omnes enim colles ac loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur.

XV. Dejectis, ut diximus, antennis, quum singulas binae ac ternae naves circumsteterant, milites summa vi transcendere in hostium naves contendebant. Quod postquam barbari fieri animadverterunt, expugnatis compluribus navibus, quum ei rei nullum reperiretur auxilium, fuga salutem petere contenderunt, ac jam conversis in eam partem navibus, quo ventus ferebat, tanta subito malacia ac tranquillitas exstitit, ut se ex loco movere non possent. Quae quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit opportuna: nam singulas nostri consectati expugnaverunt, ut perpaucae ex omni numero noctis interventu ad terram pervenerint, quum ab hora fere quarta usque ad solis occasum pugnaretur.

XVI. Quo proelio bellum Venetorum totiusque orae maritimae confectum est. Nam quum omnis juventus, omnes etiam gravioris aetatis, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit, eo convenerant; tum, navium quod ubique fuerat, unum in locum coegerant: quibus amissis, reliqui, neque quo se reciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, habebant. Itaque se suaque omnia Caesari dediderunt. In quos eo gravius Caesar vindicandum statuit, quo diligentius in reliquum tempus a barbaris jus legatorum conservaretur. Itaque, omni senatu necato, reliquos sub corona vendidit.

XVII. Dum haec in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum iis copiis, quas a Caesare acceperat, in fines Unellorum pervenit. His praeerat Viridovix, ac summam imperii tenebat earum omnium civitatum, quae defecerant, ex quibus exercitum magnasque copias coegerat. Atque his paucis diebus Aulerci Eburovices Loxoviique, senatu suo interfecto, quod auctores belli esse nolebant, portas clauserunt, seque cum Viridovice conjunxerunt; magnaque prae-

terea multitudo undique ex Gallia perditorum hominum latronumque convenerant, quos spes praedandi studiumque bellandi ab agricultura et quotidiano labore revocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat, quum Viridovix contra eum duum millium spatio consedisset, quotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret; ut jam non solum hostibus in contemptionem Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus nonnihil carperetur: tantamque opinionem timoris praebuit, ut jam ad vallum castrorum hostes accedere auderent. Id ea de causa faciebat, quod cum tanta multitudine hostium, praesertim eo absente, qui summam imperii teneret, nisi aequo loco, aut opportunitate aliqua data, legato dimicandum non existimabat.

XVIII. Hac confirmata opinione timoris, idoneum quendam hominem et callidum delegit, Gallum, ex his, quos auxilii causa secum habebat. Huic magnis praemiis pollicitationibusque persuadet, uti ad hostes transeat; et, quid fieri velit, edocet. Qui ubi pro perfuga ad eos venit, timorem Romanorum proponit; 'quibus angustiis ipse Caesar a Venetis prematur,' docet: 'neque longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat, et ad Caesarem auxilii ferendi causa proficiscatur.' Quod ubi auditum est, conclamant omnes occasionem negotii bene gerendi amittendam non esse, ad castra iri oportere. Multae res ad hoc consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini cunctatio, perfugae confirmatio, inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab iis erat provisum, spes Venetici belli, et quod fere libenter homines id, quod volunt, credunt. His rebus adducti, non prius Viridovicem reliquosque duces ex concilio dimittunt, quam ab his sit concessum, arma uti capiant, et ad castra contendant. Qua re concessa, laeti, ut explorata victoria, sarmentis virgultisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt.

XIX. Locus erat castrorum editus, et paulatim ab imo acclivis circiter passus mille. Huc magno cursu contende-

runt, ut quam minimum spatii ad se colligendos armandosque Romanis daretur, exanimatique pervenerunt. Sabinus, suos hortatus, cupientibus signum dat. Impeditis hostibus propter ea, quae ferebant, onera, subito duabus portis eruptionem fieri jubet. Factum est opportunitate loci, hostium inscientia ac defatigatione, virtute militum, superiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent, àc statim terga verterent. Quos impeditos integris viribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt; reliquos equites consectati, paucos, qui ex fuga evaserant, reliquerunt. Sic uno tempore et de navali pugna Sabinus et de Sabini victoria Caesar certior factus: civitatesque omnes se statim Titurio dediderunt. Nam, ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus est animus, sic mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est.

XX. Eodem fere tempore P. Crassus, quum in Aquitaniam pervenisset, quae pars, ut ante dictum est, et regionum latitudine et multitudine hominum ex tertia parte Galliae est aestimanda, quum intelligeret in his locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis L. Valerius Praeconinus legatus, exercitu pulso, interfectus esset, atque unde L. Manilius proconsul, impedimentis amissis, profugisset, non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. Itaque, re frumentaria provisa, auxiliis equitatuque comparato, multis praeterea viris fortibus Tolosa, Carcasone et Narbone, quae sunt civitates Galliae provinciae, finitimae his regionibus, nominatim evocatis, in Sotiatium fines exercitum introduxit. Cujus adventu cognito, Sotiates, magnis copiis coactis equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti, primum equestre proelium commiserunt: deinde, equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris, subito pedestres copias, quas in convalle ex insidiis collocaverant, ostenderunt. Hi, nostros disjectos adorti, proelium renovaverunt.

XXI. Pugnatum est diu atque acriter, quum Sotiates,

superioribus victoriis freti, in sua virtute totius Aquitaniae salutem positam putarent; nostri autem, quid sine imperatore et sine reliquis legionibus, adolescentulo duce, efficere possent, perspici cuperent: tandem confecti vulneribus hostes terga vertere. Quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere oppidum Sotiatium oppugnare coepit. Quibus fortiter resistentibus, vineas turresque egit. Illi, alias eruptione tentata, alias cuniculis ad aggerem vineasque actis, (cujus rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos aerariae secturae sunt,) ubi diligentia nostrorum nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt, seque in deditionem ut recipiat, petunt. Qua re impetrata, arma tradere jussi, faciunt.

XXII. Atque in ea re omnium nostrorum intentis animis, alia ex parte oppidi Adcantuannus, qui summam imperii tenebat, cum sexcentis devotis, quos illi Soldurios appellant, (quorum haec est conditio, uti omnibus in vita commodis una cum his fruantur, quorum se amicitiae dediderint; si quid iis per vim accidat, aut eundem casum una ferant, aut sibi mortem consciscant: neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui, eo interfecto, cujus se amicitiae devovisset, mori recusaret,) cum iis Adcantuannus, eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, quum ad arma milites concurrissent, vehementerque ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum, tamen uti eadem deditionis conditione uteretur, a Crasso impetravit.

XXIII. Armis obsidibusque acceptis, Crassus in fines Vocatium et Tarusatium profectus est. Tum vero barbari commoti, quod oppidum, et natura loci et manu munitum, paucis diebus, quibus eo ventum erat, expugnatum cognoverant, legatos quoquoversus dimittere, conjurare, obsides inter se dare, copias parare coeperunt. Mittuntur etiam ad eas civitates legati, quae sunt citerioris Hispaniae, finitimae Aquitaniae: inde auxilia ducesque arcessuntur. Quorum adventu magna cum auctoritate et magna cum hominum multitutine bellum gerere conantur. Duces vero ii deliguntur,

qui una cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, summamque scientiam rei militaris habere existimabantur. Hi consuetudine populi Romani loca capere, castra munire, commeatibus nostros intercludere instituunt. Quod ubi Crassus animadvertit suas copias propter exiguitatem non facile diduci, hostem et vagari et vias obsidere et castris satis praesidii relinquere, ob eam causam minus commode frumentum commeatumque sibi supportari, in dies hostium numerum augeri; non cunctandum existimavit, quin pugna decertaret. Hac re ad concilium delata, ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugnae constituit.

XXIV. Prima luce, productis omnibus copiis, duplici acie instituta, auxiliis in mediam aciem conjectis, quid hostes consilii caperent, exspectabat. Illi, etsi propter multitudinem et veterem belli gloriam paucitatemque nostrorum se tuto dimicaturos existimabant, tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis viis, commeatu intercluso, sine ullo vulnere victoria potiri: et, si propter inopiam rei frumentariae Romani sese recipere coepissent, impeditos in agmine et sub sarcinis, inferiores animo, adoriri cogitabant. Hoc consilio probato ab ducibus, productis Romanorum copiis, sese castris tenebant. Hac re perspecta, Crassus, quum sua cunctatione atque opinione timidiores hostes nostros milites alacriores ad pugnandum effecissent, atque omnium voces audirentur, exspectari diutius non oportere, quin ad castra iretur, cohortatus suos, omnibus cupientibus, ad hostium castra contendit.

XXV. Ibi quum alii fossas complerent, alii multis telis conjectis defensores vallo munitionibusque depellerent, auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis et ad aggerem cespitibus comportandis speciem atque opinionem pugnantium praeberent, quum item ab hostibus constanter ac non timide pugnaretur, telaque ex loco superiore missa non frustra acciderent; equites, circumitis hostium castris, Crasso renunciaverunt, ‘non eadem esse

diligentia ab decumana porta castra munita, facilemque aditum habere.'

XXVI. Crassus, equitum praefectos cohortatus, ut magnis praemiis pollicitationibusque suos excitarent, quid fieri velit, ostendit. Illi, ut erat imperatum, eductis quatuor cohortibus, quae, praesidio castris relictae, intritae ab labore erant, et, longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt; atque, his prorutis, prius in hostium castris constiterunt, quam plane ab iis videri, aut, quid rei gereretur, cognosci posset. Tum vero, clamore ab ea parte audito, nostri redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriae accidere consuevit, acrius impugnare coeperunt. Hostes undique circumventi, desperatis omnibus rebus, se per munitiones dejicere, et fuga salutem petere intenderunt. Quos equitatus apertissimis campis consectatus, ex millium quinquaginta numero, quae ex Aquitania Cantabrisque convenisse constabat, vix quarta parte relicta, multa nocte se in castra recepit.

XXVII. Hac audita pugna, maxima pars Aquitaniae sese Crasso dedidit, obsidesque ultro misit: quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Elusates, Garites, Ausci, Garumni, Sibuzates, Cocosates. Paucae ultimae nationes, anni tempore confisae, quod hiems suberat, hoc facere neglexerunt.

XXVIII. Eodem fere tempore Caesar, etsi prope exacta jam aestas erat, tamen, quod, omni Gallia pacata, Morini Menapiique supererant, qui in armis essent, neque ad eum unquam legatos de pace misissent, arbitratus id bellum celeriter confici posse, eo exercitum adduxit: qui longe alia ratione, ac reliqui Galli, bellum agere instituerunt. Nam quod intelligebant maximas nationes, quae proelio contendissent, pulsas superatasque esse, continentesque silvas ac paludes habebant, eo se suaque omnia contulerunt. Ad quarum initium silvarum quum Caesar pervenisset, castra-

que munire instituisset, neque hostis interim visus esset, dispersis in opere nostris, subito ex omnibus partibus silvae evolaverunt, et in nostros impetum fecerunt. Nostri celeriter arma ceperunt, eosque in silvas repulerunt; et, compluribus interfectis, longius impeditioribus locis secuti, paucos ex suis deperdiderunt.

XXIX. Reliquis deinceps diebus Caesar silvas caedere instituit; et, ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quae erat caesa, conversam ad hostem collocabat, et pro vallo ad utrumque latus exstruebat. Incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto, quum jam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores silvas peterent, ejusmodi tempestates sunt consecutae, uti opus necessario intermitteretur; et continuatione imbrium diutius sub pellibus milites contineri non possent. Itaque, vastatis omnibus eorum agris, vicis aedificiisque incensis, Caesar exercitum reduxit; et in Aulercis Lexoviisque, reliquis item civitatibus, quae proxime bellum fecerant, in hibernis collocavit.

DE BELLO GALLICO.

LIBER QUARTUS.

I. Ea, quae secuta est, hieme, qui fuit annus Cn. Pompeio, M. Crasso consulibus, Usipetes Germani et item Tenchtheri magna cum multitudine hominum flumen Rhenum transierunt, non longe a mari, quo Rhenus influit. Causa transeundi fuit, quod ab Suevis complures annos exagitati bello premebantur et agricultura prohibebantur. Suevorum gens est longe maxima et bellicosissima Germanorum omnium. Hi centum pagos habere dicuntur, ex quibus quotannis singula millia armatorum bellandi causa ex finibus educunt. Reliqui, qui domi manserint, se atque illos alunt. Hi rursus invicem anno post in armis sunt; illi domi remanent. Sic neque agricultura, nec ratio atque usus belli intermittitur. Sed privati ac separati agri apud eos nihil est; neque longius anno remanere uno in loco incolendi causa licet. Neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt, multumque sunt in venationibus: quae res et cibi genere et quotidiana exercitatione et libertate vitae (quod, a pueris nullo officio aut disciplina assuefacti, nihil omnino contra voluntatem faciant,) et vires alit, et immani corporum magnitudine homines efficit. Atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis neque vestitus praeter pelles habeant quidquam, (quarum propter exiguitatem magna est corporis pars aperta), et laventur in fluminibus.

II. Mercatoribus est ad eos aditus magis eo, ut quae bello ceperint, quibus vendant, habeant, quam quo ullam rem ad se importari desiderent: quin etiam jumentis, quibus maxime

Gallia delectatur, quaeque impenso parant pretio Germani, importatis hi non utuntur: sed, quae sunt apud eos nata, parva atque deformia, haec quotidiana exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. Equestribus proeliis saepe ex equis desiliunt, ac pedibus proeliantur, equosque eodem remanere vestigio assuefaciunt; ad quos se celeriter, quum usus est, recipiunt: neque eorum moribus turpius quidquam aut inertius habetur, quam ephippiis uti. Itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum quamvis pauci adire audent. Vinum ad se omnino importari non sinunt, quod ea re ad laborem ferendum remollescere homines atque effeminari arbitrantur.

III. Publice maximam putant esse laudem quam latissime a suis finibus vacare agros: hac re significari magnum numerum civitatum suam vim sustinere non posse. Itaque una ex parte a Suevis circiter millia passuum DC agri vacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Ubii, quorum fuit civitas ampla atque florens, ut est captus Germanorum, et paulo, quam sunt ejusdem generis, et ceteris humaniores, propterea quod Rhenum attingunt, multumque ad eos mercatores ventitant, et ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos quum Suevi, multis saepe bellis experti, propter amplitudinem gravitatemque civitatis finibus expellere non potuissent, tamen vectigales sibi fecerunt, ac multo humiliores infirmioresque redegerunt.

IV. In eadem causa fuerunt Usipetes et Tenchtheri, quos supra diximus, qui complures annos Suevorum vim sustinuerunt; ad extremum tamen, agris expulsi, et multis Germaniae locis triennium vagati, ad Rhenum pervenerunt: quas regiones Menapii incolebant, et ad utramque ripam fluminis agros, aedificia vicosque habebant; sed tantae multitudinis aditu perterriti, ex his aedificiis, quae trans flumen habuerant, demigraverant; et, cis Rhenum dispositis praesidiis, Germanos transire prohibebant. Illi, omnia experti, quum neque vi contendere propter inopiam navium, neque

clam transire propter custodias Menapiorum possent, reverti se in suas sedes regionesque simulaverunt; et tridui viam progressi, rursus reverterunt, atque, omni hoc itinere una nocte equitatu confecto, inscios inopinantesque Menapios oppresserunt, qui, de Germanorum discessu per exploratores certiores facti, sine metu trans Rhenum in suos vicos remigraverant. His interfectis, navibusque eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum, quae citra Rhenum quieta in suis sedibus erat, certior fieret, flumen transierunt, atque omnibus eorum aedificiis occupatis, reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt.

V. His de rebus Caesar certior factus, et infirmitatem Gallorum veritus, quod sunt in consiliis capiendis mobiles, et novis plerumque rebus student, nihil his committendum existimavit. Est autem hoc Gallicae consuetudinis, uti et viatores, etiam invitos, consistere cogant; et, quod quisque eorum de quaque re audierit aut cognoverit, quaerant, et mercatores in oppidis vulgus circumsistat, quibusque ex regionibus veniant, quasque ibi res cognoverint, pronunciare cogant. His rumoribus atque auditionibus permoti, de summis saepe rebus consilia ineunt, quorum eos e vestigio poenitere necesse est, quum incertis rumoribus serviant, et plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant.

VI. Qua consuetudine cognita, Caesar ne graviori bello occurreret, maturius, quam consuerat, ad exercitum proficiscitur. Eo quum venisset, ea, quae fore suspicatus erat, facta cognovit, missas legationes ab nonnullis civitatibus ad Germanos, invitatosque eos, uti ab Rheno discederent; omniaque, quae postulassent, ab se fore parata. Qua spe adducti Germani latius jam vagabantur, et in fines Eburonum et Condrusorum, qui sunt Trevirorum clientes, pervenerant. Principibus Galliae evocatis, Caesar ea, quae cognoverat, dissimulanda sibi existimavit, eorumque animis permulsis et confirmatis, equitatuque imperato, bellum cum Germanis gerere constituit.

VII. Re frumentaria comparata, equitibusque delectis,

iter in ea loca facere coepit, quibus in locis esse Germanos audiebat. A quibus quum paucorum dierum iter abesset, legati ab his venerunt, quorum haec fuit oratio: 'Germanos neque priores populo Romano bellum inferre, neque tamen recusare, si lacessantur, quin armis contendant; quod Germanorum consuetudo haec sit a majoribus tradita, quicunque bellum inferant, resistere, neque deprecari: haec tamen dicere, venisse invitos, ejectos domo. Si suam gratiam Romani velint, posse eis utiles esse amicos: vel sibi agros attribuant, vel patiantur eos tenere, quos armis possederint. Sese unis Suevis concedere, quibus ne dii quidem immortales pares esse possint: reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare possint.'

VIII. Ad haec Caesar, quae visum est, respondit; sed exitus fuit orationis: 'Sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent: neque verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque ullos in Gallia vacare agros, qui dari tantae praesertim multitudini sine injuria possint. Sed licere, si velint, in Ubiorum finibus considere, quorum sint legati apud se, et de Suevorum injuriis querantur, et a se auxilium petant: hoc se ab Ubiis impetraturum.'

IX. Legati haec se ad suos relaturos dixerunt; et, re deliberata, post diem tertium ad Caesarem reversuros; interea, ne propius se castra moveret, petierunt. 'Ne id quidem' Caesar 'ab se impetrari posse' dixit: cognoverat enim magnam partem equitatus ab iis aliquot diebus ante praedandi frumentandique causa ad Ambivaritos trans Mosam missam. Hos exspectari equites, atque ejus rei causa moram interponi arbitrabatur.

X. Mosa profluit ex monte Vosego, qui est in finibus Lingonum, et, parte quadam ex Rheno recepta, quae appellatur Vahalis, que insulam efficit Batavorum, in Oceanum influit, neque longius ab Oceano millibus passuum LXXX in Rhenum transit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, et longe spatio per fines Nantuatium, Hel-

vetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Tribucorum, Trevirorum citatus fertur; et, ubi Oceano appropinquat, in plures diffluit partes, multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna a feris barbarisque nationibus incolitur, ex quibus sunt, qui piscibus atque ovis avium vivere existimantur, multisque capitibus in Oceanum influit.

XI. Caesar quum ab hoste non amplius passuum duodecim millibus abesset, ut erat constitutum, ad eum legati revertuntur: qui, in itinere congressi, magnopere, 'ne longius progrederetur,' orabant. Quum id non impetrassent, petebant, 'uti ad eos equites, qui agmen antecessissent, praemitteret, eosque pugna prohiberet; sibique uti potestatem faceret in Ubios legatos mittendi: quorum si principes ac senatus sibi jurejurando fidem fecissent, ea conditione, quae a Caesare ferretur, se usuros ostendebant: ad has res conficiendas sibi tridui spatium daret.' Haec omnia Caesar eodem illo pertinere arbitrabatur, ut, tridui mora interposita, equites eorum, qui abessent, reverterentur: tamen 'sese non longius millibus passuum quatuor aquationis causa processurum eo die' dixit: huc postero die quam frequentissimi convenirent, ut de eorum postulatis cognosceret. Interim ad praefectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit, qui nunciarent, ne hostes proelio lacesserent: et, si ipsi lacesserentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propius accessisset.

XII. At hostes ubi primum nostros equites conspexerunt, quorum erat quinque millium numerus, quum ipsi non amplius DCCC equites haberent, quod ii, qui frumentandi causa ierant trans Mosam, nondum redierant, nihil timentibus nostris, quod legati eorum paulo ante a Caesare discesserant, atque is dies induciis erat ab eis petitus, impetu facto, celeriter nostros perturbaverunt. Rursus resistentibus nostris, consuetudine sua ad pedes desiluerunt, suffossisque equis, compluribusque nostris dejectis, reliquos in fugam conjecerunt, atque ita perterritos egerunt, ut non prius fuga desisterent, quam in conspectum agminis nostri venissent. In eo proelio ex equitibus nostris interficiuntur LXXIV: in his

vir fortissimus, Piso, Aquitanus, amplissimo genere natus, cujus avus in civitate sua regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. Hic quum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit: ipse equo vulnerato dejectus, quoad potuit, fortissime restitit. Quum circumventus, multis vulneribus acceptis, cecidisset, atque id frater, qui jam proelio excesserat, procul animum advertisset, incitato equo se hostibus obtulit, atque interfectus est.

XIII. Hoc facto proelio, Caesar neque jam sibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab his, qui per dolum atque insidias, petita pace, ultro bellum intulissent: exspectare vero, dum hostium copiae augerentur equitatusque reverteretur, summae dementiae esse judicabat; et, cognita Gallorum infirmitate, quantum jam apud eos hostes uno proelio auctoritatis essent consecuti, sentiebat: quibus ad consilia capienda nihil spatii dandum existimabat. His constitutis rebus, et consilio cum legatis et quaestore communicato, ne quem diem pugnae praetermitteret, opportunissima res accidit, quod postridie ejus diei mane, eadem et perfidia et simulatione usi Germani, frequentes, omnibus principibus majoribusque natu adhibitis, ad eum in castra venerunt: simul, ut dicebatur, sui purgandi causa, quod contra atque esset dictum, et ipsi petissent, proelium pridie commisissent; simul ut, si quid possent, de induciis fallendo impetrarent. Quos sibi Caesar oblatos gavisus, illos retineri jussit; ipse omnes copias castris eduxit, equitatumque, quod recenti proelio perterritum esse existimabat, agmen subsequi jussit.

XIV. Acie triplici instituta, et celeriter octo millium itinere confecto, prius ad hostium castra pervenit, quam, quid ageretur, Germani sentire possent. Qui, omnibus rebus subito perterriti, et celeritate adventus nostri et discessu suorum, neque consilii habendi, neque arma capiendi spatio dato, perturbantur, copiasne adversus hostem educere, an castra defendere, an fuga salutem petere praestaret. Quo-

rum timor quum fremitu et concursu significaretur, milites nostri, pristini diei perfidia incitati, in castra irruperunt. Quo loco, qui celeriter arma capere potuerunt, paulisper nostris restiterunt, atque inter carros impedimentaque proelium commiserunt: at reliqua multitudo puerorum mulierumque (nam cum omnibus suis domo excesserant Rhenumque transierant) passim fugere coepit; ad quos consectandos Caesar equitatum misit.

XV. Germani, post tergum clamore audito, quum suos interfici viderent, armis abjectis, signisque militaribus relictis, se ex castris ejecerunt; et, quum ad confluentem Mosae et Rheni pervenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen praecipitaverunt; atque ibi timore, lassitudine, vi fluminis oppressi perierunt. Nostri ad unum omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore, quum hostium numerus capitum CDXXX millium fuisset, se in castra receperunt. Caesar his, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit: illi supplicia cruciatusque Gallorum veriti, quorum agros vexaverant, remanere se apud eum velle dixerunt. His Caesar libertatem concessit.

XVI. Germanico bello confecto, multis de causis Caesar statuit sibi Rhenum esse transeundum: quarum illa fuit justissima, quod, quum videret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam venirent, suis quoque rebus eos timere voluit, quum intelligerent et posse et audere populi Romani exercitum Rhenum transire. Accessit etiam, quod illa pars equitatus Usipetum et Tenchtherorum, quam supra commemoravi praedandi frumentandique causa Mosam transisse, neque proelio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sigambrorum receperat, seque cum iis conjunxerat. Ad quos quum Caesar nuncios misisset, qui postularent, 'eos, qui sibi Galliaeque bellum intulissent, sibi dederent,' responderunt: 'Populi Romani imperium Rhenum finire: si, se invito, Germanos in Galliam transire non aequum existimaret, cur sui quidquam esse imperii aut po-

testatis trans Rhenum postularet?' Ubii autem, qui uni ex Transrhenanis ad Caesarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, 'ut sibi auxilium ferret, quod graviter ab Suevis premerentur; vel, si id facere occupationibus reipublicae prohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret: id sibi ad auxilium spemque reliqui temporis satis futurum: tantum esse nomen atque opinionem ejus exercitus, Ariovisto pulso, et hoc novissimo proelio facto, etiam ad ultimas Germanorum nationes, uti opinione et amicitia populi Romani tuti esse possint.' Navium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur.

XVII. Caesar his de causis, quas commemoravi, Rhenum transire decreverat; sed navibus transire neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suae, neque populi Romani dignitatis esse statuebat. Itaque, etsi summa difficultas faciendi pontis proponebatur propter latitudinem, rapiditatem altitudinemque fluminis, tamen id sibi contendendum, aut aliter non transducendum exercitum existimabat. Rationem pontis hanc instituit. Tigna bina sesquipedalia, paulum ab imo praeacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, intervallo pedum duorum inter se jungebat. Haec quum machinationibus immissa in flumen defixerat, fistucisque adegerat, non sublicae modo directa ad perpendiculum, sed prona ac fastigata, ut secundum naturam fluminis procumberent: iis item contraria bina, ad eundem modum juncta, intervallo pedum quadragenum, ab inferiore parte, contra vim atque impetum fluminis conversa statuebat. Haec utraque, insuper bipedalibus trabibus immissis, quantum eorum tignorum junctura distabat, binis utrinque fibulis ab extrema parte distinebantur: quibus disclusis, atque in contrariam partem revinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, ut, quo major vis aquae se incitavisset, hoc artius illigata tenerentur. Haec directa materie injecta contexebantur, et longuriis cratibusque consternebantur: ac nihilo secius sublicae et ad inferiorem partem fluminis oblique age-

bantur, quae pro pariete subjectae, et cum omni opere conjunctae, vim fluminis exciperent: et aliae item supra pontem mediocri spatio, ut, si arborum trunci sive naves dejiciendi operis essent a barbaris missae, his defensoribus earum rerum vis minueretur, neu ponti nocerent.

XVIII. Diebus decem, quibus materia coepta erat comportari, omni opere effecto, exercitus transducitur. Caesar, ad utramque partem pontis firmo praesidio relicto, in fines Sigambrorum contendit. Interim a compluribus civitatibus ad eum legati veniunt, quibus pacem atque amicitiam petentibus liberaliter respondit, obsidesque ad se adduci jubet. At Sigambri, ex eo tempore, quo pons institui coeptus est, fuga comparata, hortantibus iis, quos ex Tenchtheris atque Usipetibus apud se habebant, finibus suis excesserant, suaque omnia exportaverant, seque in solitudinem ac silvas abdiderant.

XIX. Caesar, paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus vicis aedificiisque incensis, frumentisque succisis, se in fines Ubiorum recepit; atque iis auxilium suum pollicitus, si ab Suevis premerentur, haec ab iis cognovit: Suevos, posteaquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo concilio habito, nuncios in omnes partes dimisisse, uti de oppidis demigrarent, liberos, uxores suaque omnia in silvas deponerent, atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum convenirent: hunc esse delectum medium fere regionum earum, quas Suevi obtinerent: hic Romanorum adventum exspectare, atque ibi decertare constituisse. Quod ubi Caesar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum causa transducere exercitum constituerat, ut Germanis metum injiceret, ut Sigambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret, diebus omnino decem et octo trans Rhenum consumptis, satis et ad laudem et ad utilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontemque rescidit.

XX. Exigua parte aestatis reliqua, Caesar, etsi in his locis, quod omnis Gallia ad septemtriones vergit, maturae sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci contendit, quod om-

nibus fere Gallicis bellis hostibus nostris inde subministrata auxilia intelligebat: et, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret, tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modo insulam adisset, genus hominum perspexisset, loca, portus, aditus cognovisset: quae omnia fere Gallis erant incognita. Neque enim temere praeter mercatores illo adit quisquam, neque iis ipsis quidquam praeter oram maritimam atque eas regiones, quae sunt contra Gallias, notum est. Itaque, evocatis ad se undique mercatoribus, neque quanta esset insulae magnitudo, neque quae aut quantae nationes incolerent, neque quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur, neque qui essent ad majorum navium multitudinem idonei portus, reperire poterat.

XXI. Ad haec cognoscenda, priusquam periculum faceret, idoneum esse arbitratus C. Volusenum, cum navi longa praemittit. Huic mandat, uti, exploratis omnibus rebus, ad se quam primum revertatur: ipse cum omnibus copiis in Morinos proficiscitur, quod inde erat brevissimus in Britanniam transjectus. Huc naves undique ex finitimis regionibus et quam superiore aestate ad Veneticum bellum fecerat classem, jubet convenire. Interim, consilio ejus cognito, et per mercatores perlato ad Britannos, a compluribus ejus insulae civitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur obsides dare, atque imperio populi Romani obtemperare. Quibus auditis, liberaliter pollicitus hortatusque, ut in ea sententia permanerent, eos domum remittit; et cum his una Commium, quem ipse, Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat, cujus et virtutem et consilium probabat, et quem sibi fidelem arbitrabatur, cujusque auctoritas in iis regionibus magni habebatur, mittit. Huic imperat, quas possit, adeat civitates, horteturque, ut populi Romani fidem sequantur, seque celeriter eo venturum nunciet. Volusenus, perspectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui navi egredi ac se barbaris committere non auderet, quinto die ad Caesarem revertitur; quaeque ibi perspexisset, renunciat.

XXII. Dum in his locis Caesar navium parandarum causa moratur, ex magna parte Morinorum ad eum legati venerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent, quod homines barbari et nostrae consuetudinis imperiti bellum populo Romano fecissent, seque ea, quae imperasset, facturos pollicerentur. Hoc sibi satis opportune Caesar accidisse arbitratus, quod neque post tergum hostem relinquere volebat, neque belli gerendi propter anni tempus facultatem habebat, neque has tantularum rerum occupationes sibi Britanniae anteponendas judicabat, magnum his obsidum numerum imperat. Quibus adductis, eos in fidem recepit. Navibus circiter LXXX onerariis coactis contractisque, quot satis esse ed duas transportandas legiones existimabat, quidquid praeterea navium longarum habebat, quaestori, legatis praefectisque distribuit. Huc accedebant XVIII onerariae naves, quae ex eo loco ab millibus passuum octo vento tenebantur, quo minus in eundem portum pervenire possent. Has equitibus distribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino et L. Aurunculeio Cottae legatis, in Menapios atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, deducendum dedit. P. Sulpicium Rufum legatum cum eo praesidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere jussit.

XXIII. His constitutis rebus, nactus idoneam ad navigandum tempestatem, tertia fere vigilia solvit, equitesque in ulteriorem portum progredi et naves conscendere et se sequi jussit: a quibus quum id paulo tardius esset administratum, ipse hora diei circiter quarta cum primus navibus Britanniam attigit, atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. Cujus loci haec erat natura: adeo montibus angustis mare continebatur, uti ex locis superioribus in litus telum adjici posset. Hunc ad egrediendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquae naves eo convenirent, ad horam nonam in ancoris exspectavit. Interim legatis tribunisque militum convocatis, et quae ex Voluseno cognosset, et quae fieri vellet, ostendit,

monuitque, ut rei militaris ratio, maxime ut maritimae res postularent, ut quae celerem atque instabilem motum haberent, ad nutum et ad tempus omnes res ab iis adminstrarentur. His dimissis, et ventum et aestum uno tempore nactus secundum, dato signo et sublatis ancoris, circiter millia passuum VII ab eo loco progressus, aperto ac plano litore naves constituit.

XXIV. At barbari, consilio Romanorum cognito, praemisso equitatu et essedariis, quo plerumque genere in proeliis uti consuerunt, reliquis copiis subsecuti, nostros navibus egredi prohibebant. Erat ob has causas summa difficultas, quod naves propter magnitudinem nisi in alto constitui non poterant; militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno et gravi armorum onere oppressis, simul et de navibus desiliendum, et in fluctibus consistendum, et cum hostibus erat pugnandum: quum illi aut ex arido, aut paululum in aquam progressi, omnibus membris expediti, notissimis locis audacter tela conjicerent, et equos insuefactos incitarent. Quibus rebus nostri, perterriti, atque hujus omnino generis pugnæ imperiti, non eadem alacritate ac studio, quo in pedestribus uti proeliis consueverant, utebantur.

XXV. Quod ubi Caesar animadvertit, naves longas, quarum et species erat barbaris inusitatior, et motus ad usum expeditior, paulum removeri ab onerariis navibus et remis incitari et ad latus apertum hostium constitui, atque inde fundis, sagittis, tormentis, hostes propelli ac submoveri jussit: quae res magno usui nostris fuit. Nam et navium figura et remorum motu et inusitato genere tormentorum permoti barbari constiterunt, ac paulum modo pedem retulerunt. Atque nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris, qui decimae legionis aquilam ferebat, contestatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret: 'Desilite,' inquit, 'commilitones, nisi vultis aquilam hostibus prodere: ego certe meum reipublicae atque imperatori officium praestitero.' Hoc quum magna voce dixisset, ex navi se pro-

jecit, atque in hostes aquilam ferre coepit. Tum nostri, cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, universi ex navi desiluerunt: hos item alii ex proximis navibus quum conspexissent, subsecuti hostibus appropinquarunt.

XXVI. Pugnatum est ab utrisque acriter; nostri tamen, quod neque ordines servare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant, atque alius alia ex navi, quibuscumque signis occurrerat, se aggregabat, magno opere perturbabantur. Hostes vero, notis omnibus vadis, ubi ex litore aliquos singulares ex navi egredientes conspexerant, incitatis equis impeditos adoriebantur: plures paucos circumsistebant: alii ab latere aperto in universos tela conjiciebant. Quod quum animadvertisset Caesar, scaphas longarum navium, item speculatoria navigia militibus compleri jussit, et quos laborantes conspexerat, iis subsidia submittebat. Nostri simul in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt; neque longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere atque insulam capere non potuerant. Hoc unum ad pristinam fortunam Caesari defuit.

XXVII. Hostes proelio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Caesarem legatos de pace miserunt: 'Obsides daturos, quaeque imperasset, sese factoros' polliciti sunt. Una cum his legatis Commius Atrebas venit, quem supra demonstraveram a Caesare in Britanniam praemissum. Hunc illi e navi egressum, quum ad eos oratoris modo imperatoris mandata perferret, comprehenderant, atque in vincula conjecerant: tum, proelio facto, remiserunt, et in petenda pace ejus rei culpam in multitudinem contulerunt, et propter imprudentiam ut ignosceretur, petiverunt. Caesar questus quod, quum ultro in continentem legatis missis pacem ab se petissent, bellum sine causa intulissent, ignoscere imprudentiae dixit, obsidesque imperavit: quorum illi partem statim dederunt, partem, ex longinquioribus locis arcessitam, paucis diebus sese daturos dixerunt. Interea suos remigrare in agros jusserunt, principesque undique

convenire, et se civitatesque suas Caesari commendare coeperunt.

XXVIII. His rebus pace confirmata, post diem quartum, quam est in Britanniam ventum, naves XVIII, de quibus supra demonstratum est, quae equites sustulerant, ex superiore portu leni vento solverunt. Quae quum appropinquarent Britanniae et ex castris viderentur, tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset, sed aliae eodem, unde erant profectae, referrentur, aliae ad inferiorem partem insulae, quae est propius solis occasum, magno sui cum periculo dejicerentur: quae tamen, ancoris jactis, quum fluctibus complerentur, necessario adversa nocte in altum provectae continentem petierunt.

XXIX. Eadem nocte accidit, ut esset luna plena; qui dies maritimos aestus maximos in Oceano efficere consuevit: nostrisque id erat incognitum. Ita uno tempore et longas naves, quibus Caesar exercitum transportandum curaverat, quasque in aridum subduxerat, aestus complebat; et onerarias, quae ad ancoras erant deligatae, tempestas afflictabat; neque ulla nostris facultas aut administrandi, aut auxiliandi dabatur. Compluribus navibus fractis, reliquae quum essent, funibus, ancoris reliquisque armamentis amissis, ad navigandum inutiles, magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitus perturbatio facta est: neque enim naves erant aliae, quibus reportari possent, et omnia deerant, quae ad reficiendas eas usui sunt; et, quod omnibus constabat, hiemari in Gallia oportere, frumentum his in locis in hiemem provisum non erat.

XXX. Quibus rebus cognitis, principes Britanniae, qui post proelium factum ad ea, quae jusserat Caesar, facienda convenerant, inter se collocuti, quum equites et naves et frumentum Romanis deesse intelligerent, et paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent, quae hoc erant etiam angustiora, quod sine impedimentis Caesar legiones transportaverat, optimum factu esse duxerunt, rebellione facta, frumento commeatuque nostros prohibere et rem in hiemem

producere, quod, iis superatis aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi causa in Britanniam transiturum confidebant.

XXXI. Itaque, rusus conjuratione facta, paulatim ex castris discedere ac suos clam ex agris deducere coeperunt. At Caesar, etsi nondum eorum consilia cognoverat, tamen et ex eventu navium suarum, et ex eo, quod obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur. Itaque ad omnes casus subsidia comparabat: nam et frumentum ex agris quotidie in castra conferebat, et quae gravissime afflictae erant naves, earum materia atque aere ad reliquas reficiendas utebatur, et quae ad eas res erant usui, ex continenti comportari jubebat. Itaque, quum id summo studio a militibus administraretur, duodecim navibus amissis, reliquis ut navigari commode posset, effecit.

XXXII. Dum ea geruntur, legione ex consuetudine una frumentatum missa, quae appellabatur septima, neque ulla ad id tempus belli suspicione interposita, quum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret, ii, qui pre portis castrorum in statione erant, Caesari renunciarunt pulverem majorem, quam consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Caesar, id quod erat, suspicatus aliquid novi a barbaris initum consilii, cohortes, quae in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, duas ex reliquis in stationem succedere, reliquas armari et confestim sese subsequi jussit. Quum paulo longius a castris processisset, suos ab hostibus premi atque aegre sustinere et conferta legione ex omnibus partibus tela conjici animum advertit. Nam quod, omni ex reliquis partibus demesso frumento, pars una erat reliqua, suspicati hostes huc nostros esse venturos, noctu in silvis delituerant: tum dispersos, depositis armis, in metendo occupatos subito adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus pertubaverant: simul equitatu atque essedis circumdederant.

XXXIII. Genus hoc est ex essedis pugnae: primo per omnes partes perequitant, et tela conjiciunt, atque ipso ter-

rore equorum et strepitu rotarum ordines plerumque perturbant; et quum se inter equitum turmas insinuaverint, ex essedis desiliunt, et pedibus proeliantur. Aurigae interim paulatim ex proelio excedunt, atque ita currus collocant, ut si illi a multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. Ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in proeliis praestant, ac tantum usu quotidiano et exercitatione efficiunt, uti in declivi ac praecipiti loco incitatos equos sustinere et brevi moderari ac flectere, et per temonem percurrere et in jugo insistere et inde se in currus citissime recipere consuerint.

XXXIV. Quibus rebus, perturbatis nostris novitate pugnae, tempore opportunissimo Caesar auxilium tulit: namque ejus adventu hostes constiterunt, nostri se ex timore receperunt. Quo facto, ad lacessendum et ad committendum proelium alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit, et brevi tempore intermisso, in castra legiones reduxit. Dum haec geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui, discesserunt. Secutae sunt continuos complures dies tempestates, quae et nostros in castris continerent, et hostem a pugna prohiberent. Interim barbari nuncios in omnes partes dimiserunt, paucitatemque nostrorum militum suis praedicaverunt, et quanta praedae faciendae atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstraverunt. His rebus celeriter magna multitudine peditatus equitatusque coacta, ad castra venerunt.

XXXV. Caesar, etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore videbat, ut, si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent; tamen nactus equites circiter triginta, quos Commius Atrebas, de quo ante dictum est, secum transportaverat, legiones in acie pro castris constituit. Commisso proelio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga verterunt. Quos tanto spatio secuti, quantum cursu et viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt; deinde, omnibus longe lateque afflictis incensisque, se in castra receperunt.

XXXVI. Eodem die legati, ab hostibus missi ad Caesarem de pace, venerunt. His Caesar numerum obsidum, quem antea imperaverat, duplicavit, eosque in continentem adduci jussit, quod, propinqua die aequinoctii, infirmis navibus, hiemi navigationem subjiciendam non existimabat. Ipse, idoneam tempestatem nactus, paulo post mediam noctem naves solvit, quae omnes incolumes ad continentem pervenerunt; sed ex his onerariae duae eosdem, quos reliquae, portus capere non potuerunt, et paulo infra delatae sunt.

XXXVII. Quibus ex navibus quum essent expositi milites circiter CCC, atque in castra contenderent, Morini, quos Caesar, in Britanniam proficiscens, pacatos reliquerat, spe praedae adducti, primo non ita magno suorum numero circumsteterunt, ac, si sese interfici nollent, arma ponere jusserunt. Quum illi orbe facto sese defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter millia sex convenerunt. Qua re nunciata, Caesar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. Interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt, atque amplius horis quatuor fortissime pugnaverunt, et, paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. Postea vero quam equitatus noster in conspectum venit, hostes abjectis armis terga verterunt, magnusque eorum numerus est occisus.

XXXVIII. Caesar postero die T. Labienum legatum cum iis legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. Qui quum propter siccitates paludum, quo se reciperent, non haberent, quo perfugio superiore anno fuerant usi, omnes fere in potestatem Labieni venerunt. At Q. Titurius et L. Cotta, legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, aedeficiis incensis, quod Menapii se omnes in densissimas silvas abdiderant, se ad Caesarem receperunt. Caesar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. Eo duae omnino civitates ex Britannia obsides miserunt, reliquae neglexerunt. His rebus gestis, ex literis Caesaris dierum XX supplicatio a senatu decreta est.

DE BELLO GALLICO.

LIBER QUINTUS.

I. Lucio Domitio, Appio Claudio consulibus, discedens ab hibernis Caesar in Italiam, ut quotannis facere consuerat, legatis imperat, quos legionibus praefecerat, uti, quam plurimas possent, hieme naves aedificandas, veteresque reficiendas curarent. Earum modum formamque demonstrat. Ad celeritatem onerandi subductionesque paulo facit humiliores, quam quibus in nostro mari uti consuevimus; atque id eo magis, quod propter crebras commutationes aestuum minus magnos ibi fluctus fieri cognoverat: ad onera et ad multitudinem jumentorum transportandam paulo latiores, quam quibus in reliquis utimur maribus. Has omnes actuarias imperat fieri, quam ad rem multum humilitas adjuvat. Ea, quae sunt usui ad armandas naves, ex Hispania apportari jubet. Ipse, conventibus Galliae citerioris peractis, in Illyricum proficiscitur, quod a Pirustis finitimam partem provinciae incursionibus vastari audiebat. Eo quum venisset, civitatibus milites imperat, certumque in locum convenire jubet. Qua re nunciata, Pirustae legatos ad eum mittunt, qui doceant 'nihil earum rerum publico factum consilio, seseque paratos esse' demonstrant 'omnibus rationibus de injuriis satisfacere.' Accepta oratione eorum, Caesar obsides imperat, eosque ad certam diem adduci jubet: nisi ita fecerint, sese bello civitatem persecuturum demonstrat. His ad diem adductis, ut imperaverat, arbitros inter civitates dat, qui litem aestiment, poenamque constituant.

II. His confectis rebus, conventibusque peractis, in citeriorem Galliam revertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur. Eo quum venisset, circuitis omnibus hibernis, sin-

gulari militum studio, in summa omnium rerum inopia, circiter DC ejus generis, cujus supra demonstravimus, naves et longas XXVIII invenit instructas, neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. Collaudatis militibus, atque iis, qui negotio praefuerant, quid fieri velit, ostendit, atque omnes ad portum Itium convenire jubet, quo ex portu commodissimum in Britanniam transmissum esse cognoverat, circiter millium passuum XXX a continenti. Huic rei quod satis esse visum est militum, reliquit: ipse cum legionibus expeditis quatuor, et equitibus DCCC in fines Trevirorum proficiscitur, quod hi neque ad concilia veniebant, neque imperio parebant, Germanosque Transrhenanos sollicitare dicebantur.

III. Haec civitas longe plurimum totius Galliae equitatu valet, magnasque habet copias peditum, Rhenumque, ut supra demonstravimus, tangit. In ea civitate duo de principatu inter se contendebant, Indutiomarus et Cingetorix; ex quibus alter, simul atque de Caesaris legionumque adventu cognitum est, ad eum venit; se suosque omnes in officio futuros, neque ab amicitia Populi Romani defecturos confirmavit, quaeque in Treviris gererentur, ostendit. At Indutiomarus equitatum peditatumque cogere, iisque qui per aetatem in armis esse non poterant in silvam Arduennam abditis, quae ingenti magnitudine per medios fines Trevirorum a flumine Rheno ad initium Remorum pertinet, bellum parare instituit. Sed posteaquam nonnulli principes ex ea civitate, et familiaritate Cingetorigis adducti, et adventu nostri exercitus perterriti, ad Caesarem venerunt, et de suis privatim rebus ab eo petere coeperunt, quoniam civitati consulere non possent, Indutiomarus veritus, ne ab omnibus desereretur, legatos ad Caesarem mittit: 'Sese idcirco ab suis discedere, atque ad eum venire noluisse, quo facilius civitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu plebs propter imprudentiam laberetur. Itaque esse civitatem in sua potestate, seque, si Caesar permitteret, ad eum in castra venturum, et suas civitatisque fortunas ejus fidei permissurum.'

IV. Caesar, etsi intelligebat qua de causa ea dicerentur, quaeque eum res ab instituto consilio deterreret, tamen, ne aestatem in Treviris consumere cogeretur, omnibus ad Britannicum bellum rebus comparatis, Indutiomarum ad se cum ducentis obsidibus venire jussit. His adductis, in iis filio propinquisque ejus omnibus, quos nominatim evocaverat, consolatus Indutiomarum hortatusque est, uti in officio permaneret: nihilo tamen secius principibus Trevirorum ad se convocatis, hos singillatim Cingetorigi conciliavit: quod quum merito ejus ab se fieri intelligebat, tum magni interesse arbitrabatur, ejus auctoritatem inter suos quam plurimum valere, cujus tam egregiam in se voluntatem perspexisset. Id factum graviter tulit Indutiomarus, suam gratiam inter suos minui; et, qui jam ante inimico in nos animo fuisset, multo gravius hoc dolore exarsit.

V. His rebus constitutis, Caesar ad portum Itium cum legionibus pervenit. Ibi cognoscit XL naves, quae in Meldis factae erant, tempestate rejectas cursum tenere non potuisse, atque eodem, unde erant profectae, revertisse: reliquas paratas ad navigandum, atque omnibus rebus instructas invenit. Eodem totius Galliae equitatus convenit, numero millium quatuor, principesque omnibus ex civitatibus: ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsibum loco secum ducere decreverat; quod, quum ipse abesset, motum Galliae verebatur.

VI. Erat una cum ceteris Dumnorix Aeduus, de quo ab nobis antea dictum est. Hunc secum habere in primis constituerat, quod eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnae inter Gallos auctoritatis cognoverat. Accedebat huc, quod jam in concilio Aeduorum Dumnorix dixerat 'sibi a Caesare regnum civitatis deferri:' quod dictum Aedui graviter ferebant, neque recusandi aut deprecandi causa legatos ad Caesarem mittere audebant. Id factum ex suis hospitibus Caesar cognoverat. Ille omnibus primo precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur; partim, quod insuetus navigandi mare timeret, partim, quod

religionibus sese diceret impediri. Posteaquam id obstinate sibi negari vidit, omni spe impetrandi adempta, principes Galliae sollicitare, sevocare singulos hortarique coepit, uti in continenti remanerent; metu territare, 'non sine causa fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur: id esse consilium Caesaris, ut, quos in conspectu Galliae interficere vereretur, hos omnes in Britanniam transductos necaret:' fidem reliquis interponere, jusjurandum poscere, ut, quod esse ex usu Galliae intellexissent, communi consilio administrarent. Haec a compluribus ad Caesarem deferebantur.

VII. Qua re cognita, Caesar, quod tantum civitati Aeduae dignitatis tribuerat, coercendum atque deterrendum, quibuscumque rebus posset, Dumnorigem statuebat; quod longius ejus amentiam progredi videbat, prospiciendum, ne quid sibi ac reipublicae nocere posset. Itaque dies circiter XXV in eo loco commoratus, quod Corus ventus navigationem impediebat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consuevit, dabat operam, ut in officio Dumnorigem contineret, nihilo tamen secius omnia ejus consilia cognosceret: tandem, idoneam tempestatem nactus, milites equitesque conscendere in naves jubet. At, omnium impeditis animis, Dumnorix cum equitibus Aeduorum a castris, insciente Caesare, domum discedere coepit. Qua re nunciata, Caesar, intermissa profectione, atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit, retrahique imperat: si vim faciat, neque pareat, interfici jubet: nihil hunc, se absente, pro sano facturum arbitratus, qui praesentis imperium neglexisset. Ille enim revocatus resistere ac se manu defendere suorumque fidem implorare coepit, saepe clamitans 'liberum se, liberaeque civitatis esse.' Illi, ut erat imperatum, circumsistunt hominem, atque interficiunt; at Aedui equites ad Caesarem omnes revertuntur.

VIII. His rebus gestis, Labieno in continente cum tribus legionibus et equitum millibus duobus relicto, ut portus tueretur, et rem frumentariam provideret, quaeque in Gallia

gererentur, cognosceret, consiliumque pro tempore et pro re caperet, ipse cum quinque legionibus et pari numero equitum, quem in continenti relinquebat, solis occasu naves solvit; et leni Africo provectus, media circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit, et longius delatus aestu, orta luce, sub sinistra Britanniam relictam conspexit. Tum rursus, aestus commutationem secutus, remis contendit, ut eam partem insulae caperet, qua optimum esse egressum superiore aestate cognoverat. Qua in re admodum fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis gravibusque navigiis, non intermisso remigandi labore, longarum navium cursum adaequarunt. Accessum est ad Britanniam omnibus navibus meridiano fere tempore: neque in eo loco hostis est visus, sed, ut postea Caesar ex captivis comperit, quum magnae manus eo convenissent, multitudine navium perterritae, (quae cum annotinis privatisque, quas sui quisque commodi fecerat, amplius DCCC uno erant visae tempore,) a litore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant.

IX. Caesar, exposito exercitu, et loco castris idoneo capto, ubi ex captivis cognovit, quo in loco hostium copiae consedissent, cohortibus decem ad mare relictis, et equitibus CCC, qui praesidio navibus essent, de tertia vigilia ad hostes contendit, eo minus veritus navibus, quod in litore molli atque aperto deligatas ad ancoram relinquebat, et praesidio navibus Q. Atrium praefecit. Ipse, noctu progressus millia passuum circiter duodecim, hostium copias conspicatus est. Illi, equitatu atque essedis ad flumen progressi, ex loco superiore nostros prohibere et proelium committere coeperunt. Repulsi ab equitatu, se in silvas abdiderunt, locum nacti egregie et natura et opere munitum, quem domestici belli, ut videbatur, causa jam ante praeparaverant: nam crebris arboribus succisis omnes introitus erant praeclusi. Ipsi ex silvis rari propugnabant, nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis septimae, testudine facta, et aggere ad munitiones adjecto, locum ceperunt, eosque ex silvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. Sed eos fugien-

tes longius Caesar prosequi vetuit, et quod loci naturam ignorabat, et quod, magna parte diei consumpta, munitioni castrorum tempus relinqui volebat.

X. Postridie ejus diei mane tripartito milites equitesque in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant, persequerentur. His aliquantum itineris progressis, quum jam extremi essent in prospectu, equites a Q. Atrio ad Caesarem venerunt, qui nunciarent, 'superiore nocte, maxima coorta tempestate, prope omnes naves afflictas, atque in litore ejectas esse; quod neque ancorae funesque subsisterent, neque nautae gubernatoresque vim pati tempestatis possent: itaque ex eo concursu navium magnum esse incommodum acceptum.'

XI. His rebus cognitis, Caesar legiones equitatumque revocari atque itinere desistere jubet: ipse ad naves revertitur: eadem fere, quae ex nunciis literisque cognoverat, coram perspicit, sic ut, amissis circiter XL navibus, reliquae tamen refici posse magno negotio viderentur. Itaque ex legionibus fabros delegit, et ex continenti alios arcessiri jubet; Labieno scribit, ut, quam plurimas posset, iis legionibus, quae sunt apud eum, naves instituat. Ipse, etsi res erat multae operae ac laboris, tamen commodissimum esse statuit, omnes naves subduci et cum castris una munitione conjungi. In his rebus circiter dies decem consumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis. Subductis navibus, castrisque egregie munitis, easdem copias, quas ante, praesidio navibus reliquit: ipse eodem, unde redierat, proficiscitur. Eo quum venisset, majores jam undique in eum locum copiae Britannorum convenerant, summa imperii bellique administrandi communi consilio permissa Cassivellauno, cujus fines a maritimis civitatibus flumen dividit, quod appellatur Tamesis, a mari circiter millia passuum LXXX. Huic superiore tempore cum reliquis civitatibus continentia bella intercesserant: sed nostro adventu permoti Britanni hunc toti bello imperioque praefecerant.

XII. Britanniae pars interior ab iis incolitur, quos natos in insula ipsa memoria proditum dicunt: maritima pars ab

iis, qui praedae ac belli inferendi causa ex Belgis transierant; qui omnes fere iis nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eo pervenerunt, et bello illato ibi remanserunt, atque agros colere coeperunt. Hominum est infinita multitudo creberrimaque aedificia, fere Gallicis consimilia: pecorum magnus numerus. Utuntur aut aere aut taleis ferreis, ad certum pondus examinatis, pro nummo. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum; sed ejus exigua est copia: aere utuntur importato. Materia cujusque generis, ut in Gallia, est praeter fagum atque abietem. Leporem et gallinam et anserem gustare fas non putant: haec tamen alunt animi voluptatisque causa. Loca sunt temperatiora quam in Gallia, remissioribus frigoribus.

XIII. Insula natura triquetra, cujus unum latus est contra Galliam. Hujus lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo fere omnes ex Gallia naves appelluntur, ad orientem solem; inferior ad meridiem spectat. Hoc latus tenet circiter millia passuum D. Alterum vergit ad Hispaniam atque occidentem solem, qua ex parte est Hibernia, dimidio minor, ut aestimatur, quam Britannia; sed pari spatio transmissus atque ex Gallia est in Britanniam. In hoc medio cursu est insula, quae appellatur Mona; complures praeterea minores objectae insulae existimantur; de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos XXX sub bruma esse noctem. Nos nihil de eo percontationibus reperiebamus, nisi certis ex aqua mensuris breviores esse quam in continente noctes videbamus. Hujus est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, DCC millium. Tertium est contra septemtriones, cui parti nulla est objecta terra; sed ejus angulus lateris maxime ad Germaniam spectat: huic millia passuum DCCC in longitudinem esse existimatur. Ita omnis insula est in circuitu vicies centum millium passuum.

XIV. Ex his omnibus longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt, quae regio est maritima omnis, neque multum a Gallica differunt consuetudine. Interiores plerique fru-

menta non serunt, sed lacte et carne vivunt, pellibusque sunt vestiti. Omnes vero se Britanni vitro inficiunt, quod caeruleum efficit colorem, atque hoc horridiore sunt in pugna adspectu: capilloque sunt promisso, atque omni parte corporis rasa, praeter caput et labrum superius. Uxores habent deni duodenique inter se communes, et maxime fratres cum fratribus parentesque cum liberis; sed, si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, quo primum virgo quaeque deducta est.

XV. Equites hostium essedariique acriter proelio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt, tamen ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque eos in silvas collesque compulerint: sed, compluribus interfectis, cupidius insecuti, nonnullos ex suis amiserunt. At illi, intermisso spatio, imprudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex silvis ejecerunt, impetuque in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnaverunt: duabusque missis subsidio cohortibus a Caesare, atque his primis legionum duarum, quum hae, perexiguo intermisso loci spatio inter se, constitissent, novo genere pugnae perterritis nostris, per medios audacissime perruperunt, seque inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus, tribunus militum, interficitur. Illi, pluribus immissis cohortibus, repelluntur.

XVI. Toto hoc in genere pugnae, quum sub oculis omnium ac pro castris dimicaretur, intellectum est nostros propter gravitatem armorum, quod neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad hujus generis hostem; equites autem magno cum periculo proelio dimicare, propterea quod illi etiam consulto plerumque cederent, et, quum paulum ab legionibus nostros removissent, ex essedis desilirent, et pedibus dispari proelio contenderent. Equestris autem proelii ratio et cedentibus et insequentibus par atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut nunquam conferti, sed rari magnisque intervallis proeliarentur, stationesque dispositas haberent atque alios

alii deinceps exciperent, integrique et recentes defatigatis succederent.

XVII. Postero die procul a castris hostes in collibus constiterunt, rarique se ostendere, et lenius quam pridie nostros equites proelio lacessere coeperunt. Sed meridie, quum Caesar pabulandi causa tres legiones atque omnem equitatum cum C. Trebonio legato misisset, repente ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, sic, uti ab signis legionibusque non absisterent. Nostri, acriter in eos impetu facto, repulerunt, neque finem sequendi fecerunt, quoad subsidio confisi equites, quum post se legiones viderent, praecipites hostes egerunt: magnoque eorum numero interfecto, neque sui colligendi neque consistendi aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. Ex hac fuga protinus, quae undique convenerant, auxilia discesserunt: neque post id tempus unquam summis nobiscum copiis hostes contenderunt.

XVIII. Caesar, cognito consilio eorum, ad flumen Tamesin in fines Cassivellauni exercitum duxit; quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc aegre, transiri potest. Eo quum venisset, animum advertit ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas: ripa autem erat acutis sudibus praefixis munita; ejusdemque generis sub aqua defixae sudes flumine tegebantur. His rebus cognitis a captivis perfugisque, Caesar, praemisso equitatu, confestim legiones subsequi jussit. Sed ea celeritate atque eo impetu milites ierunt, quum capite solo ex aqua exstarent, ut hostes impetum legionum atque equitum sustinere non possent, ripasque dimitterent, ac se fugae mandarent.

XIX. Cassivellaunus, ut supra demonstravimus, omni deposita spe contentionis, dimissis amplioribus copiis, millibus circiter quatuor essedariorum relictis, itinera nostra servabat, paululumque ex via excedebat, locisque impeditis ac silvestribus sese occultabat, atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora atque homines ex agris in silvas compellebat: et, quum equitatus noster liberius prae-

dandi vastandique causa se in agros effunderet, omnibus viis notis semitisque essedarios ex silvis emittebat, et magno cum periculo nostrorum equitum cum iis confligebat, atque hoc metu latius vagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque longius ab agmine legionum discedi Caesar pateretur, et tantum in agris vastandis incendiisque faciendis hostibus noceretur, quantum labore atque itinere legionarii milites efficere poterant.

XX. Interim Trinobantes, prope firmissima earum regionum civitas, ex qua Mandubratius adolescens, Caesari fidem secutus, ad eum in continentem Galliam venerat, (cujus pater Imanuentius in ea civitate regnum obtinuerat, interfectusque erat a Cassivellauno, ipse fuga mortem vitaverat,) legatos ad Caesarem mittunt, pollicenturque sese ei dedituros atque imperata facturos: petunt, ut Mandubratium ab injuria Cassivellauni defendat, atque in civitatem mittat, qui praesit, imperiumque obtineat. His Caesar imperat obsides XL frumentumque exercitui, Mandubratiumque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt, obsides ad numerum frumentaque miserunt.

XXI. Trinobantibus defensis, atque ab omni militum injuria prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi, legationibus missis sese Caesari dedunt. Ab his cognoscit non longe ex eo loco oppidum Cassivellauni abesse, silvis paludibusque munitum, quo satis magnus hominum pecorisque numerus convenerit. (Oppidum autem Britanni vocant, quum silvas impeditas vallo atque fossa munierunt, quo incursionis hostium vitandae causa convenire consuerunt.) Eo proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregie natura atque opere munitum: tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hostes, paulisper morati, militum nostrorum impetum non tulerunt, seseque alia ex parte oppidi ejecerunt. Magnus ibi numerus pecoris repertus, multique in fuga sunt comprehensi atque interfecti.

XXII. Dum haec in his locis geruntur, Cassivellaunus ad Cantium, quod esse ad mare supra demonstravimus, qui-

bus regionibus quatuor reges praeerant, Cingetorix, Carvilius, Taximagulus, Segonax, nuncios mittit, atque his imperat, uti, coactis omnibus copiis, castra navalia de improviso adoriantur atque oppugnent. Ii quum ad castra venissent, nostri, eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Lugotorige, suos incolumes reduxerunt. Cassivellaunus, hoc proelio nunciato, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maxime etiam permotus defectione civitatium, legatos per Atrebatem Commium de deditione ad Caesarem mittit. Caesar quum statuisset hiemem in continenti propter repentinos Galliae motus agere, neque multum aestatis superesset, atque id facile extrahi posse intelligeret, obsides imperat, et quid in annos singulos vectigalis populo Romano Britannia penderet, constituit: interdicit atque imperat Cassivellauno, ne Mandubratio, neu Trinobantibus noceat.

XXIII. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naves invenit refectas. His deductis, quod et captivorum magnum numerum habebat, et nonnullae tempestate deperierant naves, duobus commeatibus exercitum reportare instituit. Ac sic accidit, uti ex tanto navium numero, tot navigationibus, neque hoc, neque superiore anno, ulla omnino navis, quae milites portaret, desideraretur: at ex iis, quae inanes ex continenti ad eum remitterentur, prioris commeatus expositis militibus, et quas postea Labienus faciendas curaverat numero LX, perpaucae locum caperent; reliquae fere omnes rejicerentur. Quas quum aliquandiu Caesar frustra exspectasset, ne anni tempore a navigatione excluderetur, quod aequinoctium suberat, necessario angustius milites collocavit, ac summa tranquillitate consecuta, secunda inita quum solvisset vigilia, prima luce terram attigit, omnesque incolumes naves perduxit.

XXIV. Subductis navibus, concilioque Gallorum Samarobrivae peracto, quod eo anno frumentum in Gallia propter siccitates angustius provenerat, coactus est aliter ac superioribus annis exercitum in hibernis collocare, legionesque in

plures civitates distribuere: ex quibus unam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit; alteram in Nervios Q. Ciceroni; tertiam in Essuos L. Roscio; quartam in Remis cum T. Labieno in confinio Trevirorum hiemare jussit; tres in Belgio collocavit: his M. Crassum quaestorem, et L. Munatium Plancum et C. Trebonium legatos praefecit. Unam legionem, quam proxime trans Padum conscripserat, et cohortes quinque in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam ac Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis et Cativolci erant, misit. His militibus Q. Titurium Sabinum et L. Aurunculeium Cottam legatos praeesse jussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facillime inopiae frumentariae sese mederi posse existimavit; atque harum tamen omnium legionum hiberna (praeter eam, quam L. Roscio in pacatissimam et quietissimam partem ducendam dederat) millibus passuum centum continebantur. Ipse interea, quoad legiones collocatas, munitaque hiberna cognovisset, in Gallia morari constituit.

XXV. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius, cujus majores in sua civitate regnum obtinuerant. Huic Caesar, pro ejus virtute atque in se benevolentia, quod in omnibus bellis singulari ejus opera fuerat usus, majorum locum restituerat. Tertium jam hunc annum regnantem inimici palam, multis etiam ex civitate auctoribus, interfecerunt. Defertur ea res ad Caesarem. Ille veritus, quod ad plures pertinebat, ne civitas eorum impulsu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci jubet, ibique hiemare; quorumque opera cognoverit Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus legatis quaestoribusque, quibus legiones transdiderat, certior factus est, in hiberna perventum, locumque hibernis esse munitum.

XXVI. Diebus circiter XV, quibus in hiberna ventum est, initium repentini tumultus ac defectionis ortum est ab Ambiorige et Cativolco: qui quum ad fines regni sui Sabino Cottaeque praesto fuissent, frumentumque in hiberna com-

portavissent, Indutiomari Treviri nunciis impulsi, suos concitaverunt, subitoque oppressis lignatoribus, magna manu castra oppugnatum venerunt. Quum celeriter nostri arma cepissent, vallumque ascendissent, atque, una ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri proelio superiores fuissent, desperata re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. Tum suo more conclamaverunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent; 'Habere sese, quae de re communi dicere vellent, quibus rebus controversias minui posse sperarent.'

XXVII. Mittitur ad eos colloquendi causa C. Arpineius, eques Romanus, familiaris Q. Titurii, et Q. Junius ex Hispania quidam, qui jam ante missu Caesaris ad Ambiorigem ventitare consueverat: apud quos Ambiorix ad hunc modum locutus est: 'Sese pro Caesaris in se beneficiis plurimum ei confiteri debere, quod ejus opera stipendio liberatus esset, quod Aduatucis finitimis suis pendere consuesset, quodque ei et filius et fratris filius ab Caesare remissi essent, quos Aduatuci, obsidum numero missos, apud se in servitute et catenis tenuissent: neque id, quod fecerit de oppugnatione castrorum, aut judicio aut voluntate sua fecisse, sed coactu civitatis; suaque esse ejusmodi imperia, ut non minus haberet juris in se multitudo, quam ipse in multitudinem. Civitati porro hanc fuisse belli causam, quod repentinae Gallorum conjurationi resistere non potuerit: id se facile ex humilitate sua probare posse, quod non adeo sit imperitus rerum, ut suis copiis populum Romanum se superare posse confidat: sed esse Galliae commune consilium; omnibus hibernis Caesaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alterae legioni subsidio venire posset: non facile Gallos Gallis negare potuisse, praesertim quum de recuperanda communi libertate consilium initum videretur. Quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere se nunc rationem officii pro beneficiis Caesaris; monere, orare Titurium pro hospitio, ut suae ac militum saluti consulat: magnam manum Germanorum conductam Rhenum transisse; hanc affore biduo. Ipsorum esse consilium, velintne prius, quam finitimi

sentiant, eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem aut ad Labienum deducere, quorum alter millia passuum circiter L, alter paulo amplius ab his absit. Illud se polliceri, et jurejurando confirmare, tutum iter per fines suos daturum; quod quum faciat, et civitati sese consulere, quod hibernis levetur, et Caesari pro ejus meritis gratiam referre.' Hac oratione habita, discedit Ambiorix.

XXVIII. Arpineius et Junius, quae audierunt, ad legatos deferunt. Illi, repentina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen negligenda existimabant: maximeque hac re permovebantur, quod civitatem ignobilem atque humilem Eburonum sua sponte populo Romano bellum facere ausam, vix erat credendum. Itaque ad consilium rem deferunt, magnaque inter eos exsistit controversia. L. Aurunculeius compluresque tribuni militum et primorum ordinum centuriones, 'nihil temere agendum, neque ex hibernis injussu Caesaris discedendum' existimabant: 'quantasvis magnas etiam copias Germanorum sustineri posse munitis hibernis' docebant: 'Rem esse testimonio, quod primum hostium impetum, multis ultro vulneribus illatis, fortissime sustinuerint: re frumentaria non premi: interea et ex proximis hibernis, et a Caesare conventura subsidia:' postremo, 'quid esse levius aut turpius, quam, auctore hoste, de summis rebus capere consilium?'

XXIX. Contra ea Titurius 'sero facturos' clamitabat, 'quum majores hostium manus, adjunctis Germanis, convenissent, aut quum aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum: brevem consulendi esse occasionem; Caesarem arbitrari profectum in Italiam: neque aliter Carnutes interficiendi Tasgetii consilium fuisse capturos; neque Eburones, si ille adesset, tanta cum contemptione nostri ad castra venturos esse: non hostem auctorem, sed rem spectare; subesse Rhenum; magno esse Germanis dolori Ariovisti mortem et superiores nostras victorias: ardere Galliam, tot contumeliis acceptis sub populi Romani imperium redactam, superiore gloria rei militaris exstincta.' Postremo,

'quis hoc sibi persuaderet, sine certa re Ambiorigem ad ejusmodi consilium descendisse? Suam sententiam in utramque partam esse tutam: si nil sit durius, nullo periculo ad proximam legionem perventuros; si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam esse in celeritate positam salutem. Cottae quidem atque eorum, qui dissentirent, consilium quem haberet exitum? In quo si non praesens periculum, at certe longinqua obsidione fames esset pertimescenda.'

XXX. Hac in utramque partem disputatione habita, quum a Cotta primisque ordinibus acriter resisteretur, "vincite," inquit, "si ita vultis," Sabinus; et id clariore voce, ut magna pars militum exaudiret: "Neque is sum," inquit, "qui gravissime ex vobis mortis periculo terrear: hi sapient, et si gravius quid acciderit, abs te rationem reposcent: qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis conjuncti, communem cum reliquis belli casum sustineant, nec rejecti et relegati longe ab ceteris aut ferro aut fame intereant."

XXXI. Consurgitur ex consilio; comprehendunt utrumque et orant, 'ne sua dissensione et pertinacia rem in summum periculum deducant: facilem esse rem, seu maneant, seu proficiscantur, si modo unum omnes sentiant ac probent; contra in dissensione nullam se salutem perspicere.' Res disputatione ad mediam noctem perducitur: tandem dat Cotta permotus manus; superat sententia Sabini. Pronunciatur prima luce ituros: consumitur vigiliis reliqua pars noctis, quum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur, et languore militum et vigiliis periculum augeatur. Prima luce sic ex castris proficiscuntur, ut quibus esset persuasum non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum, longissimo agmine maximisque impedimentis.

XXXII. At hostes, posteaquam ex nocturno fremitu vigiliisque de profectione eorum senserunt, collocatis insi-

diis bipartito in silvis opportuno atque occulto loco, a millibus passuum circiter duobus, Romanorum adventum exspectabant: et quum se major pars agminis in magnam convallem demisisset, ex utraque parte ejus vallis subito se ostenderunt, novissimosque premere, et primos prohibere ascensu, atque iniquissimo nostris loco proelium committere coeperunt.

XXXIII. Tum demum Titurius, ut qui nihil ante providisset, trepidare, concursare cohortesque disponere; haec tamen ipsa timide, atque ut eum omnia deficere viderentur: quod plerumque iis accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitasset haec posse in itinere accidere, atque ob eam causam profectionis auctor non fuisset, nulla in re communi saluti deerat; et in appellandis cohortandisque militibus imperatoris et in pugna militis officia praestabat. Quumque propter longitudinem agminis minus facile per se omnia obire, et quid quoque loco faciendum esset, providere possent, jusserunt pronunciare, ut impedimenta relinquerent, atque in orbem consisterent. Quod consilium etsi in ejusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommode accidit: nam et nostris militibus spem minuit, et hostes ad pugnam alacriores effecit, quod non sine summo timore et desperatione id factum videbatur. Praeterea accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgo milites ab signis discederent, quae quisque eorum carissima haberet, ab impedimentis petere atque abripere properaret, clamore ac fletu omnia complerentur.

XXXIV. At barbaris consilium non defuit: nam duces eorum tota acie pronunciare jusserunt, 'ne quis ab loco discederet: illorum esse praedam, atque illis reservari, quaecumque Romani reliquissent: proinde omnia in victoria posita existimarent.' Erant et virtute et numero pugnando pares: nostri tamen etsi ab duce et a fortuna deserebantur, tamen omnem spem salutis in virtute ponebant, et, quoties quaeque cohors procurreret, ab ea parte magnus hostium nemerus cadebat. Qua re animadversa, Ambiorix pronun-

ciari jubet, ut procul tela conjiciant, neu propius accedant; et quam in partem Romani impetum fecerint, cedant: levitate armorum et quotidiana exercitatione nihil iis noceri posse: rursus se ad signa recipientes insequantur.

XXXV. Quo praecepto ab iis diligentissime observato, quum quaepiam cohors ex orbe excesserat atque impetum fecerat, hostes velocissime refugiebant. Interim eam partem nudari necesse erat, et ab latere aperto tela recipi. Rursus, quum in eum locum, unde erant egressi, reverti coeperant, et ab iis, qui cesserant, et ab iis, qui proximi steterant, circumveniebantur; sin autem locum tenere vellent, nec virtuti locus relinquebatur, neque ab tanta multitudine conjecta tela conferti vitare poterant. Tamen tot incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, resistebant; et magna parte diei consumpta, quum a prima luce ad horam octavam pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. Tum T. Balventio, qui superiore anno primum pilum duxerat, viro forti et magnae auctoritatis, utrumque femur tragula transjicitur: Q. Lucanius, ejusdem ordinis, fortissime pugnans, dum circumvento filio subvenit, interficitur: L. Cotta, legatus, omnes cohortes ordinesque adhortans, in adversum os funda vulneratur.

XXXVI. His rebus permotus Q. Titurius, quum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum, Cn. Pompeium, ad eum mittit, rogatum, ut sibi militibusque parcat. Ille appellatus respondit: ‘Si velit secum colloqui, licere; sperare a multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat; ipsi vero nihil nocitum iri, inque eam rem se suam fidem interponere.’ Ille cum Cotta saucio communicat, ‘si videatur, pugna ut excedant, et cum Ambiorige una colloquantur: sperare, ab eo de sua ac militum salute impetrare posse.’ Cotta se ad armatum hostem iturum negat, atque in eo constitit.

XXXVII. Sabinus, quos in praesentia tribunos militum circum se habebat et primorum ordinum centuriones, se sequi jubet; et quum propius Ambiorigem accessisset, jus-

sus arma abjicere, imperatum facit, suisque, ut idem faciant, imperat. Interim, dum de conditionibus inter se agunt, longiorque consulto ab Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumventus interficitur. Tum vero suo more victoriam conclamant, atque ululatum tollunt, impetuque in nostros facto, ordines perturbant. Ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum; reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi: ex quibus L. Petrosidius aquilifer, quum magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum projecit, ipse pro castris fortissime pugnans occiditur. Illi aegre ad noctem oppugnationem sustinent: noctu ad unum omnes, desparata salute, se ipsi interficiunt. Pauci, ex proelio elapsi, incertis itineribus per silvas ad T. Labienum legatum in hiberna perveniunt, atque eum de rebus gestis certiorem faciunt.

XXXVIII. Hac victoria sublatus Ambiorix, statim cum equitatu in Aduatucos, qui erant ejus regno finitimi, proficiscitur; neque noctem neque diem intermittit, peditatumque se subsequi jubet. Re demonstrata, Aduatucisque concitatis, postero die in Nervios pervenit, hortaturque, 'ne sui in perpetuum liberandi atque ulciscendi Romanos pro iis, quas acceperint, injuriis occasionem dimittant: interfectos esse legatos duo, magnamque partem exercitus interisse' demonstrat; 'nihil esse negotii, subito oppressam legionem, quae cum Cicerone hiemet, interfici; se ad eam rem' profitetur 'adjutorem.' Facile hac oratione Nerviis persuadet.

XXXIX. Itaque, confestim dimissis nunciis ad Centrones, Gradios, Levacos, Pleumoxios, Geidunos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quam maximas manus possunt, cogunt; et de improviso ad Ciceronis hiberna advolant, nondum ad eum fama de Titurii morte perlata. Huic quoque accidit, quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis munitionisque causa in silvas discessissent, repentino equitum adventu interciperentur. His circumventis, magna manu Eburones, Nervii, Aduatuci atque horum omnium socii et clientes legionem oppugnare incipiunt: nostri celeriter

ad arma concurrunt, vallum conscendunt. Aegre is dies sustentatur, quod omnem spem hostes in celeritate ponebant, atque, hanc adepti victoriam, in perpetuum se fore victores confidebant.

XL. Mittuntur ad Caesarem confestim ab Cicerone literae, magnis propositis praemiis, si pertulissent. Obsessis omnibus viis, missi intercipiuntur. Noctu ex ea materia, quam munitionis causa comportaverant, turres admodum CXX excitantur incredibili celeritate: quae deesse operi videbantur, perficiuntur. Hostes postero die, multo majoribus copiis coactis, castra oppugnant, fossam complent. Ab nostris eadem ratione, qua pridie, resistitur: hoc idem deinceps reliquis fit diebus. Nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur: non aegris, non vulneratis facultas quietis datur: quaecumque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur: multae praeustae sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur; turres contabulantur, pinnae loricaeque ex cratibus attexuntur. Ipse Cicero quum tenuissima valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat, ut ultro militum concursu ac vocibus sibi parcere cogeretur.

XLI. Tunc duces principesque Nerviorum, qui aliquem sermonis aditum causamque amicitiae cum Cicerone habebant, colloqui sese velle dicunt. Facta potestate, eadem, quae Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant, 'omnem esse in armis Galliam, Germanos Rhenum transisse, Caesaris reliquorumque hiberna oppugnari.' Addunt etiam de Sabini morte. Ambiorigem ostentant fidei faciundae causa: 'Errare eos' dicunt, 'si quidquam ab his praesidii sperent, qui suis rebus diffidant; sese tamen hoc esse in Ciceronem populumque Romanum animo, ut nihil nisi hiberna recusent, atque hanc inveterascere consuetudinem nolint: licere illis incolumibus per se ex hibernis discedere, et quascumque in partes velint sine metu proficisci.' Cicero ad haec unum modo respondit: 'Non esse consuetudinem populi Romani ullam accipere ab hoste armato conditionem: si ab armis

discedere velint, se adjutore utantur, legatosque ad Caesarem mittant: sperare pro ejus justitia, quae petierint, impetraturos.'

XLII. Ab hac spe repulsi Nervii, vallo pedum XI et fossa pedum XV hiberna cingunt. Haec et superiorum annorum consuetudine a nostris cognoverant, et, quosdam de exercitu nacti captivos, ab his docebantur: sed, nulla ferramentorum copia, quae sunt ad hunc usum idonea, gladiis cespitem circumcidere, manibus sagulisque terram exhaurire cogebantur. Qua quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit: nam minus horis tribus millium decem in circuitu munitionem perfecerunt: reliquisque diebus turres ad altitudinem valli, falces testudinesque, quas iidem captivi docuerant, parare ac facerare coeperunt.

XLIII. Septimo oppugnationis die, maximo coorto vento, ferventes fusili ex argilla glandes fundis et fervefacta jacula in casas, quae more Gallico stramentis erant tectae, jacere coeperunt. Hae celeriter ignem comprehenderunt, et venti magnitudine in omnem castrorum locum distulerunt. Hostes, maximo clamore insecuti, quasi parta jam atque explorata victoria, turres testudinesque agere et scalis vallum ascendere coeperunt. At tanta militum virtus atque ea praesentia animi fuit, ut, quum undique flamma torrerentur, maximaque telorum multitudine premerentur, suaque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intelligerent, non modo demigrandi causa de vallo decederet nemo, sed paene ne respiceret quidem quisquam; ac tum omnes acerrime fortissimeque pugnarent. Hic dies nostris longe gravissimus fuit; sed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus hostium numerus vulneraretur atque interficeretur, ut se sub ipso vallo constipaverant; recessumque primis ultimi non dabant. Paulum quidem intermissa flamma, et quodam loco turri adacta et contingente vallum, tertiae cohortis centuriones ex eo, quo stabant, loco recesserunt, suosque omnes removerunt; nutu vocibusque hostes, si introire vellent, vocare coeperunt, quorum progredi ausus

est nemo. Tum ex omni parte lapidibus conjectis deturbati, turrisque succensa est.

XLIV. Erant in ea legione fortissimi viri centuriones, qui jam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulfio et L. Varenus. Hi perpetuas inter se controversias habebant, quinam anteferretur, omnibusque annis de loco summis simultatibus contendebant. Ex iis Pulfio, quum acerrime ad munitiones pugnaretur, "quid dubitas," inquit, "Varene? aut quem locum probandae virtutis tuae spectas? hic dies, hic dies de nostris controversiis judicabit." Haec quum dixisset, procedit extra munitiones, quaeque pars hostium confertissima visa est, in eam irrumpit. Ne Varenus quidem tum vallo sese continet, sed omnium veritus existimationem subsequitur. Mediocri spatio relicto, Pulfio pilum in hostes mittit, atque unum ex multitudine procurrentem transjicit, quo percusso et exanimato, hunc scutis protegunt hostes, in illum tela universi conjiciunt, neque dant regrediendi facultatem. Transfigitur scutum Pulfioni, et verutum in balteo defigitur. Avertit hic casus vaginam, et gladium educere conanti dextram moratur manum: impeditum hostes circumsistunt. Succurrit inimicus illi Varenus, et laboranti subvenit. Ad hunc se confestim a Pulfione omnis multitudo convertit; illum veruto transfixum arbitrantur. Occursat ocius gladio, cominusque rem gerit Varenus, atque, uno interfecto, reliquos paulum propellit: dum cupidius instat, in locum dejectus inferiorem concidit. Huic rursus circumvento fert subsidium Pulfio, atque ambo incolumes, compluribus interfectis, summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione et certamine utrumque versavit, ut alter alteri inimicus auxilio salutique esset, neque dijudicari posset, uter utri virtute anteferendus videretur.

XLV. Quanto erat in dies gravior atque asperior oppugnatio, (et maxime quod, magna parte militum confecta vulneribus, res ad paucitatem defensorum pervenerat,) tanto crebriores literae nunciique ad Caesarem mittebantur: quo-

rum pars deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. Erat unus intus Nervius, nomine Vertico, loco natus honesto, qui a prima obsidione ad Ciceronem perfugerat, suamque ei fidem praestiterat. Hic servo spe libertatis magnisque persuadet praemiis, ut literas ad Caesarem deferat. Has ille in jaculo illigatas effert, et Gallus inter Gallos sine ulla suspicione versatus, ad Caesarem pervenit. Ab eo de periculis Ciceronis legionisque cognoscitur.

XLVI. Caesar, acceptis literis hora circiter undecima diei, statim nuncium in Bellovacos ad M. Crassum quaestorem mittit, cujus hiberna aberant ab eo millia passuum XXV. Jubet media nocte legionem proficisci, celeriterque ad se venire. Exiit cum nuncio Crassus. Alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, qua sibi iter faciendum sciebat. Scribit Labieno, si reipublicae commodo facere posset, cum legione ad fines Nerviorum veniat: reliquam partem exercitus, quod paulo aberat longius, non putat exspectandam; equites circiter quadringentos ex proximis hibernis cogit.

XLVII. Hora circiter tertia ab antecursoribus de Crassi adventu certior factus, eo die millia passuum XX progreditur. Crassum Samarobrivae praeficit, legionemque ei attribuit, quod ibi impedimenta exercitus, obsides civitatum, literas publicas frumentumque omne, quod eo tolerandae hiemis causa devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus, in itinere cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini et caede cohortium cognita, quum omnes ad eum Trevirorum copiae venissent, veritus, ne, si ex hibernis fugae similem profectionem fecisset, hostium impetum sustinere non posset, praesertim quos recenti victoria efferri sciret, literas Caesari remittit, quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus esset: rem gestam in Eburonibus perscribit: docet, omnes equitatus peditatusque copias Trevirorum tria millia passuum longe ab suis castris consedisse.

XLVIII. Caesar, consilio ejus probato, etsi opinione trium legionum dejectus, ad duas redierat, tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat. Venit magnis itineribus in Nerviorum fines. Ibi ex captivis cognoscit, quae apud Ciceronem gerantur, quantoque in periculo res sit. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis praemiis persuadet, uti ad Ciceronem epistolam deferat. Hanc Graecis conscriptam literis mittit, ne, intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia cognoscantur. Si adire non possit, monet, ut tragulam cum epistola ad amentum deligata intra munitiones castrorum abjiciat. In literis scribit, 'se cum legionibus profectum celeriter affore:' hortatur, 'ut pristinam virtutem retineat.' Gallus, periculum veritus, ut erat praeceptum, tragulam mittit. Haec casu ad turrim adhaesit, neque ab nostris biduo animadversa, tertio die a quodam milite conspicitur: dempta ad Ciceronem defertur. Ille perlectam in conventu militum recitat, maximaque omnes laetitia afficit. Tum fumi incendiorum procul videbantur, quae res omnem dubitationem adventus legionum expulit.

XLIX. Galli, re cognita per exploratores, obsidionem relinquunt, ad Caesarem omnibus copiis contendunt; eae erant armatorum circiter millia LX. Cicero, data facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem supra demonstravimus, repetit, qui literas ad Caesarem referat: hunc admonet, iter caute diligenterque faciat: perscribit in literis 'hostes ab se discessisse, omnemque ad eum multitudinem convertisse.' Quibus literis circiter media nocte, Caesar, allatis, suos facit certiores, eosque ad dimicandum animo confirmat: postero die luce prima movet castra, et circiter millia passuum quatuor progressus, trans vallem magnam et rivum multitudinem hostium conspicatur. Erat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare. Tum, quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, eoque omnino remittendum de celeritate existimabat, consedit, et quam, aequissimo potest loco, castra communit. Atque haec, etsi erant exigua per se, vix hominum millium septem, praesertim nullis cum impe-

dimentis, tamen angustiis viarum, quam maxime potest, contrahit, eo consilio, ut in summam contemptionem hostibus veniat. Interim, speculatoribus in omnes partes dimissis, explorat, quo commodissime itinere vallem transire possit.

L. Eo die, parvulis equestribus proeliis ad aquam factis, utrique sese suo loco continent; Galli, quod ampliores copias, quae nondum convenerant, exspectabant; Caesar, si forte timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, ut citra vallem pro castris proelio contenderet; si id efficere non posset, ut, exploratis itineribus, minore cum periculo vallem rivumque transiret. Prima luce hostium equitatus ad castra accedit, proeliumque cum nostris equitibus committit. Caesar consulto equites cedere, seque in castra recipere jubet; simul ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri, portasque obstrui, atque in his administrandis rebus quam maxime concursari et cum simulatione timoris agi jubet.

LI. Quibus omnibus rebus hostes invitati copias transducunt, aciemque iniquo loco constituunt; nostris vero etiam de vallo deductis, propius accedunt, et tela intra munitionem ex omnibus partibus conjiciunt; praeconibusque circummissis, pronunciari jubent, 'seu quis Gallus seu Romanus velit ante horam tertiam ad se transire, sine periculo licere; post id tempus non fore potestatem:' ac sic nostros contempserunt, ut, obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitum, quod ea non posse introrumpere videbantur, alii vallum manu scindere, alii fossas complere inciperent. Tum Caesar, omnibus portis eruptione facta, equitatuque emisso, celeriter hostes dat in fugam, sic, uti omnino pugnandi causa resisteret nemo; magnumque ex eis numerum occidit, atque omnes armis exuit.

LII. Longius prosequi veritus, quod silvae paludesque intercedebant, neque etiam parvulo detrimento illorum locum relinqui videbat, omnibus suis incolumibus copiis, eodem die ad Ciceronem pervenit. Institutas turres, testudines munitionesque hostium admiratur: producta legione, cognoscit

non decimum quemque esse relictum militem sine vulnere. Ex his omnibus judicat rebus, quanto cum periculo et quanta cum virtute sint res administratae: Ciceronem pro ejus merito legionemque collaudat: centuriones singillatim tribunosque militum appellat, quorum egregiam fuisse virtutem testimonio Ciceronis cognoverat. De casu Sabini et Cottae certius ex captivis cognoscit. Postero die, concione habita, rem gestam proponit, milites consolatur et confirmat: quod detrimentum culpa et temeritate legati sit acceptum, hoc aequiore animo ferendum docet, quod, beneficio deorum immortalium et virtute eorum expiato incommodo, neque hostibus diutina laetatio, neque ipsis longior dolor relinquatur.

LIII. Interim ad Labienum per Remos incredibili celeritate de victoria Caesaris fama perfertur, ut, quum ab hibernis Ciceronis abesset millia passuum circiter LX, eoque post horam nonam diei Caesar pervenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur, quo clamore significatio victoriae gratulatioque ab Remis Labieno fieret. Hac fama ad Treviros perlata, Indutiomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit, copiasque omnes in Treviros reducit. Caesar Fabium cum legione in sua remittit hiberna, ipse cum tribus legionibus circum Samarobrivam trinis hibernis hiemare constituit; et, quod tanti motus Galliae exstiterant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decrevit. Nam illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes fere Galliae civitates de bello consultabant, nuncios legationesque in omnes partes dimittebant, et, quid reliqui consilii caperent, atque unde initium belli fieret, explorabant, nocturnaque in locis desertis concilia habebant. Neque ullum fere totius hiemis tempus sine sollicitudine Caesaris intercessit, quin aliquem de conciliis ac motu Gallorum nuncium acciperet. In his ab L. Roscio legato, quem legioni tertiae decimae praefecerat, certior est factus, 'magnas Gallorum copias earum civitatum, quae Armoricae appellantur, oppugnandi sui causa convenisse: neque longius millia passuum

octo ab hibernis suis abfuisse; sed nuncio allato de victoria Caesaris, discessisse, adeo, ut fugae similis discessus videretur.'

LIV. At Caesar, principibus cujusque civitatis ad se evocatis, alios territando, quum se scire, quae fierent, denunciaret, alios cohortando, magnam partem Galliae in officio tenuit. Tamen Senones, quae est civitas in primis firma et magnae inter Gallos auctoritatis, Cavarinum, quem Caesar apud eos regem constituerat, (cujus frater Moritasgus, adventu in Galliam Caesaris, cujusque majores regnum obtinuerant,) interficere publico consilio conati, quum ille praesensisset ac profugisset, usque ad fines insecuti, regno domoque expulerunt: et missis ad Caesarem satisfaciendi causa legatis, quum is omnem ad se senatum venire jussisset, dicto audientes non fuerunt. Tantum apud homines barbaros valuit esse repertos aliquos principes belli inferendi, tantamque omnibus voluntatum commutationem attulit, ut, praeter Aeduos et Remos, quos praecipuo semper honore Caesar habuit, alteros pro vetere ac perpetua erga populum Romanum fide, alteros pro recentibus Gallici belli officiis, nulla fere civitas fuerit non suspecta nobis. Idque adeo haud scio mirandumne sit, quum compluribus aliis de causis, tum maxime, quod, qui virtute belli omnibus gentibus praeferebantur, tantum se ejus opinionis deperdidisse, ut a populo Romano imperia perferrent, gravissime dolebant.

LV. Treviri vero atque Indutiomarus totius hiemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent, civitates sollicitarent, pecunias pollicerentur, magna parte exercitus nostri interfecta, multo minorem superesse dicerent partem. Neque tamen ulli civitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transiret, quum 'se bis expertos' dicerent, 'Ariovisti bello et Tenchtherorum transitu, non esse amplius fortunam tentandam.' Hac spe lapsus Indutiomarus, nihilo minus copias cogere, exercere, a finitimis equos parare, exsules damnatosque tota Gallia magnis praemiis ad se allicere coepit. Ac tantam sibi jam iis rebus

in Gallia auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes concurrerent, gratiam atque amicitiam publice privatimque peterent.

LVI. Ubi intellexit ultro ad se veniri, altera ex parte Senones Carnutesque conscientia facinoris instigari, altera Nervios Aduatucosque bellum Romanis parare, neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi coepisset; armatum concilium indicit, (hoc more Gallorum est initium belli,) quo lege communi omnes puberes armati convenire consuerunt; qui ex iis novissimus venit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. In eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, (quem supra demonstravimus, Caesaris secutum fidem, ab eo non discessisse,) hostem judicat, bonaque ejus publicat. His rebus confectis, in concilio pronunciat, arcessitum se a Senonibus et Carnutibus aliisque compluribus Galliae civitatibus, huc iter facturum per fines Remorum, eorumque agros populaturum, ac prius, quam id faciat, Labieni castra oppugnaturum: quae fieri velit, praecipit.

LVII. Labienus quum et loci natura et manu munitissimis castris sese teneret, de suo ac legionis periculo nihil timebat; ne quam occasionem rei bene gerendae dimitteret, cogitabat. Itaque a Cingetorige atque ejus propinquis oratione Indutiomari cognita, quam in concilio habuerat, nuncios mittit ad finitimas civitates, equitesque undique evocat: iis certum diem conveniendi dicit. Interim prope quotidie cum omni equitatu Indutiomarus sub castris ejus vagabatur, alias ut situm castrorum cognosceret, alias colloquendi aut territandi causa: equites plerumque omnes tela intra vallum conjiciebant. Labienus suos intra munitiones continebat, timorisque opinionem, quibuscumque poterat rebus, augebat.

LVIII. Quum majore in dies contemptione Indutiomarus ad castra accederet, nocte una, intromissis equitibus omnium finitimarum civitatum, quos arcessendos curaverat, tanta diligentia omnes suos custodiis intra castra continuit, ut

nulla ratione ea res enunciari aut ad Treviros perferri posset. Interim ex consuetudine quotidiana Indutiomarus ad castra accedit, atque ibi magnam partem diei consumit; equites tela conjiciunt, et magna cum contumelia verborum nostros ad pugnam evocant. Nullo ab nostris dato responso, ubi visum est, sub vesperum dispersi ac dissipati discedunt. Subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; praecipit atque interdicit, proterritis hostibus atque in fugam conjectis, (quod fore, sicut accidit, videbat,) unum omnes petant Indutiomarum; neu quis quem prius vulneret, quam illum interfectum viderit, quod mora reliquorum spatium nactum illum effugere nolebat: magna proponit iis, qui occiderint, praemia: submittit cohortes equitibus subsidio. Comprobat hominis consilium fortuna, et, quum unum omnes peterent, in ipso fluminis vado deprehensus Indutiomarus interficitur, caputque ejus refertur in castra: redeuntes equites, quos possunt, consectantur atque occidunt. Hac re cognita, omnes Eburonum et Nerviorum, quae convenerant, copiae discedunt; pauloque habuit post id factum Caesar quietiorem Galliam.

CAESAR'S COMMENTARIES

ON THE

GALLIC WAR:

Arranged to conform to the English Order,

WITH EXPLANATORY NOTES.

GENERAL DIRECTIONS

FOR ARRANGING

A LATIN SENTENCE WITH A VIEW TO ITS BEING TRANSLATED INTO ENGLISH.

1. *The conjunctions and small connecting particles, where they occur, must be taken first.*

These connect the sentences, mark the transitions or express some circumstance of time or place. The following are the most common of these particles: *At, quum, dum, ita, itaque, ut, si, quod, quasi, ubi, tamen, interim, postquam quamobrem,* and the like.

2. THE SUBJECT-NOMINATIVE *must next be found.*

This will be either distinctly expressed, or if not expressed it will be understood with the verb or contained within it. When not expressed, it will commonly be a pronoun in the nominative case, *I, thou, he, she, it, we, you, they.*

3. Next in order come *appositives*, if there be any. An appositive (*appositum*) is a word in the same case with the subject-nominative, *put alongside of it*, to limit or define its meaning; as, *Cicero* ORATOR, Cicero the orator. *Aristoteles* PHILOSOPHUS, Aristotle the philosopher.

4. Nouns in the genitive case frequently occur with the subject-nominative, and also with appositives, to limit or modify their meaning. They are connected in translation with the nouns they modify, and generally by the use of the preposition OF, the usual sign of the genitive; as, *Atticus amicus* CICERONIS, Atticus the friend OF Cicero. *Divitiacus frater* DUMNORIGIS, Divitiacus the brother OF Dumnorix.

5. Adjectives and participles often occur with the subject-nominative to modify its sense or to express some quality or

attribute belonging to it. These also will be in the nominative case, and must be taken and construed with the subject-nominative.

6. THE VERB *must be taken in the next place*—the word that expresses the action of the whole sentence and tells what the subject is, does or suffers. This is usually found in the indicative or subjunctive mood and the third person, unless in colloquial discourse.

7. Adverbs and adverbial phrases sometimes occur, and generally in conjunction with verbs or participles, and must be so taken to modify their meaning. If found in conjunction with adjectives or other adverbs, they must be construed accordingly.

8. THE OBJECT OF THE VERB *must next be found*—usually a noun in the accusative or dative case. This is the immediate or remote object of the action of the verb, and is necessary to complete the affirmation that is made concerning the subject or nominative. It must be construed next after the verb. If both an accusative and a dative occur, the accusative must be taken first and the dative next after.

9. Genitives are found also with the *object*-noun as well as with the subject-nominative, and must be disposed of accordingly. See No. 4.

10. Adjectives and participles frequently occur in conjunction with the *object* of the verb as well as with the *subject*. These will be in the accusative or dative also, and must be construed with the object-noun with which they agree.

11. If nouns occur in the accusative with a preposition, or in the ablative with a preposition expressed or understood, these follow the direction of their prepositions in the place they occupy in the sentence. The preposition expressed or understood, *cum*, *in*, *ab*, *ex*, *ad*, &c., usually connects them with some antecedent word, antecedent in construction if not in literal order, which the sense makes obvious.

12. *Subordinate sentences* and *subjunctive clauses* fre-

quently occur in the midst of the *principal sentence.* These are usually preceded by the connecting particles, *si*, *quod*, *ut*, *quin*, *qua* and the like, and also very commonly by the relative pronoun *qui*, *quae*, *quod.* These connecting particles serve to unite them to the main sentence and usually determine where they come in. The clauses themselves, as separate sentences, follow the general arrangement of sentences as here laid down.

13. If a verb in the *infinitive mood* occurs in the sentence, it is usually immediately dependent on the finite verb and taken with it, or else it has what is called a *subject-accusative* before it, such as the pronouns, *se*, *illum*, *eum*, *nos*, *vos*, *illos*, or some noun in the accusative case. If the infinitive mood has *a subject-accusative* before it, it is translated into English with the use of the conjunction *that* and the indicative or subjunctive mood; *e. g.*, *Arbitrabantur se habere angustos fines.* They judged *that they had* narrow limits. *Ubi intellexit eum tenere se in castris.* When he perceived *that he kept* himself in his camp. *Jubet pontem rescindi.* He orders *that the bridge be destroyed.*

N. B. The infinitive mood is sometimes dependent on other words than the finite verb, as, *Avidi committere pugnam.* Eager to engage in battle.

14. The Ablative Absolute is a frequent and favorite construction in the Latin. It is called the ablative absolute because it is formed by a noun in the ablative case, usually in conjunction with a participle or adjective, and sometimes another noun in the same case, and constitutes an independent or absolute clause in the sentence. It is so independent of the rest of the sentence that it can be taken out of it without impairing the grammatical construction. It is usually thrown into the sentence to express some circumstance of time or place, or to introduce in passing some modifying or incidental thought. The following are examples:—

Superioribus locis occupatis.

The higher places being taken possession of.

Quibus rebus cognitis.

Which things being known.

Sinistra manu impedita.

The left hand being entangled.

Se invito.

He being unwilling.

M. Messala et M. Pisone consulibus.

M. Messala and M. Piso being consuls.

A careful attention to this frequent construction, and an easy recognition of it where it occurs, will contribute much to the elucidation of Latin sentences, and essentially aid the beginner in the work of translation.

These suggestions and directions are of course of the most general nature. Experience alone can give facility in the thousand details of a varied and oftentimes much inverted construction of sentences.

To sum up the whole in fewer words: Every sentence, whether principal or subordinate, besides connecting particles, consists of two parts, a *subject* and *predicate*, *i. e.*, some person or thing *spoken of* and something *said* of that person or thing.

In translating, after the connecting particle, if any, we take *first* the *subject*, the person or thing spoken of, which is always in the nominative case—the *subject-nominative*—with *its modifiers*.

Its modifiers are:—

1. Appositives.
2. Limiting nouns in the genitive.
3. Participles or adjectives in the nominative case.
4. Subordinate sentences introduced by *qui*, *si*, *qua*, *quod*, &c.
5. Accusatives and ablatives with their prepositions.
6. Ablatives absolute.

These make up the *whole subject* called the *logical* subject.

We take next the *predicate*, what is said of the subject, which is the *finite verb* with its *modifiers*.

Its modifiers are :—

1. Adverbs or adverbial phrases, if any.

2. A noun in the accusative or dative, more rarely the genitive.

3. Participles or adjectives in the same case with the object-noun.

4. A limiting noun in the genitive.

5. The infinitive mood.

6. Any subordinate sentence.

7. Ablatives absolute.

When these two, the *subject* and *predicate*, with *their modifiers*, are properly put together, the sentence is complete and the meaning easily developed.

Every sentence, of course, whether principal or subordinate, must have the two parts, a *subject* and a *predicate;* but the *modifiers* may be more or fewer, and differently arranged, according to the diversity of thought and the nature of the case itself.

Analysis of Sentences in Accordance with the above Directions.

At Q. Titurius et L. Cotta, legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, aedificiis incensis, quod Menapii se omnes in densissimas silvas abdiderant, se ad Caesarem receperunt.

The *principal* sentence here is, *At Q. Titurius et L. Cotta receperunt se ad Caesarem.*

There are two subordinate sentences, *Qui in Menapiorum fines legiones duxerant*, and *quod Menapii se omnes in densissimas silvas abdiderant.*

There are also three ablatives absolute, *agris vastatis, frumentis succisis*, and *aedificiis incensis.*

Arrange according to the general directions as follows :—

1. *At.* Conjunction.

2. *Q. Titurius et L. Cotta.* Subject-nominatives.

3. *Legati.* An appositive of Q. Titurius et L. Cotta.

☞ *Qui duxerant legiones in fines Menapiorum.* A subordinate sentence arranged as subject-nominative, verb and object-noun, and connected by *qui* with the general sentence. See General Directions 12.

4. No noun in the genitive.

5. No adjective or participle to qualify the subject-nominative of the main sentence.

☞ *Omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, aedificiis incensis,* ablatives absolute. See General Directions 14.

Quod omnes Menapii abdiderant se in densissimas silvas. A subordinate sentence arranged as subject-nominative, verb and object-pronoun, and connected by *quod* with the general sentence. See General Directions 12.

6. *Receperunt.* The verb expressing the main action of the sentence.

7. No adverb or adverbial phrase.

8. *Se.* The *immediate object* of the verb.

9. No genitive.

10. No adjective or participle qualifying *se*, the object of the verb.

11. *Ad Caesarem.* An accusative with a preposition, connected by *ad* to the antecedent word—antecedent in construction—*receperunt.*

12. See above after 3 and 5.

13. No infinitive mood.

14. See above after 5.

Collecting now the separate parts of the whole sentence we have:—

At Q. Titurius et L. Cotta legati, qui duxerant legiones in fines Menapiorum, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, aedificiis incensis, quod omnes Menapii abdiderant se in densissimas silvas, receperunt se ad Caesarem.

But Q. Titurius and L. Cotta, lieutenants, who had led their legions into the territories of the Menapii, after devastating their fields, cutting their grain and burning their dwellings, inasmuch as the Menapians (themselves) had concealed themselves in the densest thickets (so that they could not be reached), returned to Caesar.

At barbari, consilio Romanorum cognito, praemisso equitatu, reliquis copiis subsecuti, nostros navibus egredi prohibebant.

1. *At.* A conjunction.
2. *Barbari.* The subject-nominative.
3. No appositive.
4. No noun in the génitive connected with the subject-nominative.

☞ *Consilio Romanorum cognito, equitatu praemisso.* Ablatives absolute. See General Directions 14.

5. *Subsecuti.* A participle agreeing in case with the subject-nominative and construed with it.

☞ *Reliquis copiis.* An ablative with preposition *cum* understood, or the ablative of manner connected immediately with the antecedent word—antecedent in construction. See General Directions 11.

6. *Prohibebant.* *The verb* expressing the action of the whole sentence.
7. No adverb or adverbial phrase.
8. *Nostros.* The direct object of the verb in the accusative.
9. No genitive with the *object-noun.*
10. No participles or adjectives connected with the object of the verb.
11. See Nos. 5 and 13.
12. No subordinate sentences.
13. *Egredi.* A verb in the infinitive mood without any subject-accusative, dependent on the finite verb *prohibebant*, and followed by the ablative *navibus*, connected with it by the preposition *e* in *egredi.*

14. See above after 4.

Collecting these several words in the order of their number, we have:—

At barbari, consilio Romanorum cognito, equitatu praemisso, subsecuti reliquis copiis prohibebant nostros egredi navibus.

But the barbarians, the plan of the Romans being perceived, their cavalry (also) being sent before, following up closely with the rest of their forces, hindered our men from landing from their ships.

"Lucidus Ordo."

THE LATIN TEXT OF CAESAR ARRANGED TO CONFORM TO THE ENGLISH ORDER, WITH BRIEF NOTES OF EXPLANATION.

Textus Latinus in Anglicum Ordinem Conversus.

LIBER PRIMUS.

I. Omnis Gallia est divisa in tres partes, unam quarum Belgae incolunt, aliam Aquitani, tertiam [ii incolunt] qui ipsorum lingua appellantur Celtae, nostra Galli. Omnes hi differunt inter se lingua, institutis, legibus. Flumen Garumna [dividit] Gallos ab Aquitanis, [1] Matrona et Sequana dividit [eos] a Belgis. Belgae sunt fortissimi omnium horum, propterea quod absunt longissime a cultu atque humanitate Provinciae, que mercatores minime saepe commeant ad eos atque important ea, quae pertinent ad effeminandos animos; que sunt proximi Germanis, qui incolunt trans Rhenum, cum quibus continenter gerunt bellum: de qua causa Helvetii quoque [2] praecedunt virtute reliquos Gallos, quod contendunt cum Germanis fere quotidianis proe-

---

[1] *Matrona et Sequana.* Virtually one river and boundary, and hence the singular verb *dividit.*

[2] *Praecedunt virtute.* "Excel in valor," military virtue.

liis, [1] quum aut prohibent eos [Germanos] suis finibus aut ipsi gerunt bellum in eorum finibus. Una pars eorum, quam dictum est Gallos obtinere, capit initium a flumine Rhodano; continetur flumine Garumna, Oceano, finibus Belgarum; attingit etiam flumen Rhenum ab Sequanis et Helvetiis; vergit ad septentriones. Belgae oriuntur ab extremis finibus Galliae; pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni; [2] spectant in septentriones et orientem solem. Aquitania pertinet a flumine Garumna ad Pyrenaeos montes et eam partem Oceani, quae est ad Hispaniam; [3] spectat inter occasum solis et septentriones.

II. Orgetorix fuit longe nobilissimus et ditissimus apud Helvetios. Is, [4] Marco Messala et Marco Pisone consulibus, inductus cupiditate regni, fecit conjurationem nobilitatis; et persuasit civitati ut exirent de suis finibus cum omnibus copiis: [dicens] esse perfacile, quum praestarent omnibus virtute, potiri imperio totius Galliae. [5] Persuasit id eis facilius hoc, quod Helvetii continentur undique natura loci; ex una parte flumine Rheno, latissimo atque altissimo, qui dividit Helvetium agrum a Germanis: ex altera parte, altissimo monte Jura, qui est inter Sequanos et Helvetios; tertia [parte], lacu Lemanno et flumine Rhodano, qui dividit nostram provinciam ab Helvetiis. [6] His rebus fiebat, ut et vagarentur minus late, et possent minus facile inferre bellum finitimis; de qua causa homines cupidi bellandi afficie-

---

[1] *Quum aut*, &c. "When they (the Helvetians) either drive them (the Germans) from their own territories, or themselves wage war in *their* territories."

[2] *Spectant*, &c. "They look or face towards the north and the rising sun," *i.e.*, the north-east.

[3] *Spectat*, &c. "Faces between the setting of the sun and the north," *i.e.*, faces north-west.

[4] *M. Messala*, &c. "M. Messala and M. Piso being consuls," or during their consulships.

[5] *Persuasit id eis*, &c. Literally, "He persuaded that to them." In our idiom, "He persuaded them to that." *Hoc*, ablative, "On this account."

[6] *His rebus*, &c. "From these things it was occasioned;" or, "It came to pass."

bantur magno dolore. Arbitrabantur autem, [1] pro multitudine hominum et pro gloria belli atque fortitudinis, se habere angustos fines, [2] qui patebant in longitudinem ducenta et quadraginta millia passuum, in latitudinem centum et octoginta.

III. Adducti his rebus et permoti auctoritate Orgetorigis constituerunt comparare ea, quae pertinerent ad proficiscendum; [3] coemere quam maximum numerum, jumentorum et carrorum; facere quam maximas sementes, ut copia frumenti suppeteret in itinere; confirmare pacem et amicitiam cum proximis civitatibus. Ad conficiendas eas res [4] duxerunt biennium esse satis sibi; [5] confirmant lege profectionem in tertium annum. Orgetorix deligitur ad conficiendas eas res. Is suscepit sibi legationem ad civitates. In eo itinere persuadet Castico filio Cantamantaledis Sequano, cujus pater [6] obtinuerat regnum in Sequanis multos annos et appellatus erat "amicus" a senatu Romani populi, ut occuparet regnum in sua civitate quod pater habuerat ante, que persuadet Dumnorigi Aeduo item, fratri Divitiaci qui eo tempore obtinebat principatum in civitate ac maxime acceptus erat plebi, ut conaretur idem, que dat ei suam filiam in matrimonium. Probat illis, esse perfacile factu, perficere conata propterea quod ipse obtenturus esset imperium suae civitatis; non esse dubium quin Helvetii [7] possent plurimum totius Galliae: [8] confirmat se conciliaturum [esse] illis regna suis copiis que

---

[1] *Pro multitudine*, &c. "In proportion to the multitude of men, and considering their distinction in war and bravery."

[2] *Qui*, &c. "Since they extended," &c.

[3] *Coemere quam maximum*, &c. "To purchase as great a number as possible." The expression is elliptical. The full form would be, *Coemere tam maximum numerum*, &c., *quam possent.*

[4] *Duxerunt.* "They deemed," or "considered."

[5] *Confirmant lege*, &c. "They establish or fix by law their departure."

[6] *Obtinuerat*, &c. "Had possessed."

[7] *Possent plurimum.* "Could do the most;" were the most powerful people of all Gaul.

[8] *Confirmat*, &c. "He assured them that he would obtain for them their several kingdoms or dominions" by his resources, &c.

suo exercitu. Adducti hac oratione dant inter se fidem et jusjurandum, et, regno occupato, sperant, per tres potentissimos ac firmissimos populos, sese posse potiri totius Galliae.

IV. Ut ea res enunciata est Helvetiis per indicium, coegerunt Orgetorigem, [1] suis moribus, dicere causam ex vinculis: [2] Oportebat poenam sequi damnatum, ut cremaretur igni. Die dictionis causae constituta, Orgetorix coegit undique ad judicium omnem suam familiam ad decem millia hominum; et conduxit eodem omnes suos clientes que obaeratos, quorum habebat magnum numerum: [3] per eos eripuit se, ne diceret causam. Quum civitas, incitata ob eam rem, conaretur exsequi suum jus armis, que magistratus cogerent multitudinem hominum ex agris, Orgetorix mortuus est; neque abest suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse consciverit sibi mortem.

V. Post ejus mortem, Helvetii nihilo minus conantur facere id quod constituerant, [scilicet] ut exeant e suis finibus. Ubi jam arbitrati sunt se paratos esse ad eam rem, incendunt omnia sua oppida ad duodecim numero, vicos ad quadringentos, reliqua privata aedificia; comburunt omne frumentum praeter quod portaturi erant secum; ut, spe reditionis domum sublata, essent paratiores ad subeunda omnia pericula: jubent quemque efferre domo sibi molita cibaria trium mensium. Persuadent Rauracis et Tulingis et Latobrigis, finitimis, uti, [4] usi eodem consilio (suis oppidis que vicis exustis) proficiscantur una cum iis: que [5] Boios, qui incoluerant trans Rhenum et transierant in Noricum agrum que oppugnarant Noreiam, receptos ad se adsciscunt sibi socios!

---

[1] *Suis moribus*, &c. "In accordance with their usages, to plead his cause (literally) from out of chains;" we say "in chains."

[2] *Oportebat*, &c. "It was incumbent, or necessary that punishment should follow the condemned," *i. e.*, the penalty was.

[3] *Per eos*, &c. "Through these he rescued himself from pleading his cause." Literally, "That he might not plead his cause."

[4] *Usi eodem*, &c. "Making use of (or adopting) the same plan.

[5] *Que Boios*, &c. Literally, "And the Boii, who had dwelt across the Rhine, &c., received to themselves, they united to themselves,

VI. Erant omnino duo itinera, quibus itineribus possent exire domo: unum per Sequanos, angustum et difficile, inter montem Juram et flumen Rhodanum, qua vix singuli carri ducerentur; altissimus mons autem impendebat, ut perpauci possent facile prohibere [iter]: alterum per nostram provinciam, multo facilius atque expeditius, propterea quod inter fines Helvetiorum et Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit, que is nonnullis locis transitur vado. Extremum oppidum Allobrogum que proximum finibus Helvetiorum est Geneva. Ex eo oppido pons pertinet ad Helvetios. Existimabant sese vel persuasuros Allobrogibus, [1] quod nondum viderentur (esse) bono animo in Romanum populum; vel coacturos vi ut paterentur eos ire per suos fines. Omnibus rebus comparatis ad profectionem, dicunt diem, qua die omnes conveniant ad ripam Rhodani; [2] is dies erat ante quintum diem Kalendas Aprilis, L. Pisone, A. Sabinio consulibus.

VII. Quum id nunciatum esset Caesari, eos conari facere iter per nostram provinciam, maturat proficisci ab urbe; et [tam] maximis itineribus quam potest contendit in ulteriorem Galliam et pervenit ad Genevam: imperat toti provinciae [tam] maximum numerum militum [quam potest] (erat omnino in ulteriore Gallia [3] una legio): jubet pontem,

---

as associates," *i. e.*, they received and united to themselves, as associates, the Boii, who, &c.

[1] *Quod nondum*, &c. "Because they did not yet seem to be of a friendly mind towards the Roman people."

[2] *Is dies erat ante quintum diem Kalendas*, &c. "A customary and idiomatic expression relative to time." The more orderly form would seem to be, *Is dies erat quintus dies ante Kalendas.* The Roman month had three divisions called Kalends, Nones and Ides. The Kalends occurred on the first day of the month, the Nones on the fifth or seventh, and the Ides on the thirteenth or fifteenth. The method of reckoning time was to refer it to the next succeeding division of the month. If the given day occurred between the Kalends and Nones, it was said to be so many days before the Nones (*ante Nonas*); if between the Nones and Ides, so many days before the Ides (*ante Idus*); if after the Ides, so many days before the Kalends of the next month (*ante Kalendas*).

[3] *Una legio.* The basis of the Roman army was the *centuria* or

qui erat ad Genevam, rescindi. Ubi Helvetii facti sunt certiores de ejus adventu mittunt legatos ad eum, nobilissimos [viros] civitatis, cujus legationis Nameius et Verudoctius obtinebant principem locum, qui dicerent, esse sibi in animo facere iter per provinciam sine ullo maleficio, propterea quod haberent nullum aliud iter: [se] rogare, ut liceat sibi facere id ejus voluntate. Caesar, quod tenebat memoria L. Cassium consulem [esse] occisum que ejus exercitum pulsum ab Helvetiis et missum sub jugum, non putabat [esse] concedendum: neque existimabat homines inimico animo [1] facultate data faciundi itineris per provinciam temperaturos [esse] ab injuria et maleficio. Tamen ut spatium posset intercedere, dum milites, quos imperaverat, convenirent, respondit legatis se sumpturum diem ad deliberandum; si vellent quid, reverterentur [2] ante diem Idus Aprilis.

VIII. Interea ea legione, quam habebat secum que militibus qui convenerant ex provincia, a lacu Lemanno, qui influit in flumen Rhodanum ad montem Juram, qui dividit fines Sequanorum ab Helvetiis, perducit murum decem novem millia passuum (in longitudinem) sedecim pedum in altitudinem, que fossam. Eo opere perfecto, disponit praesidia, communit castella, quo facilius possit prohibere [Helvetios] si conarentur transire, [3] se invito. Ubi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit, et legati reverterunt ad eum, negat se, more et exemplo Romani Populi, posse dare iter ulli per provinciam; et ostendit prohibiturum [esse], si conentur facere vim. [4] Helvetii dejecti ea spe, [alii] navibus

---

century, one hundred men, as the name imports. Two centuries made one maniple=200 men; three maniples made one cohort=600 men; ten cohorts made one legion=6,000 men; two legions, with cavalry, velites and auxiliaries, made one consular army=20,000 men. The above was the theory of the Roman army. The actual number varied.

[1] *Facultate data.* "An opportunity having been given."

[2] *Ante diem Idus*, &c., for *Die ante Idus.*

[3] *Se invito.* "He being unwilling," *i.e.*, against his consent.

[4] *Helvetii dejecti ea spe*, &c. "The Helvetii, frustrated in this hope, [some] by boats joined together and numerous rafts constructed, others by the fords of the Rhine, where there was the least

junctis que compluribus ratibus factis, alii vadis Rhodani qua erat minima altitudo fluminis, conati nonnunquam interdiu, saepius noctu, si possent perrumpere, repulsi munitione operis et concursu et telis militum destiterunt hoc conatu.

IX. Una via [scilicet] per Sequanos relinquebatur, qua non poterant ire propter angustias, Sequanis invitis. Quum non possent persuadere his sua sponte, mittunt legatos ad Dumnorigem Aeduum ut, [1] eo deprecatore, impetrarent a Sequanis. Dumnorix gratia et largitione poterat plurimum apud Sequanos et erat amicus Helvetiis, quod ex ea civitate duxerat in matrimonium filiam Orgetorigis, et adductus cupiditate regni [2] studebat novis rebus, et volebat habere (tam) plurimas civitates quam (posset) obstrictas sibi suo beneficio. Itaque suscipit rem et impetrat a Sequanis ut patiantur Helvetios ire per suos fines [3] que perficit uti dent obsides inter sese: Sequani, ne prohibeant Helvetios itinere; Helvetii ut transeant sine maleficio et injuria.

X. Renunciatur Caesari esse Helvetiis in animo facere iter per agrum Sequanorum et in fines Aeduorum Santonum, qui non absunt longe a finibus Tolosatium, quae civitas est in Provincia. Si id fieret, intelligebat futurum (esse) cum magno periculo provinciae, ut haberet bellicosos homines, inimicos Romani Populi, finitimos patentibus que maxime frumentariis locis. Ob eas causas praefecit ei munitioni quam fecerat, T. Labienum legatum: ipse contendit in Italiam magnis itineribus que ibi conscribit duas legiones, et educit

---

depth of the river, after attempting sometimes by day, oftener by night, to break through (literally, if they might be able to break through), repulsed by the strength of the work, and the concourse and weapons of the soldiery, desisted (finally) from this undertaking."

[1] *Eo deprecatore, impetrarent*, &c. "That through his intercession they might obtain the privilege." Literally, "He being intercessor."

[2] *Studebat novis rebus.* "He was anxious for a revolution." Literally, "For new things."

[3] *Que perficit uti dent.* "And he procures them to give hostages between themselves." Literally, "He accomplishes that they give," &c.

ex hibernis tres, quae hiemabant circum Aquileiam, [1] et qua [parte] erat proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes, cum his quinque legionibus contendit ire. Ibi Centrones et Graioceli et Caturiges, superioribus locis occupatis, conantur prohibere exercitum itinere. His pulsis compluribus proeliis, ab Ocelo, quod est extremum (oppidum) citerioris provinciae pervenit septimo die in fines Vocontiorum ulterioris provinciae; inde ducit exercitum in fines Allobrogum, ab Allobrogibus in Segusianos. Hi sunt primi extra provinciam trans Rhodanum.

XI. Helvetii jam transduxerant suas copias per angustias et fines Sequanorum, et pervenerant in fines Aeduorum que populabant eorum agros. Aedui, quum non possent defendere se que sua (bona) ab iis, mittunt legatos ad Caesarem rogatum auxilium [qui dicerent] se ita meritos omni tempore de Romano populo, ut agri non debuerint vastari, eorum liberi abduci in servitutem, oppida expugnari poene in conspectu nostri exercitus. Eodem tempore Ambarri, necessarii et consanguinei Aeduorum faciunt Caesarem certiorem sese, agris depopulatis, non facile prohibere vim hostium ab oppidis: item Allobroges, qui habebant vicos que possessiones trans Rhodanum, recipiunt se fuga ad Caesarem et demonstrant [2] esse nihil reliqui sibi praeter solum agri. Quibus rebus adductus Caesar statuit [3] non expectandum (esse) sibi, dum, omnibus fortunis sociorum consumptis, Helvetii pervenirent in Santonos.

XII. Est flumen Arar, quod influit in Rhodanum per fines Aeduorum et Sequanorum incredibili lenitate, ita ut non possit judicari oculis in utram partem fluat. Id (flumen) Hel-

---

[1] *Et qua [parte] erat proximum*, &c. "And where there was the nearest route into farther Gaul over the Alps." Literally, "And in what place or region."

[2] *Esse nihil reliqui sibi*, &c. "That there was nothing remaining to them except the soil of their country."

[3] *Non expectandum [esse] sibi.* "That he must not wait." Literally, "That it was not to be waited by him"—an impossible expression in English, *wait* being here *intransitive*, and yet frequent and legitimate in Latin.

vetii transibant ratibus ac lintribus junctis. Ubi Caesar factus est certior per exploratores Helvetios jam transduxisse id flumen tres partes copiarum, vero quartam partem esse reliquam citra flumen Ararim, profectus e castris de tertia vigilia cum tribus legionibus, pervenit ad eam partem, quae nondum transierat flumen. Aggressus eos impeditos et inopinantes concidit magnam partem eorum; reliqui mardarunt sese fugae atque abdiderunt in proximas silvas. Is pagus appellabatur Tigurinus; nam omnis Helvetia civitas est divisa in quatuor pagos. Hie unus pagus, cum exisset domo, memoria nostrorum patrum, interfecerat consulem Lucium Cassium et miserat ejus exercitum sub jugum. Ita sive casu sive consilio immortalium Deorum, [1] quae pars Helvetiae civitatis intulerat insignem calamitatem Romano populo, ea (pars) princeps persolvit paenas. In qua re Caesar ultus est non solum publicas sed etiam privatas injurias, quod Tigurini interfecerant avum ejus soceri Lucii Pisonis, Lucium Pisonem legatum, eodem praelio quo (interfecerant) Cassium.

XIII. Hoc praelio facto, ut posset consequi reliquas copias Helvetiorum curat pontem faciendum in Arare atque ita transducit exercitum. Helvetii, commoti ejus repentino adventu, quum intelligerent illum fecisse uno die id quod ipsi confecerant aegerrime viginti diebus (scilicet) ut transirent flumen, mittunt legatos ad eum: cujus legationis Divico fuit princeps, qui fuerat dux Helvetiorum Cassiano bello. [2] Is ita agit cum Caesare: si Romanus populus faceret pacem cum Helvetiis, Helvetios ituros (esse) in eam partem atque futuros [esse] ibi, ubi Caesar constituisset atque voluisset eos esse: sin perseveraret persequi bello, [3] reminiscere

---

[1] *Quae pars Helvetiae*, &c. Literally, "What part of the Helvetian State had inflicted a signal calamity upon the Roman people, that part first paid the penalty, suffered punishment."

[2] *Is ita agit cum Caesare.* "He thus treats with Caesar."

[3] *Reminisceretur et veteris incommodi*, &c. "He should remember both the former defeat of the Roman people, &c." *Incommodi* is a softened or euphemistic word to express a severe calamity.

et veteris incommodi Romani populi et pristinae virtutis Helvetiorum. [1] Quod improviso adortus esset unum pagum, quum ii, qui transissent flumen, non possent ferre auxilium suis, ne ob eam rem aut tribueret magnopere suae virtuti aut despiceret ipsos: se ita didicisse a suis patribus que majoribus, ut niterentur magis virtute quam dolo aut insidiis. [2] Quare ne committeret ut is locus, ubi constitissent caperet nomen ex calamitate Romani populi et internecione exercitus, aut proderet memoriam (harum rerum).

XIV. His Caesar ita respondit: [3] Eo minus dubitationis dari sibi, quod teneret memoria eas res quas Helvetii legati commemorassent; [4] atque ferre gravius eo, quo minus accidissent merito Romani populi; qui si conscius fuisset sibi alicujus injuriae, non fuisse difficile cavere; sed eo deceptum, quod neque intelligeret commissum a se, quare timeret; neque putaret timendum sine causa. Quod si vellet oblivisci veteris contumeliae; num etiam posse deponere memoriam recentium injuriarum, quod tentassent iter per provinciam per vim, eo invito, quod vexassent Aeduos, quod Ambarros, quod Allobrogas? [5] Quod gloriarentur sua victoria tam in-

---

[1] *Quod improviso*, &c. "Because he had unexpectedly (and successfully) attacked one Canton," &c. "He should not on account of that transaction in too high a degree either ascribe (anything) to his own valor," &c.

[2] *Quare ne committeret*, &c. "Wherefore that he should not so act that the place where they stood should take its name from the calamity of the Roman people and the slaughter of their army, or transmit the remembrance (of these events)."

[3] *Eo minus dubitationis*, &c. "He had less hesitation on this account." Literally, "On this account less of hesitation was given to him."

[4] *Atque ferre gravius*, &c. "And that he was more deeply indignant (at these occurrences) on this account, because they had not happened in accordance with the (real) merit of the Roman people." Literally, "He bore them the more grievously the less they had happened by or with the merit," &c. *Qui si conscius*, &c. "If they had been conscious to themselves of any injurious conduct (on their part), it would not have been difficult to be on their guard, but they were deceived, for the reason that they did not perceive that they had done anything that should be a cause of apprehension."

[5] *Quod gloriarentur*, &c. "That they gloried so insolently in

solenter que quod admirarentur se tamdiu tulisse injurias impune pertinere eodem: enim immortales Deos consuesse, quo homines doleant gravius ex commutatione rerum, quos velint ulcisci pro eorum scelere, his concedere interdum secundiores res et diuturniorem impunitatem. Quum ea sint ita, tamen si obsides dentur sibi ab iis, uti intelligat facturos ea, quae polliceantur et si satisfaciant Aeduos de iniuriis, quas intulerint ipsis que eorum sociis, item si (satisfaciant) Allobrogibus, sese facturum esse pacem cum iis. Divico respondit: Helvetios esse ita institutos a suis majoribus, uti consuerint accipere obsides non dare: Romanum populum esse testem ejus rei. Hoc responso dato, discessit.

XV. Postero die movent castra ex eo loco: Caesar facit idem; que praemittit omnem equitatum ad numerum quatuor millium, quem habebat coactum ex omni provincia et Aeduis atque eorum sociis, [1] qui videant, in quas partes hostes faciant iter. Qui, insecuti [2] novissimum agmen cupidius, committunt proelium cum equitatu Helvetiorum alieno loco: et pauci de nostris cadunt. Quo praelio Helvetii sublati, quod quingentis equitibus propulerant tantam multitudinem equitum, caeperunt subsistere audacius et nonunquam novissimo agmine lacessere nostros praelio. Caesar continebat suos a praelio [3] ac habebat satis in praesenti prohibere hostem rapinis, pabulationibus que populationibus. Ita circiter quindecim dies fecerunt iter, uti inter novissimum agmen hostium et nostrum primum interresset [spatium] non amplius quinis aut senis millibus passuum.

---

their victory, and wondered that they had so long inflicted injuries with impunity, all tended to the same point; for that the immortal Gods were accustomed, in order that men may suffer more deeply from a change of fortune, whomsoever they may wish to punish for their wickedness, to grant to these sometimes more prosperous affairs and a more protracted impunity (than their crimes deserved)."

[1] *Qui videant*, &c. "To see." Literally, "Who should see."

[2] *Novissimum agmen.* "The rear." The nearest or most recent part in a passing army.

[3] *Ac habebat satis in praesenti.* "Held or esteemed it enough for the present."

XVI. Interim quotidie Caesar [1] flagitare Aeduos frumentum, quod publice polliciti essent: nam propter frigora, quod Gallia posita est sub septemtrionibus, ut ante dictum est, non modo frumenta non erant matura in agris, sed ne quidem satis magna copia pabuli suppetebat: [2] eo frumento autem, quod subvexerat navibus flumine Arari, minus poterat uti, propterea quod Helvetii, a quibus nolebat discedere, averterant iter ab Arari. Aedui ducere diem ex die: dicere conferri, comportari, adesse. Ubi intellexit se duci diutius et diem instare, quo die oporteret metiri frumentum militibus: eorum principibus convocatis, quorum habebat magnam copiam in castris, in his Divitiaco et Lisco, qui praerat summo magistratu (quem Aedui appellant Vergobretum, qui creatur annuus et habet potestatem vitae que necis in suos) graviter accusat eos, quod quum [frumentum] neque posset emi neque sumi ex agris, tam necessario tempore, hostibus tam propinquis, non sublevetur ab iis: praesertim quum susceperit bellum, adductus ex magna parte eorum precibus, etiam multo gravius queritur, quod sit destitutus.

XVII. Tum demum Liscus, adductus oratione Caesaris, proponit quod ante tacuerat: (dicens) esse nonnullos, quorum auctoritas plurimum valeat apud plebem: qui possint plus, privati, quam magistratus ipsi. Hos seditiosa atque improba oratione [3] deterrere, ne conferant frumentum quod debeant praestare. [Dicere] si jam non possint obtinere principatum Galliae, esse satius perferre imperia Gallorum quam Romanorum, neque debere dubitare quin, si Romani superaverint Helvetios, erepturi sint libertatem Aeduis una cum reliqua Gallia. Ab iisdem nostra consilia que-quae geran-

---

[1] *Flagitare.* Historical infinitive. "He urgently demanded." This infinitive takes a subject-nominative like the indicative mood. *Ducere* and *dicere* below in this section are also historical infinitives.

[2] *Eo frumento*, &c. "That corn, moreover, which he had carried up in boats on the river Arar, he was unable to use (literally, "he was less able") because the Helvetians, from whom he was unwilling to part, had turned away his march from the Arar."

[3] *Deterrere, ne conferant*, &c. "Deterred them from bringing the corn which they ought to furnish."

tur in castris enunciari hostibus: hos non posse coerceri a se. [1] Quinetiam quod enunciarit rem Caesari necessario coactus, sese intelligere cum quanto periculo fecerit id et ob eam causam tacuisse quamdiu potuerit.

XVIII. Caesar sentiebat hac oratione Lisci Dumnorigem, fratrem Divitiaci, designari: sed, quod nolebat eas res jactari pluribis praesentibus, celeriter dimittit concilium, retinet Liscum: quaerit ex solo ea, quae dixerat in conventu. Dicit liberius atque audacius. Quaerit eadem secreto ab aliis; reperit esse vera. Ipsum Dumnorigem [hominem] summa audacia, magna gratia apud plebem propter liberalitatem, esse cupidum novarum rerum: [2] complures annos habere redempta parvo pretio portoria que omnia reliqua vectigalia Aeduorum, propterea quod, illo licente, nemo audeat liceri contra. His rebus et auxisse suam rem familiarem et comparasse magnas facultates ad largiendum: semper alere suo sumptu et habere circum se magnum numerum equitatus: neque solum domi largiter posse, sed etiam apud finitimas civitates; atque causa hujus potentiae collocasse matrem in Biturigibus nobilissimo ac potentissimo [homini] illic: ipsum habere uxorem ex Helvetiis: collocasse sororem ex matre et suas propinquas nuptum in alias civitates: favere et cupere Helvetiis propter eam affinitatem: odisse etiam Caesarem et Romanos suo nomine, quod eorum adventu ejus potentia diminuta (esset) et frater Divitiacus restitutus sit in antiquum locum gratiae atque honoris. Si quid accidat Romanis venire in summam spem obtinendi regni per Helvetios; [3] imperio Romani populi desperare non modo de regno sed etiam

---

[1] *Quinetiam quod enunciarit*, &c. "Moreover that he disclosed the matter to Caesar, constrained by necessity to do so; he was aware with how much danger he did it, and for this reason had refrained from speaking as long as he could."

[2] *Complures annos*, &c. "For very many years he had bought up or farmed the import duties and all the remaining revenues of the Aedui for a small price, because when he bid (he bidding) no one dared to bid against him." *Licente* is from the deponent verb *liceor.*

[3] *Imperio Romani populi.* "Under the rule of the Roman people," *i. e.*, in case they should hold dominion.

de ea gratia, quam habeat. [1] Caesar etiam reperiebat inquirendo, quod equestre proelium factum esset adversum paucis diebus ante, initium ejus fugae factum (esse) a Dumnorige atque ejus equitibus (nam Dumnorix praeerat equitatui, quem Aedui miserant Caesari auxilio), eorum fuga reliquum equitatum perterritum esse.

XIX. Quibus rebus cognitis, quum ad has suspiciones certissimae res accederent, quod (Dumnorix) transduxisset Helvetios per fines Sequanorum, quod curasset obsides dandos inter eos, quod fecisset omnia ea non modo suo injusso et (injussu) civitatis sed etiam ipsis inscientibus, quod accusaretur a magistratu Aeduorum; arbitraretur esse satis causae, quare aut ipse animadverteret in eum aut juberet civitatem animadvertere. Unum repugnabat omnibus his rebus, quod cognoverat summum studium fratris Divitiaci in Romanum populum, [2] summam voluntatem in se, egregiam fidem, justitiam, temperantiam: nam verebatur ne offenderet animum Divitiaci ejus supplicio. Itaque priusquam conaretur quicquam, jubet Divitiacum vocari ad se et, quotidianis interpretibus remotis, colloquitur cum eo per Caium Valerium Procillum, principem provinciae Galliae, suam familiarem, [3] cui habebat summam fidem omnium rerum: simul commonefacit quae dicta sint, ipso praesente, de Dumnorige in concilio Gallorum, et ostendit quae quisque separatim dixerit apud se de eo: petit atque hortatur ut sine offensione ejus animi vel ipse, causa cognita, statuat de eo vel jubeat civitatem statuere.

XX. Divitiacus complexus Caesarem coepit obsecrare cum

---

[1] *Caesar etiam reperiebat*, &c. Literally, "Caesar also found out, by inquiry, that what equestrian battle had been fought adversely a few days before, the beginning of that rout had been made by Dumnorix," &c.; *i. e.*, "He found out with respect to the equestrian battle which had been fought, that the beginning of that disastrous flight was occasioned by Dumnorix."

[2] *Summam voluntatem.* "His very great affection or good-will towards himself."

[3] *Cui habebat*, &c. "In whom he had the greatest confidence in all things." Literally, "In respect of all things."

multis lacrimis ne statueret [ali] quid gravius in fratrem: se scire illa esse vera, nec quemquam capere plus doloris ex eo quam se, [1] propterea quod, quum ipse (posset) plurimum gratia domi atque in reliqua Gallia, ille posset minimum propter adolescentiam, [ille] crevisset per se; quibus opibus ac nervis uteretur non solum ad minuendam [suam] gratiam sed paene ad suam perniciem: tamen sese commoveri et fraterno amore et existimatione vulgi quod si [ali-] quid gravius accidisset ei a Caesare, quum ipse (Divitiacus) teneret eum locum amicitiae apud eum [Caesarem], neminem existimaturum non factum (esse) sua voluntate, ex qua re futurum (esse) uti animi totius Galliae averterentur a se. Quum peteret haec plurimis verbis a Caesare, flens, Caesar prendit ejus dextram: consolatus rogat [ut] faciat finem orandi: [2] ostendit ejus gratiam apud se esse tanti, uti condonet ejus voluntati ac precibus et injuriam reipublicae et suam dolorem. Vocat Dumnorigem ad se; adhibet fratrem; ostendit quae reprehendat in eo: proponit quae ipse intelligat, quae civitas queratur: monet, ut vitet omnes suspiciones in reliquum tempus: dicit se condonare praeterita fratri Divitiaco. Ponit custodes Dumnorigi, ut possit scire quae agat, cum quibus loquatur.

XXI. Eodem die factus (est) certior ab exploratoribus, hostes consedisse sub monte octo millia passuum ab ipsius cas-

---

[1] *Propterea quod quum*, &c. "Because, when he himself was very powerful in influence at home and in the rest of Gaul, (and) he (Dumnorix) was little influential on account of his youth, the latter had increased (in power and resources) through himself, which power and resources he used not only for diminishing his influence, but almost for his destruction; nevertheless, he himself was (still) actuated both by fraternal love and by the opinion of the public. But if anything too severe should be done to him (Dumnorix) by Caesar, inasmuch as he himself held the place he did of friendship towards him (Caesar), no one would suppose that it was not done with his acquiescence."

[2] *Ostendit*, &c. "Shows that his influence with himself was of such magnitude, that he pardoned to his affection and prayers (on account of his affection and prayers) the injury to the republic and his own (private) offence."

tris: misit (exploratores) qui cognoscerent qualis esset natura montis et qualis ascensus in circuitu. Renunciatum est esse facilem. De tertia vigilia jubet Titum Labienum, [1]legatum pro praetore, cum duabus legionibus et iis ducibus, qui cognoverant iter, ascendere summum jugum montis; [2] ostendit quid sit sui consilii. Ipse de quarta vigilia contendit ad eos eodem itinere quo hostes ierant que mittit ante se omnem equitatum. Publius Considius, qui habebatur peritissimus militaris rei, et fuerat in exercitu Lucii Sullae et postea in (exercitu) Marci Crassi, praemittitur cum exploratoribus.

XXII. Prima luce, quum summus mons teneretur a Tito Labieno ipse abesset ab castris hostium non longius mille et quingentis passibus, neque, ut postea comperit ex captivis, aut ipsuis adventus aut (adventus) Labieni cognitus esset; Considius, [3] equo admisso, accurrit ad eum; dicit montem, quem voluerit occupari a Labieno, teneri ab hostibus; se cognovisse id a Gallicis armis atque insignibus. Caesar subducit suas copias in proximum collem, instruit aciem. Labienus, ut erat praeceptum ei a Caesare, ne committeret proelium nisi ipsius copiae visae essent prope castra hostium, ut impetus fieret in hostes undique uno tempore, monte occupato, expectabat nostros que abstinebat proelio. Denique multo die (consumpto) Caesar cognovit per exploratores et montem teneri a suis et Helvetios movisse castra, et Considium, perterritum timore [4] renunciasse pro viso sibi quod non vidisset. Eo die sequitur hostes (eo) intervallo, quo consuerat et ponit castra tria millia passuum ab eorum castris.

XXIII. Postridie ejus diei, quod omnino biduum supererat, quum oporteret metiri frumentum exercitui et quod aberat a Bibracte, longe maximo et copiosissimo oppido Aedu-

---

[1] *Legatum pro praetore.* "Lieutenant with praetorian powers," a provincial office under proconsuls and praetors.

[2] *Ostendit quid*, &c. "He discloses what his plan was." Literally, what there was of his plan.

[3] *Equo admisso.* "With horse let loose," *i. e.*, at full speed.

[4] *Renunciasse*, &c. "Had reported as seen by him what he had not seen."

orum, non amplius octodecim millibus passuum existimavit [esse] prospiciendum [sibi] frumentariae rei : avertit iter ab Helvetiis ac contendit ire Bibracte. Ea res nunciatur hostibus per fugitivos Lucii Aemilii decurionis Gallorum equitum. Helvetii, seu quod existimarent [1] Romanos perterritos timore discedere a se, magis eo quod pridie, locis superioribus occupatis, non commovissent proelium ; sive eo quod confiderent [eos] posse intercludi frumentaria re, consilio commutato atque itinere converso, coeperunt insequi ac lacessere nostros a novissimo agmine.

XXIV. Postquam animum advertit id, Caesar subducit suas copias in proximum collem que misit equitatum, [2] qui sustineret impetum hostium. Ipse interim instruxit in medio colle triplicem aciem quatuor veteranarum legionum [3] ita uti collocaret supra se in summo jugo duas legiones quas proxime conscripserat in citeriore Gallia et omnia auxilia, ac jussit totum montem compleri hominibus, et interea sarcinas conferri in unum locum et eum muniri ab his qui constiterant in superiore acie. Helvetii, secuti cum omnibus suis carris, contulerunt impedimenta in unum locum ; ipsi confertissima acie, nostro equitatu rejecto, phalange facta, successerunt sub nostram primam aciem.

XXV. Caesar, primum suo [equo remoto], deinde equis omnium remotis ex conspectu, ut, periculo omnium aequato, tolleret spem fugae, cohortatus suos (milites) commisit proelium. Milites, pilis missis e superiore loco, facile perfregerunt phalangem hostium. Ea disjecta, fecerunt impetum in eos destrictis gladiis. [4] Erat magno impedimento Gallis ad

---

[1] *Romanos*, &c. "That the Romans, intimidated with fear, were retreating from them, the rather because the day before, after having taken possession of the higher grounds, they had not put in movement the battle."

[2] *Qui sustineret*, &c. "Who should sustain the attack of the enemy," while he was forming his line.

[3] *Ita uti collocaret*, &c. "So as to place above him, on the top of the hill, the two legions which he had last enlisted in nearer Gaul, and all the auxiliaries."

[4] *Erat magno impedimento.* "It was a great obstacle to the Gauls

pugnam quod, pluribus scutis eorum transfixis uno ictu pilorum et colligatis, quum ferrum inflexisset se, neque poterant evellere neque, sinistra (manu) impedita, pugnare satis commode; ut multi, brachio diu jactato, praeoptarent emittere scutum manu et pugnare nudo corpore. Tandem defessi vulneribus coeperunt et referre pedem et, quod mons suberat circiter mille passuum, recipere se eo. Monte capto et nostris succedentibus, Boii et Tulingi, qui circiter quindecim millibus hominum claudebant agmen hostium et erant praesidio novissimis, aggressi nostros ex itinere aperto latere, circumvenire: et Helvetii, qui receperant sese in montem, conspicati id, coeperant rursus instare et redintegrare proelium. [1] Romani intulerunt conversa signa bipartito: prima ac secunda acies, ut resisteret victis ac summotis; tertia, ut exciperet venientes.

XXVI. Ita diu et acriter pugnatum est ancipiti proelio. Quum non possent diutius sustinere impetus nostrorum (militum) alteri, ut coeperant, receperunt se in montem; alteri contulerunt se ad impedimenta et suos carros. Nam hoc toto proelio, quum pugnatum sit ab septima hora ad vesperum, nemo potuit videre hostem aversum. Pugnatum est ad impedimenta ad multam noctem, propterea quod objecerant carros pro vallo et e superiore loco conjiciebant tela in nostros venientes, et nonnulli subjiciebant mataras ac tragulas inter carros que rotas que vulnerabant nostros. Quum diu pugnatum est nostri potiti sunt impedimentis que castris.

---

in fighting, that many of their shields having been pierced and fastened together by one blow of the javelins, when the iron had become bent they could neither pull them out, nor, with their left hand entangled, fight with sufficient advantage; so that many, after tossing their arm for a long time, preferred to throw away their shield and to fight with their body unprotected."

[1] *Romani intulerunt*, &c. Literally, "The Romans bore their changed standards in two divisions" (against the enemy); *i. e.*, they faced about their rear line and attacked the enemy in two divisions, "the first and second lines to resist the conquered and retired Helvetians (who had renewed the battle), and the third (line) to receive the Boii and Tulingi, who were coming up."

Ibi filia Orgetorigis (capta est) atque unus e filiis captus est. Circiter centum et triginta millia hominum superfuerunt ex eo proelio, que ea tota nocte continenter ierunt: itinere intermisso nullam partem noctis, pervenerunt quarto die in fines Lingonum, [1] quum nostri morati triduum et propter vulnera militum et propter sepulturam occisorum non potuissent sequi eos. Caesar misit literas que nuncios ad Lingonas ne juvarent eos frumento neve alia re: [2] si qui juvissent se habiturum [esse eos] eodem loco quo (habebat) Helvetios. Ipse, triduo intermisso, coepit sequi eos cum omnibus copiis.

XXVII. Helvetii, adducti inopia omnium rerum, miserunt legatos ad eum de deditione. Qui, quum convenissent eum itinere que projecissent se ad pedes que locuti suppliciter, flentes, petissent pacem atque jussisset eos expectare suum adventum in eo loco, quo tum essent, paruerunt. Postquam Caesar pervenit eo, poposcit obsides, arma, servos qui perfugissent ad eos. Dum ea conquiruntur et conferuntur, nocte intermissa, circiter sex millia hominum ejus pagi, qui appellatur Verbigenus, sive perterriti timore ne, armis traditis, afficerentur supplicio sive inducti spe salutis quod existimarent in tanta multitudine dedititiorum aut suam fugam occultari aut omnino ignorari, egressi prima nocte ex castris Helvetiorum contenderunt ad Rhenum que fines Germanorum.

XXVIII. Quod ubi Caesar resciit imperavit his, per quorum fines ierant, uti conquirerent et reducerent, [3] si vellent esse purgati sibi: habuit reductos in numero hostium: accepit in deditionem omnes reliquos, obsidibus, armis, perfugis traditis. Jussit Helvetios, Tulingos, Latobrigos reverti in suos

---

[1] *Quum nostri*, &c. "Inasmuch as our men, having delayed three days both on account of the wounds of the soldiers and the burial of the slain, could not pursue them."

[2] *Si qui juvissent*, &c. "If they should assist them, he would regard them in the same light (literally, hold them in the same place) as the Helvetians."

[3] *Si vellent esse*, &c. "If they wished to be exculpated by him." *Habuit reductos*. "He treated those that were brought back as enemies," *i. e.*, probably he reduced them to servitude.

fines, unde profecti erant; et quod, omnibus fructibus amissis, erat nihil domi, quo tolerarent famem, imperavit Allobrogibus, ut facerent iis copiam frumenti: jussit ipsos restituere oppida que vicos, quos incenderant. Fecit id maxime ea ratione, quod noluit eum locum, unde Helvetii discesserant vacare: ne propter bonitatem agrorum Germani, qui incolunt trans Rhenum, transirent e suis finibus in finibus Helvetiorum et essent finitimi provinciae Galliae que Allobrogibus. Concessit Aeduis petentibus, ut collocarent Boios in suis finibus, quod cogniti erant egregia virtute: quibus illi dederunt agros que quos postea receperunt in parem conditionem juris que libertatis [1] atque ipsi erant.

XXIX. In castris Helvetiorum tabulae repertae sunt confectae Graecis literis et relatae ad Caesarem, in quibus tabulis ratio confecta erat nominatim, qui numerus exisset domo eorum, qui possent ferre arma: et item separatim pueri, senes que mulieres. Omnium quarum rerum summa erat ducenta et sexaginta tria millia [3] Helvetiorum capitum, triginta sex millia Tulingorum, quatuordecim Latobrigorum, viginti tria Rauracorum, triginta duo Boiorum; ex his, (erant ii) qui possent ferre arma, ad nonaginta duo millia. Summa omnium fuerunt ad trecenta et sexaginta octo millia. Censu habito eorum qui redierunt domum, ut Caesar imperaverat, numerus centum et decem millium repertus est.

XXX. Bello Helvetiorum confecto, legati fere totius Galliae, principes civitatum, convenerunt ad Caesarem gratulatum: (dicentes) [4] sese intelligere, tametsi, pro veteribus injuri-

---

[1] *Atque ipsi erant.* "As they themselves were."

[2] *Confectae Graecis*, &c. "Executed in Greek characters."

[3] *Helvetiorum capitum.* "Helvetian persons."

[4] *Sese intelligere*, &c. "That they perceived, although for former injuries of the Helvetians towards the Roman people, they (the Roman people) had demanded from them satisfaction in war, nevertheless that thing had happened not less with advantage to the whole land of Gaul than to the Roman people." Observe that *injuriis* has two genitives, *Helvetiorum* and *populi Romani.* The first is called the *subjective* and the second the *objective* genitive; both are governed by *injuriis.*

is Helvetiorum Romani populi, repetisset ab iis paenas bello, tamen eam rem accidisse non minus ex usu terrae Galliae quam Romani populi: propterea quod Helvetii reliquissent suas domos florentissimis rebus eo consilio uti inferrent bellum toti Galliae que potirentur imperio que ex magna copia deligerent locum domicilio, quem judicassent opportunissimum ac fructuosissimum que haberent reliquas civitates stipendiarias. Petierunt uti liceret sibi indicere concilium totius Galliae in certam diem que facere id voluntate Caesaris: sese habere quasdem res, quas vellent petere ab eo ex communi consensu. Ea re permissa, constituerunt diem concilio et sanxerunt inter se jurejurando, nequis [1] enunciaret nisi (ii) quibus mandatum esset communi consilio.

XXXI. Eo concilio dimisso, iidem principes civitatum, qui fuerant ante ad Caesarem reverterunt que petierunt uti liceret sibi agere cum eo [2] secreto in occulto de sua (salute) que salute omnium. Ea re impetrata, omnes projecerunt sese ad pedes Caesari, flentes: (dixerunt) se non minus contendere et laborare id ne ea, quae dixissent, enunciarentur quam uti impetrarent ea quae vellent propterea quod, si enunciatum esset, se venturos in summum cruciatum. Divitiacus Aeduus locutus est pro his (dicens): esse duas factiones totius Galliae: alterius harum Aeduos tenere principatum, alterius Arvernos. Quum hi contenderent tantopere inter se de potentatu multos annos, factum esse uti Germani arcesserentur mercede ab Arvernis que Sequanis. Primo circiter quindecim millia horum transisse Rhenum: posteaquam feri ac barbari homines adamassent agros et cultum et copias Gallorum, plures transductos esse: nunc esse in Gallia (Germanos) ad numerum centum et viginti millium: cum his Aeduos que eorum clientes contendisse armis semel atque

---

[1] *Enunciaret*, &c. "That no one should disclose (what might transpire) but those to whom it should be committed by common consent."

[2] *Secreto in occulto.* "Apart in private." *Secreto* refers to the absence of others, and *in occulto* to their want of knowledge. Some editors reject *in occulto.*

iterum: pulsos accepisse magnam calamitatem, amisisse omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem equitatum. Quibus proeliis que calamitatibus fractos, (se), qui et sua virtute, et hospitio atque amicitia Romani populi, ante potuissent plurimum in Gallia, esse coactos dare obsides Sequanis, nobilissimos civitatis, et obstringere civitatem jurejurando, sese neque repetituros obsides neque imploraturos auxilium a Romano populo neque [1] recusaturos quo minus essent sub illorum perpetuo ditione atque imperio. Se esse unum ex omni civitate Aeduorum qui non potuerit adduci, ut juraret aut daret suos liberos obsides. Ob eam rem se profugisse ex civitate et venisse Romam ad senatum postulatum auxilium quod (ille) solus teneretur neque jurejurando neque obsidibus. Sed pejus accidisse victoribus Sequanis quam victis Aeduis: propterea quod Ariovistus rex Germanorum consedisset in eorum finibus que occupavisset tertiam partem Sequani agri, qui esset optimus totius Galliae, et nunc juberet Sequanos decedere de altera tertia parte, propterea quod paucis mensibus ante viginti quatuor millia hominum Herudum venissent ad eum, quibus locus ac sedes pararentur. Futurum esse paucis annis uti omnes (Galli) pellerentur ex finibus Galliae atque omnes Germani transirent Rhenum: [2]enim neque Gallicum (agrum) conferendum esse cum agro Germanorum neque hanc consuetudinem victus comparandam (esse) cum illa. Autem Ariovistum, ut semel vicerit copias Gallorum proelio, quod proelium factum sit ad Magetobriam, imperare superbe et crudeliter, poscere liberos cujusque nobilissimi obsides et edere in eos omnia exempla que cruciatus, si qua res non facta sit ad ejus nutum aut ad voluntatem: esse hominem barbarum, iracundum, temerarium:

---

[1] *Recusaturos quo minus.* "Nor refuse (that they should the less be) to be under their perpetual dominion," &c.

[2] *Neque enim Gallicum*, &c. "For that neither was the Gallic country to be compared with the country of the Germans (it was much superior), nor the latter mode of life (the Germanic) to be compared with the former."

ejus imperia non posse diutius sustineri. Nisi si quid auxilii sit in Caesare que Romano populo, idem faciendum esse omnibus Gallis quod Helvetii fecerint (scilicet) ut emigrent domo, petant aliud domicilium, alias sedes remotas a Germanis que experiantur fortunam, quaecunque accidat. Si haec enunciata sint Ariovisto, non dubitare, quin sumat de omnibus obsidibus, qui sint apud eum, gravissimum supplicium. Caesarem vel sua auctoritate atque (auctoritate) exercitus vel recenti victoria vel nomine Romani populi posse [1] deterrere ne major multitudo Germanorum transducatur (ducatur trans) Rhenum, que posse defendere omnem Galliam ab injuria Ariovisti.

XXXII. Hac oratione habita ab Divitiaco, omnes qui aderant coeperunt magno fletu petere auxilium a Caesare. Caesar animadvertit Sequanos unos ex omnibus facere nihil earum rerum, quas ceteri facerent; sed tristes, [2] demisso capite, intueri terram. Miratus quae esset causa ejus rei quaesiit ex ipsis. Sequani respondere nihil sed permanere taciti in eadem tristitia. Quum quaereret saepius ab iis neque posset exprimere ullam vocem omnino, idem Divitiacus Aeduus respondit: Fortunam Sequanorum esse miseriorem que graviorem [3] prae fortuna reliquorum hoc, quod (illi) soli auderent ne quidem in occulto queri neque implorare auxilium que horrerent crudelitatem absentis Ariovisti velut si adesset coram; propterea quod facultas fugae tamen daretur reliquis: [4] vero Sequanis, qui recepissent Ariovistum intra suos fines, omnia oppida quorum essent in ejus potestate, omnes cruciatus essent perferendi.

XXXIII. His rebus cognitis, Caesar confirmavit animos

[1] *Deterrere ne*, &c. "Could prevent a larger multitude of Germans from being transported across the Rhine." Literally, "Could deter so that no greater multitude," &c.

[2] *Demisso capite.* "With drooping head."

[3] *Prae reliquorum hoc.* "In comparison with the fortune or lot of the rest, on this account." *Fortuna*, understood. *Hoc* is the ablative.

[4] *Vero Sequanis.* "But by the Sequani, who had received Ariovistus, &c., all sufferings were to be endured."

Gallorum verbis, [1] que pollicitus est eam rem futuram (esse) curae sibi: se habere magnam spem Ariovistum adductum et suo beneficio et [sua] auctoritate facturum (esse) finem injuriis. Hac oratione habita, dimisit concilium [2] et secundum ea multae res hortabantur eum quare putaret eam rem cogitandam et suscipiendam sibi; imprimis quod videbat Aeduos, saepenumero appellatos a senatu fratres que consanguineos, teneri in servitute atque in ditione Germanorum que intelligebat eorum obsides esse apud Ariovistum ac Sequanos, quod, in tanto imperio Romani populi, arbitrabatur esse turpissimum sibi et reipublicae. Autem videbat (futurum esse) periculosum Romano populo Germanos consuescere paullatim transire Rhenum et magnam multitudinem eorum venire in Galliam: neque existimabat feros ac barbaros homines temperaturos (esse) sibi, quin, quum occupassent omnem Galliam, exirent in provinciam atque inde contenderent in Italiam, ut Cimbri que Teutoni fecissent ante; praesertim quum Rhodanus divideret Sequanos a nostra provincia. [3]Quibus rebus putabat occurrendum [esse sibi tam] maturrime quam [potuit]. Autem Ariovistus ipse sumpserat sibi tantos spiritus, tantam arrogantiam ut non videretur esse ferendus.

XXXIV. Quamobrem placuit ei, ut mitteret legatos ad Ariovistum qui postularent ab eo, uti diceret [4]aliquem locum medium utriusque colloquio, sese velle agere cum eo de republica et summis rebus utriusque. Ariovistus respondit ei legationi: Si esset quid opus ipsi a Caesare, sese venturum

---

[1] *Que pollicitus est*, &c. "And promised them that that matter should receive his attention." Literally, "Should be for a care to him." Two datives with one verb.

[2] *Et secundum ea*, &c. "And in accordance with these things many considerations prompted him to think." Literally, "Exhorted him why he should think."

[3] *Quibus rebus*, &c. "Which things he thought he must meet (and prevent), as speedily as possible."

[4] *Aliquem locum*, &c. "Some place between both, or between the two, for conference." *Utriusque* is the partitive genitive after *medium*.

fuisse ad eum: si ille velit quid [1] se illum oportere venire ad se. Praeterea se neque audere venire sine exercitu in eas partes Galliae quas Caesar possideret: neque posse contrahere exercitum in unum locum sine magno commeatu atque emolimento: [2] autem videri mirum sibi quid negotii esset omnino aut Caesari aut Romano populo in sua Gallia quam vicisset bello.

XXXV. His responsis relatis ad Caesarem, Caesar iterum mittit legatos ad eum cum his mandatis. [3] Quoniam [ille] affectus suo tanto beneficio que [beneficio] Romani populi (quum in suo consulatu appellatus esset rex atque amicus a senatu) referret sibi que Romano populo hanc gratiam, ut invitatus gravaretur venire in colloquium neque putaret dicendum et cognoscendum sibi de communi re; haec esse quae postularet ab eo: primum ne transduceret amplius [ali-]quam multitudinem hominum trans Rhenum in Galliam; deinde redderet obsides quos haberet ab Aeduis que permitteret Sequanis ut liceret illis reddere ejus voluntate (eos obsides) quos illi haberent; neve lacesseret Aeduos injuria neve inferret bellum his ve eorum sociis; si fecisset id ita, futuram (esse) sibi que Romano populo perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo; si non impetraret, sese,—(quoniam Senatus censuisset, M. Messala, M. Pisone consulibus, uti quicunque obtineret provinciam Galliam defenderet Aeduos que ceteros amicos Romani populi [4] [secundum id], quod posset facere commodo reipublicae)—sese non neglecturum injurias Aeduorum.

---

[1] *Se.* Ablative, "From him."

[2] *Autem videri*, &c. "But that it seemed wonderful to him what business either Caesar or the Roman people had at all in *his* Gaul, which he had conquered in war." Literally, "What of business there was at all," &c.

[3] *Quoniam* [*ille*]. Inasmuch as he, after being treated with so much kindness by him and the Roman people (since in his consulship he had been called "rex" and "amicus" by the Senate), returned this requital, that on being invited he disdained to come into conference, &c.

[4] [*Secundum id*] *quod posset*, &c. "As far as he could do so with advantage to the republic."

XXXVI. Ad haec Ariovistus respondit: Esse jus belli ut (ii) qui vicissent imperarent iis quos vicissent quemadmodum vellent; item Romanum populum consuesse imperare victis non ad praescriptum alterius sed ad suum arbitrium. Si ipse non praescriberet Romano populo quemadmodum uteretur suo jure, sese non oportere impediri a Romano populo in suo jure. Aeduos factos esse stipendiarios sibi, quoniam tentassent fortunam belli et congressi ac superati essent armis. [1] Caesarem facere magnam injuriam, qui faceret vectigalia deteriora sibi suo adventu. Se non redditurum esse obsides Aeduis, neque illaturum (esse) bellum iis neque eorum sociis, si manerent in eo, quod convenisset que penderent quotannis stipendium; si non fecissent id, [2] fraternum nomen Romani populi longe abfuturum esse iis. Quod Caesar denunciaret se non neglecturum injurias Aeduorum; neminem contendisse secum sine sua pernicie. Congrederetur quum vellet; intellecturum (esse) quid invicti Germani, exercitatissimi in armis, qui non subissent tectum inter quatuordecim annos, possent virtute.

XXXVII. Eodem tempore haec mandata referebantur Caesari, legati et ab Aeduis et a Treviris veniebant; Aedui [3] questum quod Harudes qui nuper transportati essent in Galliam, popularentur eorum fines; sese, ne quidem obsidibus datis, potuisse redimere pacem Ariovisti: Treviri autem (questum) centum pagos Suevorum consedisse ad ripas Rheni, qui conarentur transire Rhenum; Nasuam et Cimberium fratres praeesse iis. Quibus rebus Caesar vehementer commotus existimavit [4] maturandum (esse) sibi, ne, si nova manus Suevorum conjunxisset sese cum veteribus

---

[1] *Caesarem facere*, &c. "That Caesar would be doing a great injury to him if he should render his revenues less valuable to him by his coming."

[2] *Fraternum nomen*, &c. "That the fraternal name of the Roman people would be far from being of service to them."

[3] *Questum.* "To complain." The supine in *um* after the verb of motion *veniebant.*

[4] *Maturandum*, &c. "He must make haste." Literally, "It must be hastened by him."

copiis Ariovisti, (hic) posset minus facile resisti. Itaque frumentaria re comparata (tam) celerrime quam potuit, contendit magnis itineribus ad Ariovistum.

XXXVIII. Quum processissent viam tridui, nunciatum est ei Ariovistum cum omnibus suis copiis contendere ad occupandum Vesontionem, quod est maximum oppidum Sequanorum, que processisse viam tridui a suis finibus. Ne id accideret Caesar existimabat magnopere praecavendum sibi; namque erat in eo oppido summa facultas omnium rerum, quae erant usui ad bellum; que id (oppidum) sic muniebatur natura loci ut daret magnam facultatem [1] ad ducendum bellum, propterea quod flumen Dubis, [2] circumductum ut circino, cingit paene totum oppidum; reliquum spatium, quod non est amplius sexcentorum pedum, qua flumen intermittit, mons magna altitudine continet, ita ut radices montis contingant ripae fluminis ex utraque parte. Murus circumdatus efficit hunc (montem) arcem et conjungit [eum] cum oppido. Huc Caesar contendit magnis nocturnis que diurnis itineribus que, oppido occupato, collocat ibi praesidium.

XXXIX. Dum moratur paucos dies ad Vesontionem causa frumentariae rei que commeatus, ex percunctatione nostrorum (militum) que vocibus Gallorum ac mercatorum, qui praedicabant Germanos esse ingenti magnitudine corporum, incredibili virtute atque exercitatione in armis, sese saepenumero congressos cum eis ne quidem potuisse ferre vultum atque [3] aciem oculorum, tantus timor subito occupavit omnem exercitum ut non mediocriter perturbaret mentes que animos omnium. Hic [timor] primum ortus est a tribunis militum que reliquis praefectis, qui, secuti Caesarem ex urbe causa amicitiae, non habebant magnum usum in militari re; [4] quo-

---

[1] *Ad ducendum bellum.* "For prolonging the war."

[2] *Circumductum*, &c. "Drawn around it as in a circle." Literally, "As by a pair of compasses."

[3] *Aciem oculorum.* "The fierceness of their eyes."

[4] *Quorum* [*unus*]. "One of whom alleging one reason and another another, which they said made it necessary," &c.

rum (unus, una causa illata) alius alia causa illata quam dicerent esse necessariam sibi ad proficiscendum, petebant ut liceret discedere ejus voluntate: nonnulli adducti pudore remanebant. Hi neque poterant [1] fingere vultum neque interdum tenere lacrimas: abditi in tabernaculis aut querebantur suum fatum aut miserabantur cum suis familiaribus commune periculum. [2] Vulgo totis castris testamenta obsignabantur. Vocibus ac timore horum paullatim etiam ii, qui habebant magnum usum in castris, milites que centuriones que qui praeerant equitatu, perturbabantur. (Ii) ex his, qui volebant se existimari minus timidos, dicebant se non vereri hostem, sed timere augustias itineris et magnitudinem silvarum, quae intercederent inter ipsos et Ariovistum aut frumentariam rem [3] ut posset satis commode supportari. Nonnulli etiam renunciabant Caesari, quum jussisset castra moveri ac signa ferri, milites non fore [4] audientes dicto neque laturos (esse) signa propter timorem.

XL. Quum (Caesar) animadvertisset haec, consilio convocato que centurionibus omnium ordinum adhibitis ad id consilium, incusavit eos vehementer, primum quod putarent quaerendum aut cogitandum sibi, aut in quam partem aut quo consilio ducerentur. Ariovistum, se consule, appetisse cupidissime amicitiam Romani populi; cur quisquam judicaret hunc discessurum (esse) tam temere ab officio? [5] Quidem persuaderi sibi, suis postulatis cognitis atque equitate conditionum perspecta, eum repudiaturum (esse) neque suam (gratiam) neque gratiam Romani populi. Quod si impulsus

---

[1] *Fingere vultum.* Literally, "Frame their look." "Command their countenance," so as to conceal their fears.

[2] *Vulgo totis castris*, &c. "Very generally throughout the whole camp wills were (made and) attested."

[3] *Ut posset*, &c. "That it, corn, could not be conveniently conveyed or supplied." In Latin, *timere ut* is to fear that a thing may not occur, which you wish. *Timere ne* is to fear that it may, when you do *not* want it.

[4] *Audientes dicto.* "Obedient to the word" of command.

[5] *Quidem persuaderi sibi.* "That he, for his part, was persuaded." Literally, "It was persuaded to him."

furore atque amentia intulisset bellum, quid tandem vererentur, aut cur desperarent [1] de sua virtute aut de ipsius diligentia? Periculum ejus hostis factum (esse) memoria nostrorum patrum, quum, Cimbris et Teutonis pulsis a C. Mario, exercitus videbatur meritus (esse) non minorem laudem quam imperator ipse; (periculum) factum (esse) etiam nuper servili tumultu in Italia (ejus hostis), [2] quos tamen usus ac disciplina, quam accepissent a nobis, sublevarent. Ex quo posset judicari quantum boni constantia haberet in se: propterea quod [3] quos aliquamdiu timuissent sine causa inermos hos postea superassent armatos ac victores. Denique hos esse eosdem, cum quibus Helvetii saepenumero congressi non solum in suis (finibus), sed etiam in illorum finibus plerumque superarint, [4] qui tamen non potuerint pares esse nostro exercitui. Si adversum proelium et fuga Gallorum commoveret (ali) quos, hos si quaererent, posse reperire, Gallis defatigatis diuturnitate belli, Ariovistum, quum tenuisset se multos menses castris ac paludibus [5] neque fecisset potestatem sui, subito adortum (eos) jam desperantes de pugna et dispersos, vicisse magis ratione et consilio quam virtute. [6] Cui rationi fuisset locus contra barbaros atque imperitos homines, hac ne quidem ipsum sperare nostros exercitus posse capi. [7] Eos, qui conferrent suum timorem in simulationem

---

[1] *De sua virtute*, &c. "Concerning their own valor or his assiduity." *Periculum.* "A trial."

[2] *Quos tamen usus*, &c. "Whom, nevertheless, the practice and discipline (in arms) which they had learned from us (essentially) aided."

[3] *Quos aliquamdiu*, &c. "Those whom they had once causelessly feared when imperfectly armed, these they afterwards overcame when (fully) armed and victorious (in former battles)."

[4] *Qui tamen*, &c. "Who nevertheless (meaning the Helvetians) could not be a match for our army."

[5] *Neque fecisset potestatem.* "Nor had given an opportunity of (attacking) himself."

[6] *Cui rationi*, &c. Literally, "For what skill (and stratagem) there had been place (or opportunity) as against barbarous and undisciplined men, with this not even himself hoped that our armies would be taken (at unawares)."

[7] *Eos, qui conferrent*, &c. "That they who ascribed their fear to the pretext," &c.

frumentariae rei que angustias itinerum facere arroganter, quum viderentur aut desperare aut praescribere de officio imperatoris. [1] Haec esse curae sibi: Sequanos, Leucos, Lingonas subministrare frumentum; que esse jam in agris matura frumenta: [2] de itinere ipsos judicaturos esse brevi tempore. Quod milites dicantur non fore audientes dicto neque laturi signa se commoveri nihil ea re; enim scire, [3] quibuscumque exercitus non fuerit audiens aut, re male gesta, fortunam defuisse: aut, aliquo facinore comperto, avaritiam convictam esse. Suam innocentiam perspectam esse perpetua vita, (suam) felicitatem (perspectam esse) bello Helvetiorum. [4] Itaque se repraesentaturum (esse id), quod collaturus esset in longiorem diem et moturum (esse) castra proxima nocte de quarta vigilia ut posset intelligere (tam) primum quam (posset) utrum pudor atque officium an timor valeret. Quod si nemo praeterea sequatur, tamen se iturum (esse) cum decima legione sola, de qua non dubitaret: que eam futuram esse sibi praetoriam cohortem. Huic legioni Caesar et indulserat praecipue et confidebat maxime propter virtutem.

XLI. Hac oratione habita, mentes omnium conversae sunt in mirum modum, que summa alacritas et cupiditas gerendi belli innata est; que princeps decima legio per tribunos militum egit gratias ei quod fecisset optimum judicium de se, que confirmavit se esse paratissimam ad gerendum bellum. Deinde reliquae legiones per tribunos militum et [5] centuriones

---

[1] *Haec esse curae sibi.* "That these things would receive his attention."

[2] *De itinere.* "Concerning the march or the character of the road."

[3] *Quibuscumque*, &c. "Whatsoever (generals) an army did not (promptly) obey, had failed in success in consequence of unskilful management, or, having being detected in the crime, had been convicted of avarice."

[4] *Itaque se repraesentaturum.* "That he would do at once what he was going to put off."

[5] *Centuriones primorum ordinum.* "*The Centurions of the first centuries* of the Triarii (of the Roman army), strove to satisfy Caesar." The infantry of the Roman army was composed of three

primorum ordinum egerunt uti satisfacerent Caesari: (dicentes) se neque unquam dubitasse neque timuisse [1] neque existimavisse judicium de summa belli esse suum sed imperatoris. Eorum satisfactione accepta et itinere exquisito per Divitacum, quod ex [omnibus] aliis habebat maximam fidem ei, ut duceret exercitum apertis locis circuitu amplius quioquaginta milium [passuum], de quarta vigilia, ut dixerat, profectus est. Septimo die, quum non intermitteret iter, factus est certior ab exploratoribus, copias Ariovisti abesse a nostris (copiis) quatuor et viginti millibus passuum.

XLII. Adventu Caesaris cognito, Ariovistus mittit legatos ad eum: [qui dicerent] [2] quod antea postulasset de colloquio, id per se licere fieri, quoniam accessisset propius; que existimare se posse facere id sine periculo. [3] Caesar non respuit conditionem: que arbitrabatur eum jam reverti ad sanitatem quum polliceretur id ultro quod antea denegasset (ipsi) petenti; que veniebat in magnam spem, pro suis tantis beneficiis in eum que (beneficiis) Romani populi, suis postulatis cognitis, fore ut desisteret pertinacia. Dies dictus est colloquio, quintus ex eo die. Interim quum saepe legati mitterentur ultro citroque inter eos, Ariovistus postulavit, Caesar ne adduceret quem peditem ad colloquium: se vereri ne circumveniretur ab eo per insidias; uterque veniret cum equitatu: [4] alia ratione se non esse venturum. Caesar quod neque

---

classes, called *Hastati*, *Principes* and *Triarii*. These formed the three lines of the Roman *acies* or order of battle. The *Hastati* were young men, the *Principes* more mature, and the *Triarii* were veteran soldiers. The centurion of the first century of the first maniple of the *Triarii* was called *Centurio primi pili vel primi ordinis*, or simply *Primopilus*, and the centurions of the first centuries of this general division taken together were called *centuriones primorum ordinum.*

[1] *Neque existimavisse.* "Nor had they thought that the decision concerning the whole conduct of the war was theirs, but belonged to the commander."

[2] *Quod antea*, &c. "What he had before demanded concerning a conference, that could now be accomplished through his own agency, inasmuch as he had approached nearer."

[3] *Caesar non respuit*, &c. "Caesar did not reject the proposal."

[4] *Alia ratione*, &c. "On any other condition he would not come."

volebat colloquium tolli, interposita causa, neque audebat committere suam salutem equitatui Gallorum statuit esse commodissimum, omnibus equis detractis Gallis equitibus, [1] imponere eo legionarios milites decimae legionis, cui confidebat (tam) maxime quam (posset), ut haberet praesidium (tam) amicissimum quam (posset), si esset quid opus facto. Quod quum fieret, quidam ex militibus decimae legionis [2] non irridicule dixit: Caesarem facere ei plus quam pollicitus esset: pollicitum (esse) se habiturum (esse) deciman legionem in loco praetoriae cohortis, [3] nunc rescribere ad equum.

XLIII. Erat magna planities et in ea terrenus tumulus satis grandis. Hic locus aberat ab utrisque castris fere aequo spatio. Eo, ut erat dictum, venerunt ad colloquium. Caesar constituit legionem quam devexerat equis, ducentis passibus ab eo tumulo. Item equites Ariovisti constiterunt pari intervallo. Ariovistus postulavit ut colloquerentur ex equis et ut adducerent denos, praeter se, ad colloquium. [4] Ubi ventum est eo, Caesar, initio orationis, commemoravit sua beneficia que (beneficia) senatus in eum, quod appellatus esset rex a senatu, quod (appellatus esset) amicus, quod amplissima munera missa (essent): quam rem docebat et contigisse paucis et consuesse tribui pro magnis officiis hominum; illum, [5] quum haberet neque aditum neque justam causam postulandi, consecutum, (esse) ea praemia (suo) beneficio ac (sua) liberalitate ac (liberalitate) senatus. Docebat etiam, quam veteres que quam justae causae necessitudinis intercederent ipsis cum Aeduis, quae senatus consulta, quoties, que quam honorifica, facta essent in eos: ut omni tempore Aedui tenuissent principatum totius Galliae, etiam prius

---

[1] *Imponere eo.* "To mount upon them."

[2] *Non irridicule.* "Not without humor."

[3] *Nunc rescribere ad equum.* "Now he promoted them to the cavalry service."

[4] *Ubi ventum est eo.* "When they came thither." Literally, "When it was come by them," *sibi* or *illis* understood.

[5] *Quum haberet neque aditum.* "When he had neither access (to the Senate) nor just reason for demanding (their favor)."

quam appetissent nostram amicitiam; hanc esse consuetudinem Romani populi, [1] ut velit socios atque amicos non modo deperdere nihil sui sed esse auctiores gratia, dignitate, honore: vero id, quod attulissent ad amicitiam Romani populi, eripi, quis posset pati? Postulavit deinde eadem, quae de derat legatis in mandatis, ne inferret bellum aut Aeduis aut eorum sociis: redderet obsides; si posset remittere domum nullam partem Germanorum, at ne pateretur (ali) quos amplius transire Rhenum.

XLIV. Ariovistus respondit panca ad postulata Caesaris; praedicavit multa de suis virtutibus (dicens); sese transisse Rhenum non sua sponte sed rogatum et arcessitum a Gallis; reliquisse domum que propinquos, non sine magna spe que magnis praemiis; habere sedes in Gallia concessas ab ipsis; obsides datos (esse) ipsorum voluntate; Capere jure belli stipendium, quod victores consuerint imponere victis; sese non intulisse bellum Gallis, sed Gallos (intulisse bellum) sibi; omnes civitates Galliae venisse ad oppugnandum se ac habuisse castra contra se; omnes eas copias fusas ac superatas esse a se uno praelio; si velint iterum experiri, sese paratum iterum decertare; si velint uti pace, iniquum esse [2] recusare de stipendio, quod pependerint sua voluntate ad id tempus. Amicitiam Romani populi oportere esse ornamento et praesidio sibi, non detrimento, que se petisse id ea spe. Si stipendium remittatur et dedititii subtrahantur per Romanum populum, sese recusaturum (esse) amicitiam Romani populi non minus libentius, quam appetierit. Quod transducat multitudinem Germanorum in Galliam, se facere id causa muniendi sui, non impugnandae Galliae: testimonium ejus rei esse, quod non venerit nisi rogatus et quod non intulerit bellum, sed defenderit; se venisse in Galliam prius

[1] *Ut velit socios*, &c. "To desire that their allies and friends should not only lose nothing of their own (by their alliance), but should be augmented in influence, dignity and honor; but that that which they brought to the alliance of the Roman people should be taken away, who could suffer (such a disgrace)?"

[2] *Recusare de stipendio.* "To take exceptions to the tribute."

quam Romanum populum. Exercitum Romani populi nunquam egressum (esse) ante hoc tempus fines provinciae Galliae. [1] Quid vellet sibi? Cur veniret in suas possessiones? Hanc Galliam esse suam Provinciam, sicut illam (esse) nostram. [2] Ut non oporteret concedi ipsi, si faceret impetum in nostros fines; sic item nos esse iniquos, qui interpellaremus se in suo jure. Quod diceret Aeduos appellatos fratres a Senatu, se non esse tam barbarum neque tam imperitum rerum ut non sciret neque Aeduos tulisse auxilium Romanis proximo bello Allobrogum neque in his contentionibus, quas Aedui habuissent secum et cum Sequanis, ipsos (Aeduos) usos esse auxilio Romani populi. [3] Se debere suspicari Caesarem, amicitia simulata (in Aeduos), quod habeat exercitum in Gallia, habere causa oppiimendi sui. Qui nisi decedat atque deducat exercitum ex his regionibus, sese non habiturum (esse) illum pro amico sed pro hoste: quod si interfecerit eum, se facturum esse gratum nobilibus que principibus Romani populi; se habere id compertum ab ipsis per eorum nuncios, omnium quorum gratiam atque amicitiam posset redimere ejus morte. Quod si decessisset et tradidisset sibi liberam possessionem Galliae se remuneraturum (esse) illum magno praemio [4] et confecturum (esse), sine ullo labore et periculo ejus, quaecunque bella vellet geri.

XLV. Multa dicta sunt ab Caesare in eam sententiam, quare non posset desistere negotio, et neque suam consuetudinum neque (consuetudinem) Romani populi pati uti desereret optime meritos socios: neque se judicare Galliam esse potius Ariovisti quam Romani populi. Arvernos et Rutenos

---

[1] *Quid vellet sibi?* "What did he want?" *Sibi* is pleonastic.

[2] *Ut non oporteret concedi.* "As he ought not to be allowed." Literally, "As it ought not to be allowed to himself."

[3] *Se debere suspicari.* "That he had reason to suspect that Caesar, under pretence of friendship for the Aedui, inasmuch as he keeps an army in Gaul, keeps it there (in reality) for the sake of oppressing him."

[4] *Et confecturum esse.* "And that he would complete what wars he might wish to be carried on without any trouble or peril on his part."

superatos esse bello ab Q. Fabio Maximo, quibus Romanus populus ignovisset, neque redegisset in provinciam neque imposuisset stipendium. [1] Quod si quodque antiquissimum tempus oporteret spectari, imperium Romani populi in Gallia esse justissimum: si judicium senatus oporteret observari Galliam debere liberam, quam victam bello voluisset uti suis legibus.

XLVI. Dum haec geruntur in colloquio, nunciatum est Caesari, equites Ariovisti accedere propius tumulum et adequitare ad nostros, conjicere lapides que tela in nostros. Caesar fecit finem loquendi que recepit se ad suos, que imperavit suis ne rejicerent (ali) quod telum omnino in hostes. Nam etsi videbat praelium cum eqitatu fore sine ullo periculo delectae legionis; tamen putabat [2] non committendum, ut, hostibus pulsis, posset dici, eos circumventos (esse) ab se per fidem in colloquio. Posteaquam elatum est in vulgus militum, qua arrogantia Ariovistus usus in colloquio interdixisset Romanis omni Gallia, que ejus equites fecissent impetum in nostros [3] que ut ea res diremisset colloquium; multo major alacritas que majus studium pugnandi injectum est exercitu.

XLVII. Biduo post Ariovistus mittit legatos ad Caesarem se velle agere cum eo de his rebus quae caeptae (essent) agi inter eos neque perfectae essent; uti aut iterum constitueret diem colloquio; aut si minus vellet (facere) id, mitteret ad se aliquem ex suis legatis. Non visa est Caesari causa colloquendi et eo magis quod pridie ejus diei Germani non poterant retineri quin conjicerent tela in nostros. Existimabat

---

[1] *Quod si*, &c. "But if any consideration of (comparative) antiquity (priority of time) was to be regarded, the dominion of the Roman people was most just. If, again, the decision of the Senate was to be observed, Gaul ought to be free, inasmuch, when conquered in war, (the Senate) had decreed that it should enjoy its own laws (and institutions)."

[2] *Non committendum, ut hostibus pulsis*, &c. "Ought not to act in such a manner that in case the enemy were beaten, it might be alleged that they, in violation of faith, had been taken advantage of by him in a conference." "Ought not to give occasion for saying."

[3] *Que ut ea res.* "And how that thing had broken up the conference."

sese missurum (esse) legatum [1] ex suis ad eum cum magno periculo et objecturum [esse talem] feris hominibus. Visum est commodissimum, mittere ad eum C. Valerium Procillum, filium C. Valerii Caburi, adolescentem summa virtute et humanitate (cujus pater donatus erat civitate a C. Valerio Flacco), et propter fidem et propter scientiam Gallicae linguae, [2] qua multa Ariovistus jam longinqua consuetudine utebatur [3] et quod Germanis non esset in eō causa peccandi, —et M. Mettium qui usus erat hospitio Ariovisti. Mandavit his, ut cognoscerent et referrent ad se quae Ariovistus diceret. Quos quum Ariovistus conspexisset apud se in castris, suo exercitu praesente, conclamavit. Quid venirent ad se? [4] An (venirent) causa speculandi? Prohibuit (eos) conantes dicere et conjecit in catenas.

XLVIII. Eodem die promovit castra et consedit sub monte sex milibus passuum a castris Caesaris. Postridie ejus diei transduxit suas copias praeter castra Caesaris et fecit castra duobus millibus passuum ultra eum, eo consilio, uti intercluderet Caesarem frumento que commeatu, qui supportaretur ex Sequanis et Aeduis. Quinque continuos dies ex eo die Caesar produxit suas copias pro castris et habuit aciem instructam, ut si Ariovistus vellet contendere praelio, [5] non deesset ei potestas. Ariovistus omnibus his diebus continuit exercitum castris: quotidie contendit equestri praelio. Hoc erat genus pugnae, quo Germani exercuerant se. Erant sex millia equitum, totidem numero velocissimi ac fortissimi pedites, quos delegerant ex omni copia, [6] singuli singu-

---

[1] *Ex suis.* "Of his own" countrymen, Romans.

[2] *Qua multa.* "Which in large measure, Ariovistus now from long custom used."

[3] *Et quod*, &c. "And because to the Germans there was not in his case any cause of wrong-doing—any motive for inflicting injury."

[4] *An* [*venirent*] *causa.* "Was it for the sake of acting as spies that they had come?"

[5] *Non deesset ei potestas.* "There might not be wanting to him the opportunity."

[6] *Singuli singulos.* "Each man severally one."

los, causa suae salutis. [1] Cum his equites versabantur praeliis; ad hos recipiebant se; hi, si quid erat durius, concurrebant; si qui, graviore vulnere accepto, deciderat equo, circumsistebant: si quo longius erat prodeundum aut celerius recipiendum, tanta erat celeritas horum exercitatione, ut, sublevati jubis equorum, adaequarent cursum.

XLIX. Ubi Caesar intellexit eum tenere se castris, ne prohiberetur diutius commeatu, delegit idoneum locum castris ultra eum locum, in quo loco Germani consederant, circiter sexcentos passus ab eis, que, triplici acie instructa, venit ad eum locum. Jussit primam et secundam aciem esse in armis, tertiam munire castra. Hic locus, uti dictum est, aberat ab hoste circiter sexcentos passus. Eo Ariovistus misit circiter sexdecim millia hominum, [2] expedita, cum omni equitatu, quae copiae perterrerent nostros et prohiberent munitione. Caesar, nihilo secius ut ante constituerat, jussit duas acies propulsare hostem, tertiam perficere opus. Castris munitis, reliquit ibi duas legiones et partem auxiliorum: reduxit reliquas quatuor in majora castra.

L. Proximo die, [3] suo instituto, Caesar eduxit suas copias e utrisque castris; que progressus paullum a majoribus (castris) instruxit aciem que [4] fecit potestatem pugnandi hostibus. Ubi intellexit eos ne quidem tum prodire, circiter meridiem reduxit exercitum in castra. Tum demum Ariovistus misit

---

[1] *Cum his*, &c. "In conjunction with these the cavalry took part in the battles (that occurred); to these they had recourse (for aid); these (foot-soldiers), if anything harder than usual was (to be done), ran together (to assist); if any (horseman), having received a severer wound (than usual), fell from his horse, they surrounded him (for his protection); if it was necessary to advance farther than usual or to make a swift retreat, such was the activity of these foot soldiers from practice that, supported by the manes of the horses, they could equal them in speed."

[2] *Expedita*, &c. "Light-armed soldiers, with all his cavalry, which forces were to put our men in fear and prevent them from fortifying (the camp)."

[3] *Suo instituto.* "In accordance with his custom."

[4] *Fecit potestatem.* "Gave an opportunity of fighting to the enemy."

partem suarum copiarum quae oppugnaret minora castra; acriter pugnatum est utrimque usque ad vesperum. Occasu solis Ariovistus reduxit suas copias in castra [1] multis vulneribus et illatis et acceptis. Quum Caesar quaereret ex captivis quamobrem Ariovistus non decertaret proelio; reperiebat hanc esse causam, quod esset ea consuetudo apud Germanos, ut eorum matres-familiae declararent sortibus et vaticinationibus [2] utrum esset ex usu proelium committi necne: eas ita dicere, [3] non esse fas Germanos superare, si contendissent proelio ante novam lunam.

LI. Postridie ejus diei Caesar reliquit praesidio utrisque castris, quod visum est esse satis; constituit omnes alarios pro minoribus castris in conspectu hostium, [4] quod minus valebat multitudine legioniariorum militum pro numero hostium, [5] ut uteretur alariis ad speciem. Ipse triplici acie instructa, accessit usque ad castra hostium. Tum demum necessario Germani eduxerunt suas copias castris que constituerunt [6] generatim que paribus intervallis Harudes, Marcomannos, Triboccos, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suevos que circumdederunt omnem suam aciem rhedis et carris ne [ali] qua spes relinqueretur in fuga. [7] Eo imposuerunt mulieres, quae fleutes, passis crinibus, implorabant milites proficiscentes in praelium ne traderent se in servitutem Romanis.

LII. [8] Caesar praefecit singulis legionibus singulos legatos et

---

[1] *Multis vulneribus*, &c. "Many wounds having been inflicted and received."

[2] *Utrum esset ex usu*, &c. "Whether it would be advantageous that the battle should be joined."

[3] *Non esse fas*. "It was not lawful or in accordance with the Divine will."

[4] *Quod minus*, &c. "Because he was less strong in the number of legionary soldiers in proportion to the number of the enemy."

[5] *Ut uteretur*. "That he might use the auxiliaries for an appearance (or show of strength)."

[6] *Generatim*. "By tribes or races."

[7] *Eo imposuerunt*. "On them they placed the women."

[8] *Caesar praefecit*. "Caesar placed over the several legions separate lieutenants and a quaestor."

quaestorem [1] uti quisque haberet eos testes suae virtutis. Ipse commisit proelium a dextro cornu, quod animadvertit eam partem hostium esse minime firmam. Nostri (milites), signo dato, fecerunt impetum in hostes, que hostes procurrerunt ita repente que celeriter [2] ut non daretur spatium conjiciendi pila in hostes. Pilis rejectis, pugnatum est gladiis cominus; at Germani, phalange celeriter facta, ex sua consuetudine, exceperunt impetus. Complures nostri milites reperti sunt, [3] qui insilirent in phalangas et revellerent scuta manibus et vulnerarent desuper. Quum acies hostium pulsa (esset) a sinistro cornu atque conversa esset in fugam, vehementer premebant nostram aciem dextro cornu multitudine suorum (militum). Quum P. Crassus adolescens qui praeerat equitatu animadvertisset id, [4] quod erat expeditior quam hi, qui versabantur inter aciem, misit tertiam aciem subsidio nostris laborantibus (militibus).

LIII. Ita proelium restitutum est, atque omnes hostes verterunt terga neque destiterunt fugere prius quam pervenerunt ad flumen Rhenum, circiter quinquaginta millia passuum ex eo loco. Ibi perpauci aut confisi viribus contenderunt transnatare aut, lintribus inventis, repererunt salutem sibi. In his fuit Ariovistus, qui, nactus naviculam deligatam ad ripam, profugit ea; nostri equites consecuti interfecerunt omnes reliquos. Fuerunt duae uxores Ariovisti, una Sueva natione, quam eduxerat secum ab domo: altera Norica, soror regis Vocionis, quam, missam a fratre, duxerat in Gallia: utraeque perierunt in ea fuga. (Fuerunt) duae filiae harum, altera occisa (est), altera capta est. C. Valerius Procillus, [5] quum trahere-

---

[1] *Uti quisque.* "That each might have them as the witnesses of his own valor."

[2] *Ut non daretur.* "So that there was not given space or scope for hurling their javelins."

[3] *Qui insilirent.* "Who leaped upon the phalanxes, tore away their shields with their hands and inflicted wounds from above."

[4] *Quod erat expeditior.* "Because he was less occupied than those who were engaged in the midst of the line of battle."

[5] *Quum traheretur,* &c. "When he was being dragged along in flight by his guards, bound with triple chains."

tur a custodibus in fuga vinctus trinis catenis incidit in Caesarem ipsum persequentem hostes equitatu. Quae res quidem attulit Caesari non minorem voluptatem quam victoria ipsa, quod videbat honestissimum hominem provinciae Galliae, suum familiarem et hospitem, ereptum e manibus hostium, restitutum sibi ; [1] neque fortuna deminuerat quidquam de tanta voluptate et gratulatione ejus calamitate. [2] Is dicebat ter consultum (esse) de se sortibus, se praesente, utrum necaretur statim igni an reservaretur in aliud tempus: se esse incolumem beneficio sortium. Item M. Mettius repertus (est) et reductus est ad eum.

LIV. Hoc proelio nunciato trans Rhenum, Suevi, qui venerant ad ripas Rheni, coeperunt reverti domum ; [3] quos Ubii, qui incolunt proximi Rhenum, insecuti perterritos, occiderunt magnum numerum ex his. Caesar, duo maximis bellis confectis una aestate, deduxit exercitum in hiberna in Sequanos paullo maturius quam tempus anni postulabat ; praeposuit Labienum hibernis ; ipse profectus est in citeriorem Galliam [4] ad agendos conventus.

---

[1] *Neque fortuna.* "Nor had fortune detracted anything from so great pleasure and gratification (as he experienced in the victory) by the calamity of his friend."

[2] *Is dicebat.* "This latter reported that it was thrice determined by lot concerning him, in his own presence, whether he should be immediately put to death or reserved for another time ; that he was saved by the favorable issue of the lot."

[3] *Quos Ubii.* "Whom the Ubii following closely, in their disordered state, slew a large number of them."

[4] *Ad agendos conventus.* "To act in the (judicial) assemblies," *i.e.*, to hold the assizes.

LIBER SECUNDUS.

I. Quum Caesar esset in hibernis in citeriore Gallia, ita uti demonstravimus supra, crebri rumores afferebantur ad eum que fiebat certior item literis Labieni, omnes Belgas, [1] quam dixeramus esse tertiam partem Galliae, conjurare contra Romanum populum que dare obsides inter se: has esse causas conjurandi: primum, quod vererentur, ne, [2] omni Gallia pacata, noster exercitus adduceretur [usque] ad eos; deinde quod solicitarentur ab nonnullis Gallis, partim [ab iis] qui, ut noluerant Germanos versari diutius in Gallia, ita ferebant moleste exercitum Romani populi [3] hiemare atque inveterascere in Gallia; partim (ab iis) qui studebant novis imperiis mobilitate et levitate animi; ab nonullis etiam [4] quod vulgo regua in Gallia occupabantur a potentioribus atque his, qui habebant facultates ad conducendos homines, qui poterant minus facile consequi eam rem nostro imperio.

II. Caesar, commotus iis nunciis que literis, conscripsit duas novas legiones in citeriore Gallia et, [5] aestate inita

---

[1] *Quam.* We should naturally expect *quos* here, to agree with its antecedent *Belgae:* but by a species of attraction *quam* is used to agree with *partem.*

[2] *Omni Gallia*, &c. 'When all Gaul was subdued, our army should be led even to them," *i. e.*, with a view to conquest

[3] *Hiemare*, &c. "That the Roman army should *winter and become habituated or established* in Gaul."

[4] *Quod vulgo*, &c. "Because very generally the kingdoms in Gaul (the sovereignties of the several States) were being seized (or usurped) by the more powerful and by those who had the means of hiring men (as mercenaries); and these (usurpers) could less easily attain that object under our dominion."

[5] *Aestate inita.* Literally, "The summer being begun," *i. e.*, "at the beginning of the summer."

misit Q. Pedium legatum, [1] qui deduceret (eas) in interiorem Galliam. Ipse, quum primum inciperet esse [2] copia pabuli, venit ad exercitum; [3] dat negotium Senonibus que reliquis Gallis, qui erant finitimi Belgis, uti cognoscant ea, quae gerantur apud eos que faciant se [Caesarem] certiorem de his rebus. Omnes hi constanter nunciaverunt, [4] manus cogi, exercitum conduci in unum locum. [5] Tum vero non existimavit dubitandum [esse sibi], quin proficisceretur ad eos. Re frumentaria provisa, movet castra que circiter quindecim diebus pervenit ad fines Belgarum.

III. Quum venisset eo de improviso [6] que celerius omni opinione, Remi, qui sunt proximi ex Belgis Galliae, miserunt legatos ad eum Iccium et Antebrogium, primos civitatis, [7] qui dicerent (sese) permittere se que omnia sua (bona) in fidem atque in potestatem Romani populi, neque se consensisse cum reliquis Belgis [8] neque conjurasse omnino contra Romanum populum: que paratos esse et dare obsides et facere imperata et recipere (eum) oppidis et juvare frumento que ceteris rebus; omnes reliquos Belgas esse in armis: que Germanos, qui incolunt cis Rhenum, conjunxisse sese cum his: [9] que furorem omnium eorum esse tantum, ut ne quidem potuerint deterrere Suessiones, suos fratres que consangui-

---

[1] *Qui deduceret* (*eas*). Literally, "Who should lead them (the legions) into," *i. e.*, "to lead them."

[2] *Copia pabuli.* "Plenty of forage or grass," food for horses and cattle.

[3] *Dat negotium.* Literally, "He gives the business," *i. e.*, he gives it in charge to the Senones, &c.

[4] *Manus cogi.* "Bands or bodies of troops were mustering."

[5] *Tum vero.* "Then, indeed, he did not think that he ought to hesitate to march to them." Literally, "It ought not to be hesitated by him, but that he should march," &c.

[6] *Que celerius.* Literally, "And sooner than all expectation," *i. e.*, sooner than any one expected.

[7] *Qui dicerent.* "To say."

[8] *Neque conjurasse.* "Nor had at all conspired," &c.

[9] *Que furorem.* "And that the madness or infatuation of all these was so great that they (the Remi) could not even restrain the Suessiones, their own brethren and kinsmen, &c., from uniting with these (the Belgae)."

neos, qui utantur eodem jure et eisdem legibus, habeant unum imperium que unum magistratum cum ipsis, [1] quin consentirent cum his.

IV. Quum quaereret ab his, quae civitates que quantae essent in armis et quid possent in bello, sic reperiebat; plerosque Belgas esse ortos ab Germanis; que antiquitus transductos [ductos trans] Rhenum, consedisse ibi propter fertilitatem loci que expulisse Gallos qui incolerent ea loca; que esse solos, qui, memoria nostrorum patrum, [2] omni Gallia vexata, prohibuerint Teutonos que Cimbros ingredi intra suos fines. [3] Ex qua re fieri, uti, memoria earum rerum, sumerent sibi magnam auctoritatem que magnos spiritus in militari re. Remi dicebant se habere omnia explorata de numero eorum, [4] propterea quod conjuncti propinquitatibus que affinitatibus, cognoverint quantam multitudinem quisque pollicitus sit in communi concilio Belgarum ad id bellum. Bellovacos plurimum valere inter eos et virtute et auctoritate et numero hominum; [5] hos posse conficere centum millia armata; pollicitos [esse] sexaginta milia electa ex eo numero, que postulare sibi imperium totius belli: Suessiones esse suos finitimos que possidere latissimos que feracissimos agros. Apud eos Divitiacum fuisse regem etiam nostra memoria, potentissimum (ducem) totius Galliae, qui obtinuerit imperium [6] quum magnae partis harum regionem, tum etiam Britanniae: nunc Galbam esse regem; ad hunc, propter justitiam que prudentiam, [7] summam totius belli deferri voluntate omnium: ha-

---

[1] *Quin consentirent cum his.* Literally, "But that they should consent or conspire with these."

[2] *Omni Gallia*, &c. "When all Gaul was harassed."

[3] *Ex qua re*, &c. "From which circumstance it came to pass, that, in consequence of the remembrance of these things, they took to themselves large authority and (assumed) great airs in the business of war."

[4] *Propterea quod*, &c. "Because, being united to them by proximity and relationship, they knew," &c.

[5] *Hos posse conficere.* "That these could raise [and equip]."

[6] *Quum magnae*, &c. "Both of a great part of these regions and also of Britain."

[7] *Summam*, &c. "The chief command of the whole war was committed by general consent."

bere oppida duodecim numero, polliceri quinquaginta millia armata: Nervios (pollicitos esse) totidem, [1] qui habeantur inter ipsos maxime feri, que longissime absint: Atrebates quindecim millia; Ambianos decem millia: Morinos quinque et viginti millia: Menapios novem millia: Caletos decem millia: Velocasses et Veromanduos totidem; Aduaticos novem et viginti millia: Condrusos, Eburones, Caeraesos, Paemanos, qui appeltantur uno nomine Germani, [2] arbitrari ad quadraginta millia.

V. Caesar, cohortatus Remos [3] que prosecutus (eos) oratione liberaliter, jussit omnem senatum convenire ad se que liberos principum adduci ad se obsides. Omnia quae facta sunt diligenter ab his ad diem. Ipse, magnopere cohortatus Divitiacum Aeduum, docet, [4] quantopere intersit reipublicae que communis salutis, manus hostium [5] distineri, ne confligendum sit uno tempore cum tanta multitudine. Id posse fieri, si Aedui introduxerint suas copias in fines Bellovacorum et coeperint populari eorum agros. His mandatis dimittit eum ab se. Postquam vidit omnes copias Belgarum, coactas in unum locum, venire ad se, que cognovit ab his exploratoribus quos miserat, et ab Remis, jam ne longe abesse, maturavit transducere exercitum flumen Axonam (ducere trans flumen &c.) quod est in extremis finibus Remorum atque ibi posuit castra. Quae res et muniebat unum latus castrorum ripis fluminis, et reddebat (ea) quae essent post eum tuta ab hostibus, et efficiebat ut commeatus ab Remis que reliquis civitatibus possent portari ad eum sine periculo. In eo flumine erat pons. Ibi ponit praesidium, et in altera parte fluminis reliquit Q. Titurium Salinum legatum, cum sex co-

---

[1] *Qui habeantur*, &c. "Who are esteemed among themselves as very fierce and are very distant (in location)."

[2] *Arbitrari.* "They estimated at forty thousand."

[3] *Que prosecutus*, &c. "And addressed them at length in a friendly manner," *prosequi oratione* is, to continue to address.

[4] *Quantopere intersit.* "How greatly it concerned the republic," &c.

[5] *Distineri.* "Should be kept apart."

hortibus; jubet munire castra vallo in altitudinem duodecim pedum que fossa [in latitudinem] duodeviginti pedum.

VI. Oppidum Remorum, nomine Bibrax, aberat ab his castris octo millia passuum. Id (oppidum) Belgae [1] ex itinere coeperunt oppugnare magno impetu. Aegre sustentatum est eo die. [2] Oppugnatio Gallorum atque eadem Belgarum est haec: ubi, multitudine hominum circumjecta totis moenibus, lapides coepti sunt jaci undique in murum, que murus nudatus est defensoribus, testudine facta, succedunt portas que subruunt murum. Quod tum facile fiebat. Nam quum [3] tanta multitudo conjicerent lapides ae tela, [4] erat nulli potestas consistendi in muro. Quum nox fecisset finem oppugnandi, Iccius Remus (vir) summa nobilitate et gratia inter suos, qui tum praeerat oppido, unus ex iis qui venerant ad Caesarem [5] legati de pace, mittit nuncios ad eum [qui dicerent] nisi subsidium submittatur sibi, sese non posse diutius sustinere (oppugnationem).

VII. Eo de media nocte Caesar, usus [6] iisdem ducibus, qui venerant nuncii ab Iccio, mittit Numidas et Cretas sagittarios et Baleares funditores subsidio oppidanis; [7] quorum adventu, et accessit Remis, cum spe defensionis, studium propugnandi, et discessit hostibus, de eadem causa, spes potiundi oppidi. Itaque, morati paulisper apud oppidum que depopulati agros Remorum, omnibus vicis que aedificiis, quos poterant adire, incensis, contenderunt omnibus copiis ad castra

---

[1] *Ex itinere.* "On their march."

[2] *Oppugnatio Gallorum.* "The mode of conducting a siege on the part of the Gauls and likewise of the Belgae, is this."

[3] *Tanta multitudo.* A collective noun in the singular with a plural verb.

[4] *Erat nulli.* Literally, "There was to no one the power of standing on the wall."

[5] *Legati.* "As ambassadors."

[6] *Iisdem ducibus.* "The same guides."

[7] *Quorum adventu.* "By whose coming there was at once added to the Remi with the hope of (successful) defence an (increased) desire of resistance, and there departed from the enemy, for the same reason, the hope of getting possession of the town.

Caesaris [1] et posuerunt castra ab minus duobus millibus passuum; quae castra, ut significabatur fumo et ignibus, patebant in latitudinem amplius octo millibus passuum.

VIII. Caesar primo, et propter multitudinem hostium et [2] propter eximiam opinionem virtutis statuit supersedere praelio; tamen periclitabatur quotidie equestribus praeliis, quid hostis posset virtute et quid nostri auderent. [3] Ubi intellexit nostros esse non inferiores, loco pro castris opportuno atque idoneo natura ad instruendam aciem (quod is collis, ubi castra posita erant, paullulum editus ex planitie patebat adversus tantum loci in latitudinem, quantum acies instructa poterat occupare, atque habebat dejectus ex utraque parte lateris, et fastigatus leniter frontem, redibat paullatim ad planitiem) ab utroque latere ejus collis obduxit transversam fossam circiter quadringentorum passuum, et constituit castella ad extremas fossas que ibi collocavit tormenta, ne, quum instruxisset aciem, hostes, quod poterant tantum multitudine, possent circumvenire ab lateribus suos [milites] pugnantes. Hoc facto, duobus legionibus, quas conscripserat proxime, relictis in castris, ut, si qua [parte] opus esset, possent duci subsidio, constituit reliquas sex legiones in acie pro castris. Hostes item instruxerant suas copias eductas ex castris.

---

[1] *Et posuerunt....ab*, &c. "And pitched their camp less than two miles off." Literally, "Off or distant by less than two miles;" *ab* is equivalent to our *off* and seems to be used adverbially.

[2] *Propter eximiam*, &c. "On account of their extraordinary reputation for bravery determined to abstain from battle."

[3] *Ubi intellexit*, &c. "When he perceived that our men were not inferior (to the enemy), the ground before his camp being advantageous and well fitted by nature for forming an army in line of battle (inasmuch as that hill where his camp was established, being a little elevated from the plain, extended in front as much space in breadth as an army formed in line could occupy, and had depressions on both sides, and gently sloping in front returned to the level plain) he extended from each side of that hill transversely (for a cover to his flanks) a trench of four hundred paces, and constructed redoubts at the extremities of the trenches and stationed military engines there, lest when he had formed his line, the enemy, as they excelled so much in multitude, might be able to surround his soldiers on the sides while engaged in fighting."

IX. Erat non magna palus inter nostrum exercitum atque [exercitum] hostium. Hostes exspectabant, si nostri transirent hanc [paludem]; nostri autem, si initium transeundi fieret ab illis, erant parati in armis, ut aggrederentur (eos) impeditos. Interim contendebatur inter duas acies equestri praelio. Ubi neutri faciunt initium transeundi, [1] proelio equitum secundiore nostris, Caesar reduxit suos [milites] in castra. Hostes protinus contenderunt ex eo loco ad flumen Axonan, quod demonstratum est esse post nostra castra. Ibi, vadis repertis, conati sunt transducere partem suarum copiarum eo consilio, ut, si possent, expugnarent castellum, cui Q. Titurius legatus praeerat que interscinderent pontem; [2] si minus potuissent, [ut] popularentur agros Remorum, qui erant magno usui nobis ad gerendum bellum, que prohiberent nostros commeatu.

X. Caesar, factus certior ab Titurio, transducit (ducit trans) pontem omnem equitatum et Numidas levis armaturae, funditores que sagittarios, atque contendit ad eos (scilicet hostes). In eo loco pugnatum est acriter [ab iis]. Nostri aggressi hostes impeditos in flumine occiderunt magnum numerum eorum. Repulerunt multitudine telorum reliquos conantes audacissime transire per eorum corpora; [3] interficerunt primos qui transierant circumventos equitatu. Hostes, ubi intellexerunt spem fefellisse se et de expugnando oppido et de transeundo flumine que viderunt nostros ne progredi, causa pugnandi, in iniquiorem locum, atque frumentaria res caepit deficere ipsos, concilio convocato, constituerunt esse optimum, quemque reverti suam domum [4] et convenirent undique ad defendendos eos, in quorum fines Romani primum

---

[1] *Proelio equitum.* "The cavalry fight being more favorable to our side."

[2] *Si minus*, &c. "If they could not do that, that they might lay waste the fields of the Remi, who had been of great use to us for carrying on the war, and might cut off our men from (necessary) supplies."

[3] *Interficerunt primos*, &c. "They surrounded with their cavalry, and slew the first who had crossed over."

[4] *Et convenirent undique*, &c. "And that they should come

introduxissent exercitum; ut decertarent in suis [finibus] potius quam in alienis finibus, et uterentur domesticis copiis frumentariae rei. Ad eam sententiam cum reliquis causis haec ratio quoque deduxit eos, quod cognoverant Divitiacum atque Aeduos appropinquare finibus Bellovacorum. [1] Non poterat persuaderi his, ut diutius morarentur que ne ferrent auxilium suis (amicis).

XI. Ea re constituta, egressi castris secunda vigilia cum magno strepitu ae tumultu, nullo certo ordine neque imperio, quum quisque peteret sibi primum locum itineris et properaret pervenire domum, [2] fecerunt ut profectio videretur consimilis fugae. Hac re statim cognita per speculatores, Caesar veritus insidias, quod nondum perspexerat de qua causa discederent, continuit exercitum que equitatum castris. Prima luce re confirmata ab exploratoribus, praemisit omnem equitatum, qui moraretur novissimum agmen. Praefecit his Q. Pedium et L. Aurunculeium Cottam legatos. Jussit T. Labienum legatum subsequi cum tribus legionibus. Hi adorti novissimos et prosecuti [eos] multa millia passuum, conciderunt magnam multitudinem eorum fugientium, [3] quum [ii] ab extremo agmine, ad quos ventum est [nostris], consisterent que fortiter sustinerent impetum nostrorum militum; priores, (quod viderentur abesse a periculo neque continerentur ulla necessitate neque imperio) clamore exaudito, ordinibus perturbatis, omnes ponerent in fuga praesidium sibi. Ita

---

together from every quarter to defend those into whose territories the Romans should first introduce their army."

[1] *Non poterat*, &c. "These could not be induced to remain any longer, and not bring aid," &c.

[2] *Fecerunt ut.* "They made their departure seem like a flight." Literally, "They caused that their departure should seem," &c.

[3] *Quum [ii] ab extremo agmine.* "Since those in the extreme rear, to whom our men first came up, made a stand and bravely resisted the attack of our soldiers; those in front (moreover), because they saw that they were remote from danger and were not restrained by any necessity or (superior) command, hearing the shouting and breaking their ranks, all placed their safety in flight." The great slaughter was owing partly to the rear being abandoned and partly to the general rout and flight.

sine ullo periculo nostri interfecerunt tantam multitudinem eorum, [1] quantum fuit spatium diei; que sub occasum solis destiterunt que receperunt se in castra, ut erat imperatum [erat].

XII. Postridie ejus dies Caesar, prius quam hostes reciperent se ex terrore ae fuga, duxit exercitum in fines Suessionum qui erant proximi Remis et, magno itinere confecto, contendit ad oppidum Noviodunum. Conatus [2] oppugnare id ex itinere, quod audiebat esse vacuum ab defensoribus, non potuit [2] expugnare propter latitudinem fossae que altitudinem muri, [3] paucis defendentibus. Castris munitis, caepit [4] agere vineas que comparare [ea] quae erant usui ad oppugnandum. Interim omnis multitudo Suessionum ex fuga convenit in oppidum proxima nocte. Vineis celeriter actis ad oppidum, aggere jacto, que turribus constitutis, permoti magnitudine operum, quae Galli neque viderant ante neque audierant, et celeritate Romanorum, mittunt legatos ad Caesarem de deditione [5] et, Remis petentibus, impetrant ut conservarentur.

XIII. Caesar, primis civitatis acceptis obsidibus atque duobus filiis regis Galbae ipsius, que omuibus armis traditis ex oppido, accepit Suessiones in deditionem que ducit exercitum in Bellovacos. [6] Qui quum contulissent se que sua omnia in oppidum Bratuspantium atque Caesar cum exercitu abesset ab eo oppido circiter quinque millia passuum, omnes majores natu egressi ex oppido caeperunt tendere manus ad Caesarem et significare voce, sese venire in ejus fidem ac potestatem neque contendere armis contra Romanum populum. Item, quum accessisset ad oppidum que poneret castra ibi,

---

[1] *Quantum*, &c. "As there was space of day," or daylight to operate in.

[2] *Oppugnare.* "To assault." *Expugnare.* "To take by assault."

[3] *Paucis defendentibus.* "Although but few were defending it."

[4] *Agere vineas.* "To put in motion the *vineae* or *mantlets* to cover a besieging party."

[5] *Et Remis petentibus.* "And through the intercession of the Remi they obtain (the boon of) preservation, or of being spared."

[6] *Qui quum.* "When these."

pueri que mulieres, manibus [1] passis ex muro, suo more, petierunt pacem ab Romanis.

XIV. Pro his Divitiacus (nam post discessum Belgarum, copiis Aeduorum dimissis, reverterat ad eum) [2] facit verba: Bellovacos fuisse omni tempore in fide atque amicitia Aeduae civitatis; impulsos ab suis principibus, qui dicerent Aeduos, redactos a Caesare in servitutem, perferre omnes indignitates que contumelias, [3] et defecisse ab Aeduis et intulisse bellum Romano populo. [Eos], qui fuissent [4] principes hujus consilii, quod intelligerent quantam calamitatem intulissent civitate, profugisse in Britanniam. Non solum Bellovacos sed etiam Aeduos pro his petere, ut utatur sua clementia ac mansuetudine in eos. [5] Quod si fecerit, amplificaturum auctoritatem Aeduorum apud omnes Belgas; quorum auxiliis at opibus, si qua bella inciderint, consuerint sustentare (ea).

XV. Caesar, causa honoris Divitiaci atque Aeduorum, dixit sese recepturum eos in fidem et conservaturum; sed quod erat civitas magna auctoritate inter Belgas atque praestabat multitudine hominum, poposcit sexcentos obsides. His traditis que omnibus armis collatis ex oppido, pervenit ab eo loco in fines Ambianorum, qui dediderint se que sua omnia sine mora. Nervii attingebant eorum fines; de quorum natura que moribus quum Caesar quaereret, sic reperiebat. Nullum aditum ad eos esse (datum) mercatoribus; pati nihil vini que reliquarum rerum pertinentium ad luxuriam, inferri, quod existimarent [6] his rebus animos relanguescere et virtutem remitti: esse feros homines que magnae virtutis; increpitare atque incusare reliquos Belgas qui dedidis-

---

[1] *Passis.* From *pando*, "Spread out."

[2] *Facit verba.* "Makes (these) representations."

[3] *Et defecisse.* "They had both fallen off from the alliance of the Aedui, and had made war," &c.

[4] *Principes.* "Chief authors."

[5] *Quod si fecerit.* "If he did this."

[6] *His rebus.* "By these things their minds were enervated and their valor relaxed."

sent se Romano populo, [1] que projecissent patriam virtutem: [2] confirmare, sese neque missuros legatos neque accepturos ullam conditionem pacis.

XVI. Quum fecisset iter triduum per eorum fines, inveniebat ex captivis flumen Sabim abesse ab suis castris non amplius decem millia passuum; omnes Nervios consedisse trans id flumen, que ibi una cum Atrebatibus et Veromandis suis finitimis expectare adventum Romanorum (nam persuaserant utrisque his uti experirentur eandem fortunam belli); copias Aduatucorum etiam expectari ab his atque esse in itinere; conjecisse mulieres que (eos) qui per aetatem viderentur inutiles ad pugnam in eum locum, [3] quo non esset aditus exercitui propter paludes.

XVII. His rebus cognitis, praemittit exploratores que centuriones, qui deligant locum idoneum castris. Que quum complures ex dedititiis Belgis que reliquis Gallis secuti Caesarem, facerent iter una [cum illo]: quidam ex his, ut cognitum est postea ex captivis, [4] consuetudine itineris nostri exercitus eorum dierum perspecta, pervenerunt ad Nervios nocte atque demonstrarunt iis, magnum numerum impedimentorum intercedere inter singulas legiones, [5] neque esse quidquam negotii, quum prima legio venisset in castra que reliquae legiones abessent magnum spatium, [6] adoriri hanc sub sarcinis; qua pulsa, que impedimentis direptis, futurum (esse), ut reliquae non auderent consistere contra. [7] Adjuva-

---

[1] *Que projecissent.* "And had renounced their hereditary valor."

[2] *Confirmare.* "They resolutely affirmed."

[3] *Quo non*, &c. "Where there was no access to our army."

[4] *Consuetudine itineris*, &c. "After seeing our army's method of marching in those days."

[5] *Neque esse*, &c. "Nor was there any difficulty."

[6] *Adoriri hanc*, &c. "To attack this legion while under the encumbrance of their baggage."

[7] *Adjuvabat etiam*, &c. "It favored also the counsel of those who brought this information that the Nervii from an early period, inasmuch as they were not strong in cavalry (for neither to this day do they give attention to this thing, but depend upon foot soldiers for whatever they are able [to accomplish]), in order that they might embarrass more easily the cavalry of their neighbors, if it approached

bat etiam consilium eorum, qui deferebant rem, quod Nervii antiquitus, quum possent nihil equitatu (enim neque ad hoc tempus student ei rei sed valent pedestribus copiis quidquid possunt) quo facilius impedirent equitatum finitimorum, si venisset ad eos causa praedandi, teneris arboribus incisis atque inflexis, crebris ramis interjectis in latitudinem et rubis que sentibus, effecerant ut hae sepes praeberent munimenta instar muri ; quo posset non modo intrari, sed ne quidem perspici. Quum iter nostri agminis impediretur his rebus, Nervii aestimaverunt consilium non omittendum sibi.

XVIII. Natura loci, quem locum nostri delegerant castris erat haec. Collis [1] declivis aequaliter ab summo vergebat ad flumen Sabim quod supra nominavimus. [2] Ab eo flumine pari acclivitate collis nascebatur, adversus et contrarius huic, circiter ducentos passus, apertus infima (parte), silvestris ab superiore parte, ut non posset facile perspici introrsus. Intra eas silvas hostes continebant se in occulto: in aperto loco [3] secundum flumen paucae stationes equitum videbantur. Altitudo fluminis erat circiter trium pedum.

XIX. Caesar, equitatu praemisso, subsequebatur omnibus copiis ; [4] sed ratio que ordo agminis habebat se aliter ac Belgae detulerant ad Nervios. [5] Nam quod appropinquabat ad hostes, Caesar, sua consuetudine, ducebat sex expeditas legiones; post eas collocarat inpedimenta totius exercitus:

---

them for the sake of plunder, by cutting and bending small trees, by interposing numerous branches. laterally, with briers and thorns (also), had made these hedges afford a fortification like a wall, whither entrance could not be effected and not even the sight could penetrate."

[1] *Declivis*, &c. "Sloping evenly."

[2] *Ab eo flumine*, &c. "From this river, by a like ascent, a hill rose facing and opposite to this."

[3] *Secundum flumen*, &c. "Along the river a few cavalry stations were seen."

[4] *Sed ratio*, &c. "But the plan and order of march was different from that the Belgae had reported to the Nervii." Literally, "Had itself otherwise than," &c.

[5] *Nam quod*, &c. "For because he was approaching the enemy."

inde duae legiones, quae conscriptae erant proxime, claudebant totum agmen que erant praesidio impedimentis. Nostri equites, transgressi flumen cum funditoribus que sagittariis, commiserunt proelium cum equitatu hostium. [1] Quum illi reciperent se identidem in silvas ad suos ac rursus facerent impetum ex silva in nostros, neque nostri auderent insequi (eos) cedentes longius, quam ad quem finem porrecta ac aperta loca pertinebant: interim sex legiones, quae venerant primae, opere dimenso, coeperunt munire castra. Ubi prima impedimenta nostri exercitus visa sunt ab his, qui latebant abditi in silvis (quod tempus convenerat inter eos committandi proelii) [2] ita, ut constituerant aciem que ordines intra silvas atque ipsi confirmaverunt sese, subito provolaverant omnibus copiis que fecerunt impetum in nostros equites. His facile pulsis ac proturbatis, incredibili celeritate decucurrerunt ad flumen, ut paene uno tempore hostes viderenter et ad silvas, et in flumine, et jam [3] in nostris manibus. Eadem celeritate autem [4] contenderunt adverso colle ad nostra castra atque [ad] eos, qui occupati erant in opere.

XX. Omnia erant agenda Caesari uno tempore; vexillum proponendum, quod erat insigne quum oporteret concurri ad arma: [5] signum dandum tuba: milites revocandi ab opere: [ii] qui processerant paullo longius, causa petendi aggeris, arcessendi: acies instruenda, milites cohortandi, signum dandum, magnam partem quarum rerum brevitas temporis et successus et incursus hostium impediebat. Duae res erant subsidio his difficultatibus, scientia atque usus mili-

---

[1] *Quum illi*, &c. "While they repeatedly retreated (for shelter) to the woods to their own men, and again made an attack from the woods upon our men, and our soldiers did not dare to follow them in their retreat farther than the limit to which the extended and open country reached; the six legions meanwhile," &c.

[2] *Ita ut constituerant*, &c. "Just as they had formed their line and ranks within the woods, and had themselves previously determined," &c.

[3] *In nostris manibus.* "Close at hand; within our reach."

[4] *Contenderunt adverso colle.* "They marched up the hill."

[5] *Signum dandum.* "The watchword was to be given."

tum, quod exercitati superioribus proeliis, poterant ipsi non minus commode praescribere sibi, quid oporteret fieri, quam doceri ab aliis; et quod Caesar vetuerat singulos legatos discedere ab opere que singulis legionibus, nisi castris munitis. Hi propter propinquitatem et celeritatem hostium [1] jam spectabant nihil imperium Caesaris, sed administrabant per se quae videbantur.

XXI. Caesar, necessariis rebus imperatis, decucurrit ad cohortandos milites in quam partem fors obtulit et devenit ad decimam legionem. Cohortatus milites non longiore oratione, quam uti retinerent memoriam suae pristinae virtutis, neu perturbarentur animo, que fortiter sustinerent impetum hostium, quod hostes non aberant longius quam quo telum posset adjici, dedit signum committendi proelii. Atque profectus in alteram partem, item causa cohortandi, occurrit pugnantibus. Tanta fuit exiguitas temporis que tam paratus animus hostium ad dimicandum, ut tempus defuerit non modo [2] ad accommodanda insignia, sed etiam ad induendas galeas que detrahenda tegumenta scutis. In quam partem quisque casu devenit ab opere, que quae prima sigma conspexit, ad haec constitit, ne, in quaerendis suis, dimitteret tempus pugnandi.

XXII. Exercitu instructo, magis ut natura loci que dejectus collis et necessitas temporis, quam ut ratio atque ordo militaris rei postulabat, [3] quum legiones diversis locis, aliae in alia parte, resisterent hostibus, que densissimis sepibus, ut ante demonstravimus, interjectis prospectus inpediretur; neque certa subsidia poterant collocari neque provideri quid in quaque parte esset opus, neque omnia imperia administrari ab uno. Itaque [4] in tanta iniquitate rerum, varii eventus fortunae quoque sequebantur.

---

[1] *Jam spectabant.* "Did not at all wait for the command of Caesar."

[2] *Ad accommodanda insignia.* "For adjusting their military insignia to the helmets," either their several emblems or their crests.

[3] *Quum.* "Inasmuch as."

[4] *In tanta iniquitate.* "In such an unpropitious situation of affairs."

XXIII. Milites nonae [legionis] et decimae legionis, ut constiterant acie in sinistra parte, pilis emissis, celeriter ex superiore loco compulerunt in flumen Atrebates, examinatos cursu ac lassitudine que confectos vulneribus (nam his ea pars obvenerat), et insecuti [eos] conantes transire interfecerunt gladiis magnam partem eorum impeditam. [1] Ipsi non dubitaverunt transire flumen et progressi in iniquum locum, proelio redintegrato, dederunt in fugam rursus regressos ac resistentes hostes. Item in alia parte duae diversae legiones, undecima et octava, Veromanduis profligatis, quibuscum congressi erant, ex superiore loco praeliabantur in ipsis ripis fluminis. [2] At tum fere totis castris nudatis a fronte et ab sinistra parte, [3] quum duodecima legio et, non magno intervallo ab ea, septima constitisset in dextro cornu, omnes Nervii confertissimo agmine, Boduognato duce, qui tenebat summum imperii, contenderunt ad eum locum; pars quorum coepit circumvenire legiones [4] aperto latere, pars petere summum locum castrorum.

XXIV. Eodem tempore nostri equites que pedites levis armaturae, qui fuerant una cum iis, quos dixeram pulsos (esse) primo impetu hostium, quum reciperent se in castra occurrebant [5] adversis hostibus ac rursus petebant fugam in aliam partem; et calones, qui ab decumana porta ac summo jugo collis conspexerant nostros victores transisse flumen, egressi causa praedandi, [6] quum respexissent et vidissent hostes versari in nostris castris, mandabant sese praecipites fugae. Simul clamor que fremitus eorum, qui veniebant cum impedimentis, oriebatur, [7] que alii in aliam partem ferebantur,

---

[1] *Ipsi.* "They themselves," the soldiers of the 9th and 10th legions.

[2] *At tum.* "At this moment; at this stage of the battle."

[3] *Quum.* "Since."

[4] *Aperto latere.* "On their open flank."

[5] *Adversis.* "Face to face."

[6] *Quum respexissent*, &c. "When they looked back and saw the enemy to be busily occupied in (plundering) our camp."

[7] *Que alii in aliam partem*, &c. "And some were hurried in one direction and some in another, under the influence of terror."

perterriti. Omnibus quibus rebus Treviri equites permoti, quorum virtutis est singularis opinio inter Gallos, qui missi ab civitate venerant ad Caesarem [1] causa auxilii, quum vidissent nostra castra compleri multitudine hostium, legiones premi et teneri paene circumventas, calones, equites, funditores, Numidas fugere [2] diversos que dissipatos in omnes partes, nostris rebus desperatis, contenderunt domum; renunciaverunt civitati Romanos pulsos que superatos [esse], hostes potitos [esse] eorum castris que impedimentis.

XXV. Caesar, profectus ab cohortatione decimae legionis ad dextrum cornu, ubi vidit suos urgeri, que signis duodecimae legionis collatis in unum locum, [3] confertos milites esse ipsos impedimento sibi ad pugnam; omnibus centurionibus quartae cohortis occisis que signifero interfecto, signo amisso, fere omnibus centurionibus reliquarum cohortium aut vulneratis aut occisis, in his primopilo P. Sextio Baculo fortissimo viro [4] confecto multis que gravibus vulneribus, ut jam non posset sustinere se, reliquos [5] esse tardiores; [6] et nonnullos ab novissimis desertos excedere praelio ac vitare tela; que [7] hostes a fronte ne intermittere subeuntes ex inferiore loco et instare ab utroque latere; et rem esse in augusto, neque esse ullum subsidium quod posset submitti: scuto detracto uni militi ab novissimis, quod ipse venerat eo sine scuto, processit in primam aciem que, centurionibus appellatis nominatim, cohortatus reliquos milites, jussit inferre

---

[1] *Causa auxilii.* "With a view to affording assistance."
[2] *Diversos que dissipatos.* "Separated and scattered in all directions."
[3] *Confertos milites.* "The crowded (ranks of the) soldiers to be themselves an obstacle to one another in fighting."
[4] *Confecto.* "Exhausted."
[5] *Esse tardiores.* "To relax their efforts."
[6] *Et nonnullos.* "And some in the rear, left without control, to retire from the battle."
[7] *Hostes*, &c. "The enemy in front not to cease coming up from the lower ground, and (at the same time) to be pressing on the attack from the sides, and the situation to be critical."

signa [1] et laxare manipulos, quo possent facilius uti gladiis. Cujus adventu spe illata militibus, ac animo redintegrato, quum cuperent, quisque pro se, [2] navare operam in conspectu imperatoris et jam in suis extremis rebus,—impetus hostium paullum tardatus est.

XXVI. Caesar, quum vidisset septimam legionem quae constiterat juxta, item urgeri ab hoste, monuit tribunos militum ut legiones paullatim [3] conjungerent sese et inferrent conversa signa in hostes. Quo factò, quum ferrent auxilium alius alii, [4] neque timerent ne circumvenirentur aversi ab hoste, coeperunt audacius resistere ac fortius pugnare. Interim milites duarum legionum, quae fuerant in novissimo agmine [5] praesidio impedimentis, proelio nunciato, [6] incitato cursu, conspiciebantur ab hostibus in summo colle. Et T. Labienus, potitus castris hostium et ex superiore loco conspicatus quae res gererentur in nostris castris, misit decimam legionem subsidio nostris. Qui quum cognovissent ex fuga equitum et calonum, in quo loco res esset, que in quanto periculo et castra et legiones et imperator versaretur, [7] fecerunt nihil reliqui sibi ad celeritatem.

XXVII. Adventu horum tanta commutatio rerum facta est ut nostri, etiam (ii) qui procubuissent confecti vulneribus, innixi scutis, redintegrarent proelium; tum calones, conspicati hostes perterritos, [8] etiam inermes occurrerent ar-

---

[1] *Et laxare manipulos.* "And to open their files that they might be able more easily to use their swords."

[2] *Navare operam.* "To act with vigor."

[3] *Conjungerent sese*, &c. "That the legions should gradually unite and present a double front to the enemy," to avoid being surrounded and attacked in the rear.

[4] *Neque timerent.* "And no longer feared that they should be surrounded in the rear."

[5] *Praesidio.* "To guard the baggage." Literally, "For a guard to the baggage."

[6] *Incitato cursu.* "Advancing at a quickened pace, became visible to the enemy on the summit of the hill."

[7] *Fecerunt nihil reliqui.* "Left nothing undone by them with respect to speed." Made all possible haste.

[8] *Etiam inermes.* "Although unarmed."

matis: equites vero, ut delerent virtute turpitudinem fugae, [1] praeferrent se in omnibus locis pugnae legionariis militibus. At hostes etiam in extrema spe salutis, praestiterunt tantam virtutem, ut quum primi eorum cecidissent, proximi [2] insisterent jacentibus atque pugnarent ex eorum corporibus; his dejectis et coacervatis cadaveribus, ut ex tumulo, (ii) qui superessent, conjicerent tela in nostros et remitterent intercepta pila; ut deberet judicari homines tantae virtutis [3] non nequidquam ausos esse transire latissimum flumen, ascendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum; [4] quae magnitudo animi ex difficillimis redegerat facilia.

XXVIII. Hoc proelio facto et gente ac nomine Nerviorum [5] redacto prope ad internecionem, majores natu, quos dixeramus collectos (esse) una cum pueris que mulieribus in aestuaria ac paludes, hac pugna nunciata, quum arbitrarentur [6] nihil impeditum victoribus, nihil tutum victis, consensu omnium qui supererant, miserunt legatos ad Caesarem que dediderunt se ei, et in commemoranda calamitate civitatis dixerunt sese redactos esse ex sexcentis ad tres senatores, ex sexagenta millibus hominum ad vix quingentas, qui possent ferre arma. Quos Caesar, ut videretur usus [esse] misericordia in miseros ac supplices, diligentissime conservavit, que jussit uti suis finibus atque oppidis, et imperavit finitimis ut prohiberent se que suos ab injuria et maleficio.

XXIX. Aduatici, de quibus supra scripsimus, [7] quum

---

[1] *Praeferrent se.* "Everywhere strove to surpass the legionary soldiers in the battle." Literally, "Put themselves before the legionary soldiers for the battle."

[2] *Insisterent*, &c. "Stood upon the prostrate (forms of their companions), and fought from their (dead) bodies." "From these fallen and heaped up bodies, as from a mound or hill," &c.

[3] *Non nequidquam.* "Not without good grounds."

[4] *Quae magnitudo*, &c. "Which things their greatness of spirit, from being very difficult, had rendered (comparatively) easy."

[5] *Redacto*, &c. "Reduced almost to extermination."

[6] *Nihil impeditum.* "That nothing was an obstacle to the victorious (Romans), and nothing a guaranty of safety to the vanquished (Nervii)."

[7] *Quum*, &c. "Although they were coming."

venirent omnibus copiis auxilio Nerviis, hac pugna nunciata, [1] ex itinere reverterunt domum: cunctis oppidis que castellis desertis, contulerunt omnia sua in unum oppidum egregie munitum natura. Quod quum ex omnibus partibus in circuitu haberet altissimas rupes que [2] despectus, ex una parte [3] leniter acclivis aditus relinquebatur in latitudinem non amplius ducentorum pedum; quem locum munierant altissimo duplici muro; tum collocarant in muro saxa magni ponderis et praeacutas trabes. Ipsi erant prognati ex Cimbris que Teutonis; que, quum facerent iter in nostram provinciam atque Italiam, iis impedimentis quae non poterant [4] agere ac portare secum depositis citra flumen Rhenum, reliquerunt una (cum iis impedimentis) ex suis, custodiae ac praesidio, sex millia hominum. Hi, [5] post eorum obitum, exagitati multos annos a finitimis, quum alias inferrent bellum, [6] alias defenderent [bellum] illatum, pace facta, consensu omnium eorum delegerunt hunc locum domicilio sibi.

XXX. Ac primo adventu nostri exercitus faciebant crebras excursiones ex oppido, que contendebant cum nostris parvulis praeliis; postea, circummuniti vallo duodecim pedum in circuitu quindecim millium, que crebris castellis, continebant sese oppido. Ubi, vineis actis, aggere exstructo, viderunt turrim constitui procul, primum (coeperunt) [7] irri-

---

[1] *Ex itinere.* "(Immediately) from their march," without waiting to join the Nervii.

[2] *Despectus.* "Eminences." Literally, "Places to look down from."

[3] *Leniter acclivis aditus.* "A gently sloping approach."

[4] *Agere ac portare.* Two verbs applicable to the two kinds of *impedimenta* they left behind, *cattle* and *military stores.*

[5] *Post eorum obitum.* "After the destruction of their (countrymen)," the Cimbri and Teutoni.

[6] *Alias defenderent illatum.* "At another time repelled invasion." *Bellum illatum* is *war waged,* or invasion.

[7] *Irridere,* &c. "To indulge in derision, and to cry out with (bantering) words from the wall, (asking) for what purpose so great an engine was constructed at so great a distance, (and) with what hands and by what strength men, especially of such insignificant stature (for, for the most part, in comparison with the magnitude of their own bodies, our littleness is to the Gauls a matter of con-

dere atque increpitare vocibus ex muro, quo tanta machinatio institueretur ab tanto spatio? Quibusnam manibus aut quibus viribus, praesertim homines tantulae staturae (nam plerumque prae magnitudine suorum corporum nostra brevitas est contemptui Gallis hominibus) confiderent sese collocare in muros turrim tanti oneris?

XXXI. Ubi vero viderunt (turrim) moveri et appropinquare maenibus, commoti nova atque inusitata specie, miserunt legatos ad Caesarem de pace, qui locuti (sunt) ad hunc modum: Se non existimare Romanos gerere bellum sine divina spe, [1] qui possent promovere machinationes tantae altitudinis tanta celeritate et pugnare ex propinquitate: dixerunt [se] permittere se que omnia sua [bona] eorum potestati. Petere ac deprecari unum: si forte pro sua clementia ac mansuetudine quam ipsi audirent ab aliis, statuisset Aduatucos esse conservandos, ne despoliaret se armis: fere omnes finitimos esse inimicos sibi ac invidere suae virtuti; a quibus non possent defendere se, armis traditis. [2] Praestare sibi, si deducerentur in eum casum, pati quamvis fortunam a Romano populo, quam interfici per cruciatum ab his inter quos consuessent dominari.

XXXII. Ad haec Caesar respondit: se magis sua consuetudine quam eorum merito conservaturum civitatem, si dedissent se prius quam aries attigisset murum: [3] sed esse nullam conditionem deditionis nisi armis traditis: se facturum id quod fecisset [4] in Nerviis, que imperaturum finitimis ne inferrent (ali)quam injuriam deditiis Romani populi. Re nunciata ad suos, dixerunt [se] facere quae imperarentur. Magna multitudine armorum jacta de muro in fossam, quae

---

tempt), hoped that they could put in place against their walls a turret of such weight."

[1] *Qui possent.* "Since they were able," &c.

[2] *Praestare sibi*, &c. "That it was better for them, if they should be reduced to that state."

[3] *Sed esse*, &c. "But that there could be no terms of surrender unless their arms were delivered up."

[4] *In Nerviis.* "In the case of the Nervi."

erat ante oppidum, sic ut acervi armorum prope adaequarent summam muri que altitudinem aggeris; et tamen circiter tertia parte, ut perspectum est postea, celata atque retanta in oppido, portis patefactis, [1] usi sunt pace eo die.

XXXIII. Sub vesperum Caesar jussit portas claudi que milites exire ex oppido, ne oppidani acciperent [ali]quam injuriam ab militibus noctu. [2] Illi, consilio ante inito, ut intellectum est, quod crediderant, deditione facta nostros deducturos praesidia aut denique servaturos indiligentius, partim cum his armis quae retinuerant et celaverant, partim scutis factis ex cortice aut intextis viminibus, quae subito, ut exiguitas temporis postulabat, induxerant pellibus, tertia vigilia, qua (parte) ascensus ad nostras munitiones videbatur minime arduus, repente fecerunt eruptionem ex oppido omnibus copiis. Celeriter, ut Caesar ante imperarat, significatione facta ignibus, [3] concursum est eo ex proximis castellis, que pugnatum ab hostibus ita acriter ut debuit pugnari a fortibus viris, in extrema spe salutis, iniquo loco, contra eos qui jacerent tela ex vallo que turribus, quum in virtute una omnis spes salutis consisteret. [4] Ad quatuor millibus hominum occisis, reliqui rejecti sunt in oppidum. Postridie ejus diei, portis refractis, quum jam nemo defenderet, atque nostris militibus intromissis, [5] Caesar vendidit universam sectionem

---

[1] *Usi sunt pace.* "They enjoyed peace on that day."

[2] *Illi consilio,* &c. "They in accordance with a plan before concocted, as is supposed, because they believed that after the surrender was made our men would withdraw the garrisons or at least keep guard with less care, partly with the arms which they had retained and concealed, partly with shields made of bark or woven twigs, which on the instant, as the shortness of the time demanded, they had covered with skins, in a direction where the ascent to our lines of fortification seemed to be least difficult, suddenly made a sortie from the town with all their forces."

[3] *Concursum est eo.* "There was a gathering of forces to that point from the nearest forts (on the part of the Romans), and the enemy fought as fiercely as brave men ought to fight."

[4] *Ad quatuor.* "About four thousand" . . . . . *rejecti sunt,* "were driven back."

[5] *Caesar vendidit.* "Caesar sold at public sale the whole spoil of that town (the captives and their property)."

ejus oppidi. Ab his, qui emerant, numerus quinquaginta trium millium capitum relatus est ad eum.

XXXIV. Eodem tempore factus est certior a P. Crasso, quem cum una legione miserat ad Venetos, Unellos, Osismios, Curiosolitas, Sesuvios, Aulercos, Rhedones, quae sunt maritimae civitates que attingunt Oceanum, omnes eas civitates redactas esse in ditionem que potestatem Romani populi.

XXXV. His rebus gestis, omni Gallia pacata tanta opinio hujus belli perlata est ad barbaros, uti legati ab his nationibus, quae incolerent trans Rhenum, mitterentur ad Caesarem, quae pollicerentur se daturas obsides, facturas imperia: quas legationes Caesar, quod properabat in Italiam que Illyricum, jussit reverti ad se, [1] proxima aestate inita. Ipse, legionibus deductis in hiberna in Carnutes, Andes, que Turones, quae civitates erant propinquae his locis ubi gesserat bellum, profectus est in Italiam, que ob eas res, [2] ex literis Caesaris, supplicatio quindecim dies decreta est, quod accidit nulli ante id tempus.

---

[1] *Proxima aestate inita.* "At the beginning of the next summer."

[2] *Ex literis Caesaris.* "As reported by the letters of Caesar." . . . . *supplicatio*, "A public thanksgiving (to last) during fifteen days was decreed."

LIBER TERTIUS.

Quum Caesar proficisceretur in Italiam, misit Servium Galbam cum duodecima legione et parte equitatus in Nantuates, Veragros, que Sedunos, qui pertinent ab finibus Allobrogum et lacu Lemanno et flumine Rhodano ad summas Alpes. Causa mittendi fuit quod volebat iter patefieri per Alpes, quo mercatores consuerant ire cum magno periculo que cum magnis portoriis. Permisit huic, si arbitraretur esse opus, uti collocaret legionem in eis locis causa hiemandi. Galba, aliquot secundis proeliis factis que compluribus castellis eorum expugnatis, legatis missis ad eum undique que obsidibus datis et pace facta, constituit collocare duas cohortes in Nantuatibus, et ipse cum reliquis cohortibus ejus legionis hiemare in vico Veragrorum, qui appellatur Octodurus, qui vicus, positus in valle, [1] non magna planitie adjecta, continetur undique altissimis montibus. Quum hic divideretur in duas partes flumine, concessit alteram partem ejus vici Gallis, attribuit alteram, relictam vacuum ab illis, cohortibus ad hiemandum. Munivit eum locum vallo que fossa.

II. Quum complures dies hibernorum transissent, que jussisset frumentum comportari eo, subito factus est certior per exploratores omnes discessisse noctu ex ea parte vici quam concesserat Gallis, que montes, qui impenderent, teneri a maxima multitudine Sedunorum et Veragrorum. Ut Galli subito caperent consilium renovandi belli que opprimendae legionis, id acciderat de aliquot causis; primum quod despiciebant legionem [2] que eam ne plenissimam, propter

---

[1] *Non magna.* "With no great extent of level surface superadded."

[2] *Que eam*, &c. Literally, "And that not a very full one." Translate, "Which was not a very full one."

paucitatem, duabis cohortibus detractis, et compluribus singulatim, qui missi erant causa petendi commeatus, absentibus; tum etiam quod existimabant propter iniquitatem loci, [1] quum ipsi decurrerent ex montibus in vallem et conjicerent tela, ne quidem suum primum impetum sustineri. [2] Accedebat, quod dolebant suos liberos abstractos (esse) ab se nomine obsidum; [3] et habebant persuasum sibi Romanos conari occupare culmina Alpium non solum causa itinerum, sed etiam perpetuae possessionis; et adjungere ea loca finitimae provinciae.

III. His nunciis acceptis, Galba, quum neque opus que munitiones hibernorum essent plene perfectae [4] neque esset satis provisum de frumento que reliquo commeatu, quod, deditione facta que obsidibus acceptis, existimaverat nihil timendum de bello, consilio celeriter convocato, coepit exquirere sententias. In quo consilio, quum tantum repentini periculi accidisset [5] praeter opinionem, ac jam fere omnia superiora loca conspicerentur completa multitudine armatorum, [6] neque [posset] veniri subsidio neque possent commeatus supportari, itineribus interclusis, salute jam prope desperata, dicebantur [esse] nonnullae sententiae hujusmodi ut, impedimentis relictis, eruptione facta, contenderent ad salutem iisdem itineribus, quibus pervenissent eo. Tamen placuit majori parti, hoc consilio reservato ad extremum, interim experiri eventum rei et defendere castra.

---

[1] *Quum ipsi*, &c. "When they themselves should run down," &c.

[2] *Accedebat.* Literally, "It was added." "It was an additional circumstance."

[3] *Et habebant*, &c. "They had it persuaded to themselves." "They had the conviction."

[4] *Neque esset*, &c. "Nor had it been sufficiently provided concerning corn," *i. e.*, "Nor had sufficient provision been made of corn and other supplies."

[5] *Praeter*, &c. "Contrary to their expectation."

[6] *Neque [posset]*, &c. Literally, "Nor could it be come to them with assistance," *i. e.*, "Nor could they be approached with assistance."

IV. Brevi spatio interjecto, ut vix tempus daretur collocandis atque administrandis his rebus quas constituissent, hostes ex omnibus partibus, signo dato, (coeperunt) decurrere, conjicere lapides que gaesa in vallum; nostri primo fortiter repugnare integris viribus neque mittere frustra ullum telum ex superiore loco: ut quaeque pars castrorum nudata defensoribus videbatur premi, occurrere eo et ferre auxilium; [1] sed hoc superari quod hostes defessi diuturnitate pugnae excedebant proelio, alii succedebant integris viribus; quarum rerum nihil poterat fieri a nostris propter paucitatem: [2] ac facultas dabatur non modo defesso excedendi ex pugna, sed ne quidem saucio relinquendi ejus loci, ubi constiterat, ac recipiendi sui.

V. Quum jam pugnaretur continenter amplius sex horis, ac non solum vires sed etiam tela deficerent nostris atque hostes instarent acrius, que, nostris languidioribus, coepissent scindere vallum et complere fossas, que res esset jam perducta ad extremum casum, P. Sextus Baculus, centurio primipili quem diximus confectum compluribus vulneribus Nervico praelio, et item C. Volusenus tribunus militum, vir et magni consilii et virtutis adcurrunt ad Galbam atque docent esse unam spem salutis, si, eruptione facta, experirentur [3] extremum auxilium. Itaque, centurionibus convocatis, celeriter facit milites certiores [4] intermitterent paulisper proelium, ac tantum modo exciperent tela missa, que reficerent se ex labore; post, signo dato, erumperent ex castris atque ponerent omnem spem salutis in virtute.

---

[1] *Sed hoc*, &c. *Hoc* is the ablative. "But in this they were overcome [by the enemy]." "In this they were at disadvantage, that the enemy, (when) wearied with the long continuance of the battle, kept retiring from the fight, (while) others kept coming up with fresh strength."

[2] *Ac facultas.* "And no opportunity was given," &c. The negative is derived from *ne quidem*, and carried back to the whole sentence.

[3] *Extremum auxilium.* "The last resource."

[4] *Intermitterent paulisper*, &c. "That they should suspend the battle for a little time, and only take up the darts discharged (by the enemy), and (thereby) recruit themselves from their labor."

VI. Faciunt quod jussi sunt, ac, subito eruptione facta [1] omnibus portis, relinquunt hostibus facultatem neque cognoscendi quid fieret nequi colligendi sui. Ita, fortuna commutata, [2] interficiunt eos circumventos undique, qui venerant in spem potiundorum castrorum, et ex amplius triginta milibus hominum, quem numerum barbarorum constabat venisse ad castra, plus tertia parta interfecta, conjiciunt in fugam reliquos perterritos, ac ne quidem in superioribus locis patiuntur consistere. Sic, omnibus copiis hostium fusis que armis exutis, recipiunt se in castra que suas munitiones. Quo praelio facto, quod Galba nolebat tentare fortunam saepius [3] atque meminerat se venisse in hiberna alio consilio, viderat occurrisse aliis rebus, permotus maxime inopia frumenti que commeatus, postero die, omnibus aedificiis ejus vici incensis, contendit reverti in provinciam; ac, nullo hoste prohibente aut demorante iter, perduxit legionem incolumem in Nantuates, inde in Allobrogas, que ibi hiemavit.

VII. His rebus gestis, quum de omnibus causis Caesar [4] existimaret Galliam pacatam [esse], Belgis superatis, Germanis expulsis, Sedunis victis in Alpibus [5] atque ita, hieme inita, profectus esset in Illyricum, quod volebat adire quoque eas nationes et cognoscere regiones, subitum bellum coortum est in Gallia. Causa ejus belli fuit haec. P. Crassus adolescens cum septima legione hiemarat proximus mare Oceanum in Andibus. Is, quod erat inopia frumenti in his locis, dimisit complures praefectos que tribunos militum in finitimas civitates, causa petendi frumenti que commeatus: in quo numero T. Terrasidius erat missus in Unellos, M. Tre-

---

[1] *Omnibus portis.* "All the gates" of the camp, of which there were usually four.

[2] *Interficiunt*, &c. "They surround on every side, and kill those who had come," &c.

[3] *Atque meminerat*, &c. "And called to mind that he had come into (these) winter quarters with one design, (at the same time) saw that he had met with things (far) different.

[4] *Existimaret.* "Had reason to suppose."

[5] *Atque ita*, &c. "And consequently at the beginning of the winter had gone into Illyricum."

bius Gallus in Curiosolitas, Q. Velanius cum T. Silio in Venetos.

VIII. Auctoritas hujus civitatis est longe amplissima omnis maritimae orae earum regionum ; quod et Veneti habent plurimas naves, quibus consuerunt navigare in Britanniam et antecedunt reliquos scientia atque usu nauticarum rerum, [1] et, in magno atque aperto impetu maris, paucis portibus interjectis, quos ipsi tenent, habent fere omnes qui consuerunt uti eo mari, vectigales. Ab iis initium fit retinendi Silii atque Velanii, quod existimabant per eos se recuperatos [esse] suos obsides quos dedissent Crasso. Finitimi adducti auctoritate horum [2] (ut consilia Gallorum sunt subita et repentina) de eadem causa retinent Trebium que Terrasidium et, legatis celeriter missis, per suos principes conjurant inter se acturos [esse] nihil nisi communi consilio, [3] que laturos esse eumdem exitum omnis fortunae : que solicitant reliquas civitates ut mallent permanere in ea libertate quam acceperant a majoribus, quam perferre servitutem Romanorum. Omni maritima ora celeriter perducta ad suam sententiam, mittunt communem legationem ad P. Crassum [quae diceret] [4] si velit recipere suos, remittat sibi obsides.

IX. De quibus rebus Caesar factus certior ab Crasso, [5] quod ipse aberat longius, jubet longas naves interim aedificari in flumine Ligeri, quod influit in Oceanum, remiges institui ex provincia, nautas que gubernatores comparari. His rebus ce-

---

[1] *Et in magno atque aperto impetu*, &c. Literally, "And amidst the great and open violence of the sea," *i. e.*, "Amidst the great violence of the open sea, few harbors being interposed, and these they themselves held, they had as tributary to themselves almost all who were accustomed to frequent that sea."

[2] *Ut consilia.* "Inasmuch as the plans of the Gauls are (usually) sudden and precipitate."

[3] *Que laturos esse.* "And that they would endure the same event of fortune."

[4] *Si velit.* [To say.] "If he desired to recover his own (ambassadors), that he would send back to them their hostages."

[5] *Quod ipse aberat.* "Because he was himself too far off" to attend to it in person.

leriter administratis, ipse, quum primum potuit [1] per tempus anni contendit ad exercitum. Veneti que reliquae civitates item, adventu Caesaris cognito, [2] simul quod intelligebant quantum facinus admisissent in se (legatos, quod nomen semper fuisset sanctum que inviolatum apud omnes nationes, retentos [esse] ab se et conjectos in vincula) pro magnitudine periculi instituunt parare bellum et providere maxime ea, quae pertinent ad usum navium; majore spe [3] hoc, quod confidebant multum natura loci. [4] Sciebant pedestria itinera esse concisa aestuariis, navigationem impeditam propter inscientiam locorum que paucitatem portuum; que confidebant nostros exercitus ne posse diutius morari apud se propter inopiam frumenti; ac jam, [5] ut omnia acciderent contra opinionem, tamen se posse plurimum navibus; Romanos neque habere [6] ullam facultatem navium neque novisse vada, portus que insulas eorum locorum, ubi gesturi essent bellum; ac perspiciebant navigationem esse longe aliam [7] in concluso mari atque in vastissimo atque apertissimo Oceano. His consiliis initis muniunt oppida, comportant frumenta ex agris in oppida, cogunt quam plurimas naves possunt in Venetiam, ubi constabat Caesarem primum gesturum bellum. Adsciscunt sibi socios ad id bellum Osismios, Lexovios, Nannetes, Ambiliatos, Morinos, Diablintes, Menapios; arcessunt auxilia ex Britannia, quae posita est contra eas regiones.

X. Erant hae difficultates gerendi belli, quas supra osten-

---

[1] *Per tempus anni.* "During the time of the year," or considering the time of the year.

[2] *Simul quod intelligebant.* "When the coming of Caesar was known, and they, at the same time, were made aware how great a wrong they had committed against themselves."

[3] *Hoc.* "On this account."

[4] *Sciebant pedestria*, &c. "They knew that the land approaches were cut off by arms of the sea (the shallows of the sea-shore, subject to the ebb and flow of the tide)."

[5] *Ut omnia.* "Although all things should turn out contrary to their expectation."

[6] *Ullam facultatem.* "Any (large) supply of ships."

[7] *In concluso mari.* "In a confined sea than in a very vast and open ocean."

dimus; sed tamen multa incitabant Caesarem ad id bellum; injuriae Romanorum equitum retentorum; rebellio facta post deditionem; defectio [1] obsidibus datis; conjuratio tot civitatum; in primis ne, [2] hac parte neglecta, reliquae nationes arbitrarentur idem licere sibi. Itaque quum intelligeret fere omnes Gallos studere novis rebus et excitari mobiliter que celeriter ad bellum, [3] omnes homines autem studere libertati natura et odisse conditionem servitutis, putavit exercitum partiendum sibi ac latius distribuendum, prius quam plures civitates conspirarent.

XI. Itaque mittit T. Labienum legatum cum equitatu in Treviros, qui proximi sunt flumini Rheno. Mandat huic adeat Remos que reliquos Belgas [4] atque contineat in officio, que prohibeat Germanos, qui dicebantur arcessiti [esse] a Belgis auxilio, si conentur per vim transire flumen navibus. Jubet P. Crassum cum duodecim legionariis cohortibus et magno numero equitum proficisci in Aquitaniam, ne auxilia ex his nationibus mittantur in Galliam, ac tantae nationes conjungantur. Mittit Q. Titurium Sabinum legatum cum tribus legionibus in Unellos, Curiosolitas que Lexovios [5] qui curet eam manum distinendam [esse]. Praeficit D. Brutum adolescentem classi que Gallicis navibus, quas jusserat convenire ex Pictonibus et Santonis que reliquis pacatis regionibus, et jubet [eum], quum primum posset, profiscisci in Venetos. Ipse contendit eo pedestribus copiis.

XII. Situs oppidorum erant fere ejusmodi, ut, posita [6] in

---

[1] *Obsidibus datis.* "After hostages were given."

[2] *Hac parte.* "If this part of the country, this region, were neglected, other nations would suppose that they would be allowed to do the same thing," *i. e.*, treat ambassadors with indignity.

[3] *Omnes homines autem*, &c. "That all men, moreover, are naturally anxious for liberty," &c.

[4] *Atque contineat in officio.* "And retain them in allegiance," *i. e.*, to the Roman people.

[5] *Qui curet.* "To keep that body of men from forming a junction with the rest." Literally, "Who should procure that band or force to be disunited, to be kept apart."

[6] *In extremis lingulis.* "On the extreme points of little tongues

extremis lingulis que promontoriis, neque haberent aditum pedibus quum aestus incitavisset se ex alto, quod semper accidit bis spatio viginti quartuor horarum, neque navibus, quod, aestu rursus minuente, naves afflictarentur in vadis. Ita utraque re oppugnatio oppidorum impediebatur; [1] ac si quando superati forte magnitudine operis, mari extruso aggere ac molibus atque his ferme adaequatis moenibus oppidi, coeperant desperare suis fortunis, magno numero navium appulso, cujus rei habebant summam facultatem, deportabant omnia sua que recipiebant se in proxima oppida. Ibi defendebant se rursus iisdem opportunitatibus loci. Faciebant haec magnam partem aestatis, eo facilius, quod nostrae naves detinebantur tempestatibus, que erat summa difficultas navigandi vasto atque aperto mari, magnis aestibus, raris ac prope nullis portibus.

XIII. Namque ipsorum naves factae que armatae erant ad hunc modum. [2] Carinae [erant] aliquanto planiores quam [eae] nostrarum navium, quo possent facilius excipere vada ac decessum aestus: prorae admodum erectae atque item puppes, accommodatae ad magnitudinem fluctuum que tempestatum: naves totae factae [sunt] ex robore ad perferendam quamvis vim et contumeliam; [3] transtra trabibus pedalibus in latitudinem confixa [sunt] ferreis clavis cras-

---

(of land) and promontories, they neither afforded an (easy) access to land-soldiers, when the tide was up from the sea, ... nor for ships, because when the tide fell, ships were dashed upon the shoals."

[1] *Ac si quando.* "And if at any time they chanced to be overcome by the greatness of our work in keeping out the sea by the means of a mound and vast structures, and these almost rendered equal in magnitude to the walls of the town, so that they began to despair of their fortunes, by bringing a great number of ships [to their assistance], of which they had a very large supply, they conveyed away all their property, and took refuge in the next town."

[2] *Carinae aliquanto planiores.* "Their bottoms were somewhat flatter than those of our ships, in order that they might more easily sustain (the shock of) the shoals and ebb of the tide."

[3] *Transtra trabibus pedalibus*, &c. "The benches or cross seats (of the rowers), made of beams a foot in breadth, were fastened with spikes of the size of the thumb." *Digitus pollex*, the thumb.

situdine digiti pollicis: ancorae revinctae ferreis catenis pro funibus; [1] pelles pro velis que alutae tenuiter confectae, sive propter inopiam lini atque inscientiam ejus usus, sive eo, quod est magis verisimile, quod arbitrabantur tantas tempestates Oceani que tantos impetus ventorum sustineri, [2] ac tanta onera navium regi velis, non satis commode. [3] Congressus cum his navibus nostrae classi erat hujusmodi, ut praestaret celeritate una et pulsu remorum; reliqua pro natura loci, pro vi tempestatum, essent aptiora et accommodatiora illis: neque enim poterant nostrae nocere his rostro, tanta firmitudo erat in eis; [4] neque telum facile adjiciebatur propter altitudinem et de eadem causa continebantur minus commode copulis. Accedebat, ut quum ventus coepisset saevire et dedissent se vento, et ferrent tempestatem facilius et consisterent in vadis tutius et derelictae ab aestu, timerent nihil saxa et cautes; casus omnium quarum rerum erant extimescendi nostris navibus.

XIV. Compluribus oppidis expugnatis, Caesar, ubi intellexit tantum laborem sumi frustra, neque fugam hostium, captis oppidis, reprimi [5] neque posse noceri his, statuit classem expectandam [esse]. Quae ubi convenit ac primum

---

[1] *Pelles pro velis.* "Hides instead of sails (of canvas), and skins thinly prepared."

[2] *Ac tanta onera navium.* "And such heavy vessels" (literally, loads of vessels) "could not be controlled or managed by (ordinary) sails, with sufficient convenience."

[3] *Congressus*, &c. "The encounter with these vessels of our fleet was of such a nature as to be superior in swiftness alone and movement of the oars; other things, considering the nature of the locality and the violence of the tempests, were better suited and more favorable to them."

[4] *Neque telum facile.* "Nor was a javelin easily thrown so as to reach them, on account of their height, and for the same reason they could less easily be held by the grappling irons. In addition to this, when the wind began to be violent, and they had surrendered themselves to the wind, they could both endure the tempest more easily, and stop amongst the shoals more safely; and, on being abandoned by the tide, had nothing to fear from rocks and crags—the dangers of all which things were to be (much more) apprehended by our vessels."

[5] *Neque posse*, &c. "Nor could (any considerable) injury be done to them (the enemy)."

visa est ab hostibus, circiter ducentae et vigintae naves eorum paratissimae [1] atque ornatissimae omni genere armorum, profectae ex portu constiterunt adversae nostris : neque satis constabat Bruto qui praeerat classi, vel tribunis militum que centurionibus, quibus singulae naves attributae erant, quid agerent [2] aut quam rationem pugnae insisterent. Enim cognoverant non posse noceri rostro : [3] autem turribus excitatis, tamen altitudo puppium ex barbaris navibus superabat has, ut neque ex inferiore loco tela possent satis commode adjici et missa ab Gallis acciderent gravius. Una res praeparata a nostris erat magno usui, [4] praeacutae falces, insertae que affixae longuriis non absimili forma muralium falcium. [5] Quum funes, qui destinabant antennas ad malos, comprehensi que adducti erant his, navigio incitato remis, praerumpebantur. Quibus abscissis, antennae necessario concidebant ut, quum omnis spes Gallicis navibus consisteret in velis que armamentis, his ereptis, omnis usus navium eriperetur uno tempore. Reliquum certamen positum erat in virtute, qua nostri milites facile superabant, atque eo magis, quod res gerebatur in conspectu Caesaris atque omnis exercitus, ut [6] nullum paulo fortius factum posset latere : enim omnes colles ac superiora loca, unde erat propinquus despectus in mare, tenebantur ab exercitu.

---

[1] *Atque ornatissimae.* "And thoroughly supplied with every kind of (naval) equipment."

[2] *Aut quam rationem pugnae.* "Or what plan of fighting they should pursue."

[3] *Autem turribus excitatis*, &c. "But if towers were erected, the height of the sterns of the barbarian vessels surpassed these, so that darts from a lower position could not be made to reach them with sufficient convenience, and (missiles) sent from the Gauls fell with the greater weight."

[4] *Praeacutae falces*, &c. "Hooks sharpened at the end (resembling sickles), inserted and made fast in long poles, of a form not unlike mural sickles or hooks."

[5] *Quum funes*, &c. "When the ropes which made fast the sail-yards to the masts had been seized and drawn tight by the hooks, by putting in motion the vessel with oars, they were broken asunder."

[6] *Nullum paulo fortius.* "No exploit braver than usual could escape observation."

XV. [1]Antennis dejectis, ut diximus, quum binae ac ternae naves circumsteterant singulas, milites contendebant [2] transcendere vi in naves hostium. Quod postquam barbari animadverterunt fieri, compluribus navibus expugnatis, quum nullum auxilium reperiretur ei rei, contenderunt petere salutem fuga : ac jam navibus conversis in eam partem quo ventus ferebat, [3] tanta malacia ac tranquilitas exstitit ut non possent movere se ex loco. Quae res quidem fuit maxime opportuna ad conficiendum negotium : nam nostri [4] consectati singulas [naves] expugnaverunt, ut perpaucae ex omni numero, interventu noctis, pervenerint ad terram, quum pugnaretur fere ab quarta hora usque ad occasum solis.

XVI. Quo proelio bellum Venetorum que totius maritimae orae confectum est. [5] Nam quum omnis juventus, etiam omnes gravioris aetatis, in quibus fuit aliquid consilii aut dignitatis convenerant eo ; tum coegerant in unum locum quod navium fuerat ubique : quibus amissis, reliqui habebant neque quo reciperent se neque quemadmodum defenderent oppida. Itaque dediderunt se que omnia sua Caesari. [6] In quos Caesar statuit vindicandum eo gravius, quo in reliquum tempus jus legatorum diligentius conservaretur a barbaris. Itaque, omni senatu necato, vendidit reliquos sub corona.

XVII. Dum haec geruntur in Venetis, Q. Titurius Sabinus, cum iis copiis quas acceperat a Caesare, pervenit in fines Unellorum. Viridovix praeerat his ac tenebat summam

---

[1] *Antennis dejectis.* "The sail-yards being thrown down."

[2] *Transcendere vi.* "To board the vessels of the enemy."

[3] *Tanta malacia*, &c. "So great a calm and quiet (of the elements) occurred."

[4] *Consectati singulas* [*naves*]. "Pursuing the vessels one by one."

[5] *Nam quum . . . . tum.* "For *both* all the youth, likewise all of maturer years, &c., *and besides* they had gathered into one place whatever of ships they had in any quarter," &c.

[6] *In quos Caesar statuit*, &c. "Against whom Caesar determined that punishment was to be exacted with more severity, in order that for the time to come the rights of ambassadors might be more strictly observed," &c.

imperii omnium earum civitatum quae defecerant, ex quibus coegerat exercitum que magnas copias. Atque his paucis diebus Aulerci, Eburovices que Lexovii, suo senatu interfecto, [1] quod nolebant esse auctores belli, clauserunt portas que conjunxerunt se cum Viridovice: que magna multitudo praeterea perditorum hominum que latronum convenerant undique ex Gallia, quos spes praedandi que studium bellandi [2] revocabat ab agricultura et quotidiano labore. Sabinus [3] loco omnibus rebus idoneo tenebat se castris, [4] quum Viridovix consedisset contra eum spatio duum milium, que quotidie, copiis productis, [5] faceret potestatem pugnandi: ut jam Sabinus veniret non solum in contemptionem hostibus, sed etiam [6] non nihil carperetur vocibus nostrorum militum; [7] que praebuit tantam opinionem timoris, ut jam hostes auderent accedere ad vallum castrorum. Faciebat id de ea causa, quod non existimabat dimicandum legato cum tanta multitudine hostium, praesertim eo absente, qui teneret summam imperii, nisi aequo loco aut [8] aliqua opportunitate data.

XVIII. Hac opinione timoris confirmata, delegit quemdam idoneum et callidum hominem, Gallum, ex his, quos habebat secum causa auxilii. Persuadet huic magnis praemiis que pollicitationibus uti transeat ad hostes, [9] et edocet quid velit fieri. Qui, ubi venit ad eos [10] pro perfuga, pro-

---

[1] *Quod nolebant esse*, &c. "Because they were unwilling to give their sanction to the war."

[2] *Revocabat ab agricultura*, &c. "Had drawn away from (the pursuits of) agriculture," &c.

[3] *Loco omnibus rebus idoneo.* "In a place every way eligible for the purpose."

[4] *Quum.* "Although."

[5] *Faceret potestatem.* "Was affording an opportunity."

[6] *Non nihil carperetur.* "Somewhat found fault with in (reproachful) utterances of our soldiers."

[7] *Que praebuit tantam opinionem.* "And afforded so much (reason for the) belief of his cowardice," &c.

[8] *Aliqua opportunitate.* "Some (advantageous) opportunity."

[9] *Et edocet*, &c. "And instructs him what he wishes to be done."

[10] *Pro perfuga.* "In the character of a deserter."

ponit timorem Romanorum; docet quibus angustiis ipse Caesar prematur a Venetis, [1] neque longius abesse quin proxima nocte Sabinus educat clam exercitum ex castris et proficiscatur ad Caesarem causa ferendi auxilii. Quod ubi auditum est, omnes conclamant occasionem bene gerendi negotii non amittendam esse; oportere iri ad castra. Multae res hortabantur Gallos ad hoc consilium; cunctatio Sabini superiorum dierum, [2] confirmatio perfugae, inopia cibariorum, cui rei provisum erat ab iis parum diligenter, spes Venetici belli et quod homines fere libenter credunt id quod volunt. Adducti his rebus, non dimittunt Viridovicem que reliquos duces in consilio, priusquam sit concessum ab his, uti capiant arma et contendant ad castra. Qua re concessa, laeti, [3] ut victoria explorata, sarmentis que virgultis collectis, quibus compleant fossas Romanorum, pergunt ad castra.

XIX. Locus castrorum erat editus et paullatim acclivis ab imo circiter mille passus. Huc magno cursu contenderunt ut quam minimum spatii daretur Romanis ad colligendos que armandos se, [4] que pervenerunt examinati. Sabinus, hortatus suos, dat signum cupientibus. Hostibus impeditis propter ea onera quae ferebant, jubet eruptionem subito fieri duabus portis. [5] Factum est opportunitate loci, inscientia ac defatigatione hostium, virtute militum, exercitatione superiorum pugnarum [6] ut ferrent ne quidem unum impetum nostrorum ac statim verterent terga. Quos impeditos nostri milites consecuti integris viribus occiderunt magnum numerum eorum; equites consectati reliquos reliquerunt pau-

---

[1] *Neque longius abesse quin.* Literally, "Nor was it farther distant, but that on the very next night;" *i. e.*, "At no more distant period than the next night."

[2] *Confirmatio perfugae.* "The assurance of the deserter."

[3] *Ut victoria explorata.* "As if a victory were already ascertained or assured."

[4] *Que pervenerunt examinati.* "And arrived in an exhausted state."

[5] *Factum est.* "It was brought to pass. It was occasioned."

[6] *Ut ferrent*, &c. "That they did not sustain even one attack of our men, and immediately turned their backs," *i. e.*, "that they fled without sustaining one attack," &c.

cos, qui evaserant ex fuga. Sic uno tempore et Sabinus certior factus (est) de navali pugna, et Caesar de victoria Sabini, que omnes civitates statim dediderunt se Titurio. Nam ut animus Gallorum est alacer ac promptus ad suscipienda bella, sic mens eorum est mollis ac minime resistens ad perferendas calamitates.

XX. Fere eodem tempore P. Crassus, quum pervenisset in Aquitaniam, quae pars, ut ante dictum est, et latitudine regionum et multitudine hominum est aestimanda ex tertia parte Galliae, quum intelligeret bellum gerendum [esse] sibi in his locis, ubi paucis annis ante L. Valerius Praeconius, legatus, exercitu pulso, interfectus esset, atque unde L. Manilius, proconsul profugisset, impedimentis amissis, intelligebat non mediocrem diligentiam adhibendam sibi. Itaque, frumentaria re provisa, auxiliis que equitatu comparato, multis fortibus viris praeterea nominatim evocatis Tolosa, Carcasone et Narbone, quae sunt civitates provinciae Galliae finitimae his regionibus, introduxit exercitum in fines Sotiatum. Cujus adventu cognito, Sotiates, magnis copiis coactis que equitatu, quo plurimum valebant, adorti nostrum agmen in itinere, commiserunt primum equestre proelium; deinde, suo equitatu pulso atque nostris insequentibus, subito ostenderunt pedestres copias, quas collocaverant in convalle in insidiis. Hi, adorti nostros [1] disjectos, renovarunt proelium.

XXI. Pugnatum est diu et acriter [2] quum Sotiates, freti superioribus victoriis, putarent salutem totius Aquitaniae positam [esse] in sua virtute: autem nostri cuperent perspici quid possent efficere sine imperatore et sine reliquis legionibus, adolescentulo duce. Tandem hostes confecti vulneribus vertere terga. Magno numero quorum interfecto, Crassus coepit oppugnare ex itinere oppidum Sotiatum. Quibus fortiter resistentibus, [3] egit vineas que turres. Illi, alias erup-

---

[1] *Disjectos.* "In a disordered state."
[2] *Quum.* "Inasmuch as."
[3] *Egit.* "He put in operation."

tione tentata, alias cuniculis actis ad aggerem que vineas (cujus rei Aquitani sunt longe peritissimi, propterea quod multis locis apud eos sunt [1] aerariae secturae), ubi intellexerunt diligentia nostrorum [2] posse profici [iis] nihil his rebus, mittunt legatos ad Crassum que petunt ut recipiat se in deditionem. Qua re impetrata, jussi tradere arma, faciunt.

XXII. Atque animis omnium nostrorum intentis in ea rea, ex alia parte oppidi Adcantuannus, qui tenebat summam imperii, cum sexcentis devotis, quos illi appellant Soldurios (quorum haec est conditio, uti fruantur omnibus commodis in vita una cum his, quorum amicitiae dediderint se: si quid accidat iis per vim, aut ferant eundem casum una aut consciscant mortem sibi; neque adhuc memoria hominum quisquam repertus est, qui, eo interfecto, cujus amicitiae devovisset se, recuserat mortem) cum iis Adcantuannus conatus facere eruptionem, clamore sublato ab ea parte munitionis, quum milites concurrissent ad arma que ibi vehementer pugnatum esset, repulsus in oppidum, tamen impetravit a Crasso, [3] uti uteretur eadem conditione deditionis.

XXIII. Armis que obsidibus acceptis, Crassus profectus est in fines Vocatium et Tarusatium. Tum vero barbari commoti [4] quod cognoverant oppidum, munitum et natura loci et manu, expugnatum paucis diebus, quibus ventum erat eo [Romanis], coeperunt dimittere legatos [5] quoquoversus, conjurare, dare obsides inter se, parare copias. Legati etiam mittuntur ad eas civitates, quae sunt citerioris Hispaniae, finitimae Aquitaniae: inde auxilia que duces arcessuntur. Quorum adventu conantur gerere bellum cum magna auctoritate et cum magna multitudine hominum. Vero ii deliguntur

---

[1] *Aerariae secturae.* "Copper mines."

[2] *Posse profici* [*iis*] *nihil.* Literally, "It could be profited by them in nothing," *i.e.*, "They could derive no advantage."

[3] *Uti uteretur*, &c. "That he might avail himself of the same terms of surrender" with the rest.

[4] *Quod cognoverant.* "Because they were made aware that a town fortified (alike) by nature and art had been captured a few days after the Romans came thither."

[5] *Quoquoversus.* "In every direction."

duces, qui fuerant una cum Sertorio omnes annos, que existimabantur habere summam scientiam militaris rei. [1] Hi instituunt, consuetudine Romani populi, capere loca, munire castra, intercludere nostros commeatibus. [2] Quod ubi Crassus animadverit, suas copias non facile diduci propter exiguitatem, hostem et vagari et obsidere vias et relinquere satis praesidii castris: ob eam causam frumentum que commeatum minus commode supportari sibi; numerum hostium in dies augeri: existimavit non cunctandum quin decertaret pugna. [3] Hac re delata ad consilium, ubi intellexit omnes sentire idem, constituit posterum diem pugnae.

XXIV. Prima luce, omnibus copiis productis, duplici acie instituta, auxiliis collectis in mediam aciem, [4] expectabat quid consilii hostes caperent. Illi, etsi existimabant se tuto dimicaturos [esse] propter multitudinem et veterem gloriam belli, que paucitatem nostrorum, tamen arbitrantur esse tutius, viis obsessis, commeatu intercluso, potiri victoria sine ullo vulnere; et si propter inopiam frumentariæ rei Romani coepissent [5] recipere se, [6] cogitabant adoriri impeditos in agmine et sub sarcinis, inferiores animo. Hoc consilio probato ab ducibus, copiis Romanorum productis, tenebant sese castris. Hac re perspecta Crassus, quum sua cunctatione atque opinione hostes, [facti] timidiores, effecissent nostros milites alacriores ad pugnandum, atque voces omnium audirentur non oportere expectari diutius, [7] quin iretur ad castra, cohortatus suos, omnibus cupientibus, contendit ad castra hostium.

---

[1] *Hi instituunt.* "These begin, after the custom of the Roman people, by selecting ground," &c.

[2] *Quod ubi*, &c. "But when Crassus perceived that his forces could not with safety be divided on account of their fewness," &c.

[3] *Hac re.* "This matter being referred to a Council."

[4] *Expectabat quid consilii.* "He waited (to see) what plan or expedient the enemy would adopt."

[5] *Recipere se.* "To retreat or retire."

[6] *Cogitabant*, &c. "They designed to attack them under disadvantage on the march, and burdened with their baggage and, (at the same time) depressed in spirits."

[7] *Quin iretur.* "But march (at once) to the camp." Literally, "It must be gone by them (at once)."

XXV. Ibi quum alii complerent fossas, alii, multis telis conjectis, depellerent defensores vallo que munitionibus, que auxiliares, quibus Crassus non multum confidebat ad pugnam, subministrandis lapidibus que telis, et comportandis cespitibus ad aggerem, [1] praeberent speciem atque opinionem pugnantium, quum item pugnaretur ab hostibus constanter ac non timide, que tela missa ex superiore loco non acciderent frustra; equites, [2] castris hostium circumitis, renunciaverunt Crasso castra non esse munita eadem diligentia ab decumana porta, que habere facilem aditum.

XXVI. Crassus, cohortatus praefectos equitum, ut excitarent suos magnis praemiis que pollicitationbus, ostendit quid velit fieri. Illi, ut erat imperatum, quatuor cohortibus, quae, relictae praesidio castris, [3] erant intritae ab labore, eductis [4] et longiore itinere circumductis, ne possent conspici ex castris hostium, oculis que mentibus omnium intentis ad pugnam, celeriter pervenerunt ad eas munitiones, quas diximus, atque his prorutis, [5] constiterunt in castris hostium priusquam posset plane videri ab iis aut cognosci, quid rei gereretur. Tum vero, clamore audito ab ea parte, nostri, viribus redintegratis, quod plerumque consuevit accidere in spe victoriae, coeperunt acrius impugnare. Hostes circumventi undique, omnibus rebus desperatis, [6] intenderunt dejicere se per munitiones et petere salutem fuga. Quos equitatus consectatus apertissimis campis, ex numero quinquaginta millium quae constabat convenisse ex Aquitania que Cantabris vix quarta parte relicta, recepit se, multa nocte [exacta] in castra.

XXVII. Hac pugna audita, maxima pars Aquitaniae de-

---

[1] *Praeberent speciem*, &c. "Presented the appearance and (gave) the impression of (being actual) combatants."

[2] *Castris . . . . circumitis.* "After having gone round the camp of the enemy."

[3] *Erant intritae.* "Had been unexhausted by fatigue."

[4] *Et longiore*, &c. "And by a longer circuit (than usual) conducted round."

[5] *Constiterunt*, &c. "Halted in the camp of the enemy."

[6] *Intenderunt.* "Attempted to precipitate themselves through the fortifications."

didit sese Crasso, que ultro misit obsides; in quo numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Elusates, Garites, Ausci, Garumni, Sibuzates, Cocosates. Paucae [1] ultimae nationes, confisae tempore anni, [2] quod hiems suberat, neglexerunt facere hoc.

XXVIII. Fere eodem tempore Caesar, etsi aestas erat jam prope exacta, tamen, quod, omni Gallia pacata, Morini que Menapii supererant, qui essent in armis neque unquam misissent ad eum legatos de pace, arbitratus id bellum celeriter confici, adduxit eo exercitum; qui instituerunt agere bellum longe alia ratione, ac reliqui Galli. Nam quod intelligebant maximas nationes, quae contendissent proelio, pulsas que superatas esse, que habebant [3] continentes silvas ac paludes, contulerunt se que sua omnia eo. Ad initium quarum silvarum quum Caesar pervenisset, que instituisset munire castra, neque hostis interim visus esset, nostris dispersis in opere, subito evolaverunt ex omnibus partibus silvae et fecerunt impetum in nostros. Nostri celeriter ceperunt arma que repulerunt eos in silvas, et, compluribus interfectis, secuti longius impeditioribus locis, deperdiderunt paucos ex suis.

XXIX. Reliquis diebus deinceps Caesar instituit caedere silvas et, ne quis impetus posset fieri ab latere inermibus que imprudentibus militibus, collocabat omnem eam materiam, quae erat caesa conversam ad hostem, et exstruebat pro vallo ad utrumque latus. Incredibili celeritate, magno spatio confecto paucis diebus, [4] quum jam pecus atque extrema impedimenta tenerentur ab nostris, ipsi peterent densiores silvas; tempestates consecutae sunt ejusmodi, uti opus necessario intermitteretur, et continuatione imbrium milites non

---

[1] *Ultimae.* "Remote."
[2] *Quod hiems suberat.* "Because the winter was at hand."
[3] *Continentes silvas.* "Extended forests."
[4] *Quum jam*, &c. "When now the cattle and rear baggage (of the enemy) were in the possession of our men, they themselves took refuge in the denser woods."

possent contineri diutius sub pellibus. Itaque omnibus agris eorum vastatis, vicis que aedificiis incensis, Caesar reduxit exercitum et collocavit in hibernis in Aulercis que Lexoviis, item reliquis civitatibus, quae proxime fecerant bellum.

LIBER QUARTUS.

I. Ea hieme, quae secuta est, qui fuit annus Cn. Pompeio, M. Crasso consulibus, Usipetes Germani et item Tenchtheri cum magna multitudine hominum transierunt Rhenum non longe a mari, quo Rhenus influit. Causa transeundi fuit, [1] quod exagitati ab Suevis complures annos premebantur bello et prohibebantur agricultura. Gens Suevorum est longe maxima et bellicosissima omnium Germanorum. Illi dicuntur habere centos pagos, [2] ex quibus [singulis] educunt quotannis ex finibus singula millia armatorum causa bellandi. Reliqui, qui manserint domi, alunt se atque illos. Hi rursus invicem anno post sunt in armis; illi remanent domi. Sic neque agricultura, nec ratio atque usus belli intermittitur. Sed est nihil privati ac separati agri apud eos; neque licet remanere longius anno in uno loco [3] causa incolendi. Neque vivunt multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore, que sunt multum in venationibus, quae res et genere cibi et quotidiana exercitatione et libertate vitae [4](quod assuefacti a pueris nullo officio aut disciplina faciant nihil omnino contra voluntatem) et alit vires et efficit homines immani magnitudine corporum. [5] Atque adduxerunt se in

---

[1] *Quod exagitati*, &c. "Because having been harassed during very many years by the Suevi, they were hard pressed with warfare and hindered from (engaging in the pursuits of) agriculture."

[2] *Ex quibus* [*singulis*] *singula.* "From which, severally, they led forth yearly beyond their territories a thousand armed men," &c.

[3] *Causa incolendi.* "With a view of dwelling (there)."

[4] *Quod assuefacti*, &c. "Because being accustomed from boyhood to no (restraints of) duty or (rules of) discipline, they do nothing at all that conflicts with their (freedom of will)."

[5] *Atque adduxerunt*, &c. "And they inured (addicted) themselves to the custom of not having any clothing, in the coldest localities, but skins (in consequence of the smallness of which a great

eam consuetudinem ut neque habebant quidquam vestitus, frigidissimis locis, praeter pelles (propter exiguitatem quarum magna pars corporis est aperta), et laventur in fluminibus.

II. [1] Est aditus mercatoribus ad eos magis eo, ut habeant [eos] quibus vendant [ea] quae ceperint bello, quam quo desiderent ullam rem importari ad se: quin etiam Germani non utuntur importatitiis jumentis, quibus Gallia maxime delectatur, que quae parant impenso pretio: [2] sed quae sunt nata apud eos, prava atque deformia, haec efficiunt quotidiana exercitatione, ut sint summi laboris. Equestribus proeliis saepe desiliunt ex equis ac proeliantur pedibus; que assuefaciunt equos remanere eodem vestigio; ad quos celeriter recipiunt se, quum usus est; [3] neque eorum moribus quidquam habetur turpius aut inertius, quam uti ephippiis. Itaque audent, quamvis pauci, adire ad quemvis numerum ephippiatorum equitum. Non sinunt vinum importari ad se omnino, [4] quod arbitrantur homines ea re remollescere ad ferendum laborem atque effeminari.

III. Putant esse [5] maximam laudem publice, agros vacare quam latissime a suis finibus: hac re significari magnum numerum civitatum non posse sustinere suam vim. Itaque

---

part of their body is exposed), and (also) of washing themselves in the rivers."

[1] *Est aditus*, &c. "There is access (allowed) for merchants to them, more that they may have (persons) to whom they may sell what they capture in war than because," &c.

[2] *Sed quae*, &c. "But such as are produced among them of an inferior quality and deformed, these they render by daily practice capable of enduring the greatest labor."

[3] *Neque eorum moribus.* "Nor according to their usages (and habits)."

[4] *Quod arbitrantur, ea re*, &c. "Because they judge that men by that thing (the use of wine) become too enfeebled to endure labor, and are rendered effeminate."

[5] *Maximam laudem*, &c. "A matter of much (satisfaction) and praise, in a public point of view, that the [surrounding] country should be vacant and empty as widely as possible from their own territories, as it proved that a large number of states could not sustain their attacks."

a Suevis, ex una parte, agri dicuntur vacare circiter sexcenta millia passuum. Ad alteram partem Ubii succedunt (quorum civitas fuit ampla atque florens, [1] ut est captus Germanorum), et paullo humaniores [sunt] quam sunt ceteri ejusdem generis, propterea quod attingunt Rhenum que mercatores multum ventitant ad eos, et ipsi propter propinquitatem sunt assuefacti Gallicis moribus. Quum Suevi, experti saepe multis bellis, propter amplitudinem que gravitatem civitatis non potuissent expellere hos (Ubios) finibus, tamen fecerunt [eos] vectigales sibi [2] ac redegerunt multo humiliores que infirmiores.

IV. [3] In eadem causa fuerunt Usipetes et Tenchtheri, quos supra diximus, qui sustinuerunt complures annos vim Suevorum; tamen ad extremum expulsi agris, et vagati triennium multis locis Germaniae, pervenerunt ad Rhenum: quas regiones Menapii incolebant, et habebant ad utramque ripam fluminis agros, aedificia, que vicos; sed perterriti aditu tantae multitudinis demigraverant ex his aedificiis, quae habuerunt trans flumen et, praesidiis dispositis cis Rhenum, prohibebant Germanos transire. Illi, experti omnia, quum neque possent contendere vi propter inopiam navium neque clam transire propter custodias Menapiorum, simulaverunt se reverti in suas sedes que regiones; et progressi viam tridui rursus reverterunt atque omni hoc itinere confecto una nocte equitatu, oppresserunt Menapios inscios que inopinantes; qui, facti certiores per exploratores de discessu Germanorum, remigraverant sine metu trans Rhenum in suos vicos. His interfectis que navibus eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum quae erat quieta in suis sedibus citra Rhenum, fieret certior, transierunt flumen atque, omni-

---

[1] *Ut est captus Germanorum.* "According to the views of the Germans." Literally, "As is the understanding or comprehension of the Germans [in such matters]."

[2] *Ac redegerunt*, &c. "And reduced them to a much lower and weaker condition [as a nation]."

[3] *In eadem causa.* "In the same situation or plight."

bus eorum aedificiis occupatis, aluerunt se reliquam partem hiemis eorum copiis.

V. Caesar factus certior de his rebus et veritus infirmitatem Gallorum, quod sunt [1] mobiles in capiendis consiliis et plerumque student novis rebus, existimavit [2] nihil committendum (esse) sibi. [3] Hoc autem est Gallicae consuetudinis, uti et cogant viatores, etiam invitos, consistere et quaerant quod quisque eorum audierit aut cognoverit, et vulgus circumsistat mercatores in oppidis, que cogant [eos] pronunciare ex quibus regionibus veniant que quas res cognoverint ibi. Permoti his rumoribus atque auditionibus saepe ineunt consilia de summis rebus, quorum necesse est eos [4] e vestigio poenitere, quum [5] serviant incertis rumoribus, et [6] plerique respondeant fictà ad eorum voluntatem.

VI. Qua consuetudine cognita, Caesar, ne occurreret [7] graviori bello, proficiscitur ad exercitum maturius quam consuerat. Quum venisset eo, cognovit ea facta [esse] quae suspicatus erat fore, legationes missas [esse] ab nonnullis civitatibus ad Germanos, que eos invitatos [esse] uti discederent ab Rheno; que omnia, quae postulassent, fore parata ab se. Qua spe adducti Germani jam [8] vagabantur latius et pervenerant in fines Eburonum et Condrusorum, qui sunt clientes Trevirorum. Principibus Galliae evocatis, Caesar existimavit ea, quae cognoverat, [8] dissimulanda [esse] sibi,

---

[1] *Mobiles.* "Precipitate and changeable."

[2] *Nihil committendum.* "Nothing was to be entrusted to them." "No confidence was to be reposed in them."

[3] *Hoc autem est Gallicae consuetudinis.* Literally, "This, moreover, belongs to Gallic usage;" *i. e.*, "This is one of the customs of the Gauls."

[4] *E vestigio.* "Immediately."

[5] *Serviant.* "Are slaves to."

[6] *Plerique*, &c. "Most persons (merchants and others) give fictitious answers (framed) according to their wish."

[7] *Graviori bello.* "A more imposing war" than he expected.

[8] *Vagabantur latius.* "Made wider excursions" than formerly.

[9] *Dissimulanda.* "Suppressed" or "concealed by him."

que eorum animis [1] permulsis et confirmatis que equitatu imperato, constituit gerere bellum cum Germanis.

VII. Frumentaria re comparata, que equitibus delectis, coepit facere iter in ea loca, in quibus locis audiebat Germanos esse. A quibus quum abesset iter paucorum dierum, legati venerunt ab his, quorum oratio fuit haec, Germanos neque inferre bellum Romano populo priores, neque tamen recusare quin contendant armis, si lacessantur: Quod haec consuetudo Germanorum tradita sit a majoribus, resistere [eos] quicunque inferant bellum, [2] que ne deprecari: tamen [se] dicere haec, [se] venisse invitos, ejectos domo. Si Romani velint suam gratiam, [se] posse esse utiles [ut] amicos: vel attribuant sibi agros vel patiantur tenere eos quos possederint armis. [3] Sese concedere Suevis unis, quibus ne quidem immortales Dii possint esse pares: esse neminem quidem reliquum in terris, quem non possint superare.

VIII. Ad haec Caesar respondit, [4] quae visum est (respondere): sed [5] exitus orationis fuit: nullam amicitiam posse esse sibi cum his, si remanerent in Gallia, neque verum esse [eos], qui non potuerint tueri suos fines, [posse] occupare alienos; neque ullos agros in Gallia vacare, qui possint dari sine injuria, praesertim tantae multidudini. [6] Sed licere (illis) considere, si velint, in finibus Ubiorum, quorum legati sint apud se et querantur de injuriis Suevorum et petant auxilium a se; [7] se impetraturum [esse] hoc ab iis.

IX. Legati dixerunt se relaturos [esse] haec ad suos, et,

---

[1] *Permulsis et confirmatis.* "Quieted and reassured."

[2] *Que ne deprecari.* "And not to propitiate them" by submission.

[3] *Sese concedere*, &c. "That they had submitted (in warfare) to the Suevi alone, for whom not even the Immortal Gods were a match."

[4] *Quae visum est.* "What it seemed [advisable] to answer."

[5] *Exitus.* "The conclusion."

[6] *Sed licere considere.* "They were at liberty to settle." Literally, "It was allowed to them."

[7] *Se impetraturum*, &c. "That he would obtain this privilege from them (the Ubii)."

[1] re deliberata, reversuros [esse] ad Caesarem post tertium diem; interea petierunt ne moveret castra propius se. Caesar dixit: ne quidem id posse impetrari ab se: enim cognoverat magnam partem equitatus missam [esse] ab iis aliquot diebus ante ad Ambivaritos trans Mosam, causa que praedandi que frumentandi. [2] Arbitrabatur hos equites expectari, atque causa ejus rei moram interponi.

X. Mosa profluit ex monte Vosego, qui est in finibus Lingonum [3] et, quadam parte recepta ex Rheno, quae appellatur Vahalis que efficit insulam Batavorum, influit in Oceanum, que transit in Rhenum ne longius octoginta millibus passuum ab Oceano. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui incolunt Alpes et longo spatio fertur citatus per fines Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Tribucorum, Trevirorum et, ubi appropinquat Oceano, [4] diffluit in plures partes, multis que ingentibus insulis effectis, quarum magna pars incolitur a feris que barbaris nationibus (ex quibus sunt [aliqui] qui existimantur vivere piscibus atque ovis avium), que influit in Oceanum [5] multis capitibus.

XI. Quum Caesar abesset ab hoste non amplius undecim millibus passuum, legati revertuntur ad eum, [6] ut erat constitutum; qui, congressi in itinere, magnopere orabant ne longius progrederetur. Quum non impetrassent id, petebant, uti praemitteret ad eos equites, qui antecessissent agmen, que prohiberet eos pugna; que uti [7] faceret potestatem sibi mit-

---

[1] *Re deliberata.* "After (due) deliberation." Literally, "The matter having been considered."

[2] *Arbitrabatur*, &c. "He suspected that these cavalry were waited for, and for this reason delay was interposed."

[3] *Et quadam parte recepta*, &c. "And receiving a certain part (of its waters) from the Rhine (in a branch) which is called the Vahalis, and forms (with it) the island of the Batavi, flows into the ocean, and it passes into the Rhine (through this branch) not more than eighty miles from the ocean."

[4] *Diffluit in plures partes.* "Flows apart into many branches."

[5] *Multis capitibus.* "By many heads or mouths."

[6] *Ut erat constitutum.* "As had been appointed" by themselves.

[7] *Faceret potestatem.* "Would give them an opportunity."

tendi legatos in Ubios; si principes ac senatus quorum [1] fecissent sibi fidem jurejurando, ostendebant [2] se usuros ea conditione, quae ferretur a Caesare; ad conficiendas has res [petebant ut] daret sibi spatium tridui. Caesar arbitrabatur omnia haec [3] pertinere illo eodem ut, mora tridui interposita, eorum equites, qui abessent, reverterentur; tamen dixit sese processurum [esse] eo die non longius quatuor millibus passuum causa aquationis; huc postero die [4] quam frequentissimi convenirent ut cognosceret de eorum postulatis. Interim mittit ad praefectos qui antecesserant cum omni equitatu, [5] [eos], qui nunciarent ne lacesserent hostes proelio et, si ipsi lacesserentur, sustinerent, quoad ipse accessisset propius cum exercitu.

XII. At hostes, ubi primum conspexerunt nostros equites, quorum numerus erat quinque millium, quum ipsi haberent non amplius octogentos equites, quod ii, qui ierant trans Mosam causa frumentandi, nondum redierant, nostris timentibus nihil, quod eorum legati paulo ante discesserant a Caesare atque is dies petitus erat ab eis induciis, impetu facto, celeriter perturbaverunt nostros. Nostris rursus resistentibus, [6] desiluerunt sua consuetudine ad pedes, que equis subfossis que compluribus nostris dejectis, conjecerunt reliquos in fugam [7] atque egerunt ita perterritos, ut non dessisterunt fuga prius quam venissent in conspectum nostri agminis. In eo proelio quatuor et septuaginta ex nostris equitibus interfi-

---

[1] *Fecissent sibi fidem*, &c. "Would give them a pledge under oath" of favorable treatment.

[2] *Se usuros ea conditione.* "That they would avail themselves of such proposal as should be made to them by Cæsar."

[3] *Pertinere illo eodem.* "Tended to that same point."

[4] *Quam frequentissimi.* "In as large numbers" as they thought fit.

[5] [*Eos*] *qui nunciarent.* "Messengers to tell them not to attack the enemy," &c. Literally, "Those who should announce."

[6] *Desiluerunt*, &c. "They leaped down according to their custom to their feet, and after stabbing the horses underneath and unhorsing many of our men," &c.

[7] *Atque egerunt ita perterritos.* "And drove them in such terror."

ciuntur, in his fortissimus vir, Piso, Aquitanus, [1] natus amplissimo genere, cujus avus obtinuerat regnum in sua civitate, appellatus amicus ab nostro senatu. Hic, quum ferret auxilium fratri intercluso ab hostibus, eripuit illum ex periculo: ipse, equo vulnerato, dejectus, fortissime restitit quoad potuit. Quum circumventus, multis vulneribus acceptis, cecidisset atque frater, qui jam excesserat proelio, animadvertisset id procul, incitato equo, obtulit se hostibus atque interfectus est.

XIII. Hoc proelio facto, Caesar arbitrabatur neque legatos jam audiendos [esse] sibi neque conditiones accipiendas ab his, qui, per dolum atque insidias, pace petita, ultro intulissent bellum; vero expectare, dum copiae hostium augerentur que equitatus reverteretur judicabat esse summae dementiae et, infirmitate Gallorum cognita, sentiebat quantum auctoritatis hostes jam consecuti essent apud eos uno proelio; quibus existimabat nihil spatii dandum [esse] ad capienda consilia. [2] His rebus constitutis et consilio communicato cum legatis et quaestore, ne praetermitteret quem diem pugnae, opportunissima res accidit quod postridie ejus diei mane Germani frequentes, omnibus principibus que majoribus natu adhibitis, usi eadem et perfidia et simulatione, venerunt ad eum in castra, [3] simul, ut dicebatur, causa purgandi sui quod commisissent proelium pridie, contra atque dictum esset et ipsi petissent, simul ut, si possent quid, impetrarent de induciis fallendo. Quos Caesar gavisus oblatos [esse] sibi, jussit illos retineri. Ipse eduxit omnes copias castris, que jussit equitatum, quod existimabat perterritum esse recenti proelio, subsequi agmen.

---

[1] *Natus amplissimo genere.* "Born of a very distinguished family."

[2] *His rebus*, &c. "These things being settled and his purpose being communicated to the lieutenants and questor not to permit a day to pass without fighting," &c.

[3] *Simul ut dicebatur*, &c. "At once, as was said, for the sake of exculpating themselves, because they had engaged in battle the day before contrary to what was said (by them) and they themselves had asked, and at the same time to obtain, if they could, a (farther) truce by deception."

XIV. Triplici acie instituta et itinere octo millium [passuum] celeriter confecto, pervenit ad castra hostium priusquam Germani possent sentire quid ageretur. Qui subito perterriti omnibus rebus, et celeritate nostri adventus [1] et discessu suorum, spatio dato neque habendi consilii neque capiendi arma, [2] perturbantur ne praestaret educere copias adversus hostem, an defendere castra, an petere salutem fuga. Quum timor quorum significaretur fremitu et concursu, nostri milites, incitati perfidia pristini diei, irruperunt in castra. [3] Qui quorum potuerunt, celeriter capere arma, paulisper restiterunt nostris atque commiserunt proelium inter carros que impedimenta; at reliqua multitudo puerorum que mulierum (nam excesserant domo omnibus suis que transierant Rhenum) coepit passim fugere : ad consectandos quos Caesar misit equitatum.

XV. Germani, clamore post tergum audito, quum viderent suos interfici, armis abjectis que militaribus signis relictis, ejecerunt se ex castris et, quum pervenissent ad confluentem Mosae et Rheni, [4] reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui praecipitaverunt in flumen atque ibi perierunt oppressi timore, lassitudine, vi fluminis. Nostri omnes incolumes ad unum, perpaucis vulneratis, [5] ex timore tanti belli, quum numerus hostium fuisset (numerus) quadringentorum et triginta millium capitum, receperunt se in castra. Caesar fecit potestatem discedendi his, quos retinuerat in castris; illi veriti supplicia que cruciatus Gallorum, quorum agros vexaverant, dixerunt se velle remanere apud eum Caesar concessit his libertatem.

XVI. Germanico bello confecto, Caesar statuit de multis

---

[1] *Et discessu.* "And by the (previous) departure and (absence)."

[2] *Perturbantur.* "Were in confusion and perplexity whether it was better," &c.

[3] *Qui quorum.* "Whoever of them."

[4] *Reliqua fuga*, &c. "Farther flight (and safety) being despaired of."

[5] *Ex timore tanti belli.* "After the apprehension of so great a war." *Quum.* "Since."

causis, Rhenum transcundum esse sibi; quarum illa fuit [1] justissima, quod, quum videret Germanos tam facile impelli ut venirent in Galliam, [2] voluit eos timere quoque suis rebus, quum intelligerent exercitum Romani populi et posse et audere transire Rhenum. [3] Accessit etiam, quod illa pars equitatus Usipetum et Tenchtherorum, quam supra commemoravi transisse Mosam, causa praedandi que frumentandi, neque interfuisse proelio, post fugam suorum, receperat se trans Rhenum in fines Sigambrorum que conjunxerat se cum iis. Ad quos quum Caesar misisset nuncios, qui postularent [4] dederint sibi eos, qui intulissent bellum sibi que Galliae, responderunt, Rhenum finire imperium Romani populi: si existimaret [esse] non aequum Germanos transire in Galliam, se invito, cur postularet quidquam imperii aut potestatis trans Rhenum [5] esse sui. Ubii autem, qui uni ex Transrhenanis miserant legatos ad Caesarem, fecerant amicitiam, dederant obsides, magnopere orabant, ut ferret auxilium sibi, quod graviter premerentur ab Suevis; vel si prohiberetur facere id [6] occupationibus reipublicae, modo transportaret (portaret trans) Rhenum exercitum; id futurum (esse) satis sibi [7] ad auxilium que spem reliqui temporis: nomen atque opinionem ejus exercitus esse [8] tantum, Ariovisto pulso et hoc novissimo proelio facto, etiam ad ultimas nationes Germanorum, uti possint esse tuti opinione et amicitia Romani populi. Pollicebantur magnam copiam navium ad transportandum exercitum.

XVII. Caesar de his causis, quas commemoravi, decreve-

---

[1] *Justissima.* "Satisfactory (and sufficient)."

[2] *Voluit eos timere.* "He wished them to be under apprehension also for their own state and affairs, when they should come to understand," &c.

[3] *Accessit etiam.* "An additional reason was." Literally, "It was added also."

[4] *Dederint sibi eos.* "That they should surrender to him those."

[5] *Esse sui.* "Belonged to him."

[6] *Occupationibus reipublicae.* "By his public engagements."

[7] *Ad auxilium,* &c. "For (present) aid and future security."

[8] *Tantum.* "Of so much influence."

rat transire Rhenum : [1] sed transire navibus que arbitrabatur esse ne satis tutum, que statuebat ne esse suae (dignitatis) que dignitatis Romani populi. Itaque etsi summa difficultas faciendi pontis [2] proponebatur propter latitudinem, rapiditatem que altitudinem fluminis, tamen existimabat id [3] contendendum [esse] sibi aut aliter exercitum non transducendum. [4] Instituit hanc rationem pontis. Bina tigna, sesquipedalia,

---

[1] *Sed transire*, &c. "But to cross in boats he both judged to be not sufficiently safe and concluded not to be consistent with his own dignity and that of the Roman people."

[2] *Proponebatur*. "Was presented."

[3] *Contendendum* (*esse*). "Ought to be attempted by him."

[4] *Instituit*, &c. "He formed this plan of a bridge. Two pieces of timber, severally a foot and a half (in thickness), sharpened a little at the bottom, adjusted in length to the depth of the river, he united together at an interval of two feet apart. When he had fastened these, after being let down into the river, by means of the (proper) engines, and had driven them up by the application of the ram, not straight in a perpendicular direction, after the manner of a stake, but inclined and slanting so as to lean forward according to the current of the river; he likewise placed opposite to them two (similar pieces of timber) joined in the same manner as the former, at a distance of forty feet down the river, (but) turned *against* the force and impetus of the stream, *i.e.*, leaning *towards* the upper two. Both these were, severally, kept apart by beams let in from above of two feet thickness, the distance the joining of those timbers was apart, with two braces or clasps also on both sides at the extremities, so that being separated (by the beams) and bound together in a contrary direction (by the braces), such was the strength of the work and such the nature of the case itself that the greater the force of the water that exerted itself, the more firmly bound for this very reason were they held together."

(*Note.*—The above describes two pairs of piles or timbers set opposite one another. There was of course a succession of these across the stream sufficient to span the river.)

"These, the several pairs of timbers, were inter-connected (dovetailed) by timbers introduced lengthwise (of the bridge) and were also strewed with poles and hurdles. And besides all this, stakes were driven obliquely also, at the lower part of the river, which, being put beneath for a buttress and united with the whole structure, were intended to receive the force of the river; and others also at a moderate distance above the bridge, so that if trunks of trees or hulks of vessels should be sent down by the barbarians, with the purpose of destroying the work, with these (additional) defences the violence of these things might be lessened and no injury done to the bridge."

praecuta paulum ab imo, dimensa ad altitudinem fluminis, jungebat inter se intervallo duorum pedum. Quum defixerat haec, immissa in flumen, machinationibus, que adegerat fistucis, non directa ad perpendiculum modo sublicae, sed prona ac fastigata, ut procumberent secundum naturam fluminis. Statuebat item duo contraria iis, juncta ad eundem modum, intervallo quadragenum pedum, ab inferiore parte (fluminis) conversa contra vim atque impetum fluminis. Utraque haec distinebantur trabibus bipedalibus immissis insuper, quantum junctura eorum tignorum distabat, binis fibulis utrinque ab extrema parte, quibus disclusis (a trabibus) atque revinctis in contrariam partem [a fibulis], tanta erat firmitudo operis atque ea natura rerum, ut quo major vis aquae, (quae) incitavisset se, hoc arctius illigata. Haec contexebantur materie injecta directa et consternebantur longuriis que cratibus; ac nihilo secius sublicae agebantur oblique et ad inferiorem partem fluminis, quae, subjectae pro pariete et conjunctae cum omni opere, exciperent vim fluminis: et aliae item, mediocri spatio supra pontem, ut si trunci arborum sive naves missae essent a barbaris (causa) dejiciendi operis, his defensoribus vis earum rerum minueretur ueu nocerent ponti.

XVIII. Decem diebus, quibus materia coepta erat comportari, omni opere effecto, exercitus transducitur. Caesar, firmo praesidio relicto ad utramque partem pontis, contendit in fines Sigambrorum. Interim legati veniunt ad eum a compluribus civitatibus, quibus, petentibus pacem atque amicitiam, respondit liberaliter que jubet obsides adduci ad se. At Sigambri, ex eo tempore, quo pons coeptus est institui, fuga comparata, iis quos habebant apud se ex Tenchtheris atque Usipetibus [1] hortantibus, excesserant suis finibus que exportaverant omnia sua, que abdiderant se in solitudinem ac silvas.

XIX. Caesar, moratus pancos dies in eorum finibus, omnibus vicis que aedificiis incensis, que frumentis succisis, re-

---

[1] *Hortantibus.* "Advising them to the step."

cepit se in fines Ubiorum: atque pollicitus iis suum auxilium si premerentur ab Suevis, cognovit haec ab iis: Suevos, posteaquam comperissent per exploratores pontem fieri, concilio habito suo more, dimisisse nuncios in omnes partes uti demigrarent de oppidis, deponerent liberos, uxores que omnia sua in silvas, atque omnes, qui possent ferre arma, convenirent in unum locum: hunc esse delectum [1] medium fere earum regionum quas Suevi obtinerent: hic constituisse expectare adventum Romanorum atque ibi decertare. Quod ubi Caesar comperit, omnibus his rebus confectis, causa quarum rerum constituerat transducere exercitum, ut injiceret metum Germanis, ut ulcisceretur Sigambros, ut liberaret Ubios obsidione, decem et octo diebus omnino consumptis trans Rhenum, arbitratus [2] satis profectum [esse] et ad laudem et ad utilitatem, recepit se in Galliam que rescidit pontem.

XX. Exigua parte aestatis reliqua, Caesar, etsi in his locis, quod omnis Gallia vergit ad septemtriones, hiemes sunt maturae, tamen contendit proficisci in Britanniam, quod, fere omnibis Gallicis bellis, intelligebat auxilia subministrata [esse] inde nostris hostibus; et, [3] si tempus anni deficeret ad gerendum bellum, tamen arbitrabatur fore magno usui sibi, si modo adisset insulam, perspexisset genus hominum, cognovisset loca, portus, aditus; omnia quae erant fere incognita Gallis. [4] Enim neque quisquam adit illo temere praeter mercatores, neque notum est iis ipsis quidquam praeter maritimam oram atque eas regiones quae sunt contra Gallias. Itaque, mercatoribus evocatis ad se undique, poterat reperire

---

[1] *Medium fere.* "As the centre nearly of those regions which the Suevi possessed."

[2] *Satis profectum.* "Enough had been accomplished," *profectum* from *proficio.*

[3] *Si tempus*, &c. "If the (remaining) time of the year should prove insufficient."

[4] *Enim neque*, &c. "For neither does any one approach there incautiously except merchants, nor is there known even to these anything but the sea-coast," &c.

neque quanta esset magnitudo insulae, neque quae aut quantae nationes incolerent, neque [1] quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur neque qui portus essent idonei ad multitudinem majorum navium.

XXI. Ad cognoscenda haec priusquam faceret periculum, arbitratus C. Volusenum esse idoneum, praemittit (eum) cum longa navi. Mandat huic, uti, omnibus rebus exploratis, revertatur ad se quam primum; ipse cum omnibus copiis proficiscitur in Morinos, quod inde erat brevissimus transjectus in Britanniam. Huc jubet naves convenire undique ex finitimis regionibus, et classem, quam fecerat superiore aestate ad Veneticum bellum. Interim ejus consilio cognito et perlato per mercatores ad Britannos, legati a compluribus civitatibus ejus insulae veniunt ad eum, qui polliceantur dare obsides atque obtemperare imperio Romani populi. Quibus auditis, pollicitus liberaliter, que hortatus ut permanerent in ea sententia, remittit eos domum: et mittit una cum his Commium quem ipse, Atrebatibus superatis, constituerat regem ibi, cujus et virtutem et consilium probabat et quem arbitrabatur fidelem sibi, que cujus auctoritas [2] habebatur magni in iis regionibus. Imperat huic adeat civitates quas possit, que hortetur ut sequantur fidem Romani populi; que nunciet se venturum eo celeriter. Volusenus, regionibus perspectis [3] quantum facultatis potuit dari ei, qui non auderet egredi navi ac committere se barbaris, revertitur ad Caesarem quinto die, que renunciat quae perspexisset ibi.

XXII. Dum Caesar moratur in his locis causa parandarum navium, legati venerunt ad eum ex magna parte Morinorum, qui excusarent se [4] de consilio superioris temporis,

---

[1] *Quem usum belli.* Literally, "What usage or practice of war they had."

[2] *Habebatur magni.* "Was esteemed of much account, was highly valued."

[3] *Quantum facultatis*, &c. "As far as opportunity could be given to him, inasmuch as he did not dare to go out of his vessel," &c.

[4] *De consilio.* "Concerning the line of conduct, the policy," they had formerly pursued.

quod barbari homines et imperiti nostrae consuetudinis fecissent bellum Romano populo, que pollicerentur se facturos ea, quae imperasset. Caesar, arbitratus hoc accidisse sibi satis opportune, quod neque volebat relinquere hostem post tergum, neque habebat, propter tempus anni, facultatem gerendi belli neque judicabat has occupationes tantularum rerum anteponendas (esse) sibi [1] Britanniae, imperat his magnum numerum obsidum. Quibus adductis, recepit eos in fidem. Circiter octoginta onerariis navibus coactis que contractis, quot existimabat esse satis ad transportandas duas legiones, distribuit quidquid habebat praeterea longarum navium quaestori, legatis, que praefectis. Huc accedebant octodecim onerariae naves, quae tenebantur vento octo millibus passuum [2] ab ex eo loco, quo minus possent pervenire in eundem portum. Has distribuit equitibus: dedit reliquum exercitum Q. Titurio Sabino et L. Aurunculeio Cottae legatis deducendum in Menapios atque in eos pagos Morinorum, ab quibus legati non venerant ad eum. Jussit P. Sulpicium Rufum legatum, cum eo praesidio quod arbitrabatur esse satis, tenere portum.

XXIII. His rebus constitutis, nactus idoneam tempestatem ad navigandum, solvit fere tertia vigilia, que jussit equites in ulteriorem portum progredi et conscendere naves et sequi se; a quibus quum id administratum esset paulo tardius, ipse circiter quarta hora diei cum primis navibus attigit Britaniam, atque ibi conspexit [3] expositas in omnibus collibus armatas copias hostium. Cujus loci haec erat natura: [4] mare continebatur montibus adeo angustis, uti telum posset adjici in litus ex superioribus locis. Arbitratus hunc [esse] nequaquam idoneum locum [5] ad egrediendum, expec-

---

[1] *Britanniae.* "To the invasion of Britain."
[2] *Ab.* "Off," "away," used adverbially.
[3] *Expositas.* "Drawn out and in visible array."
[4] *Mare continebatur*, &c. "The sea was confined by mountains (so precipitous) and so close (to the shore) that a javelin could be thrown so as to reach to the shore from the higher grounds."
[5] *Ad egrediendum.* "For disembarking."

tavit ad nonam horam in ancoris dum reliquae naves convenirent eo. Interim legatis que tribunis militum convocatis ostendit et quae cognosset ex Voluseno et quae vellet fieri, que monuit (ut ratio militaris, maxime ut maritimae res postularent [1] ut quae haberent celerem atque instabilem motum) omnes res administrarentur ab iis ad nutum et ad tempus. His dimissis, [2] et nactus uno tempore et ventum et aestum secundum, signo dato et ancoris sublatis, progressus circiter septem millia passuum ab eo loco [3] constituit naves aperto oc plano litore.

XXIV. At barbari, consilio Romanorum cognito, equitatu praemisso et essedariis, [4] quo genere plerumque consuerunt uti in praeliis, subsecuti reliquis copiis, prohibebant nostros egredi navibus. Erat ob has causas summa difficultas, quod naves propter magnitudinem non poterant constitui, nisi in alto; [5] (nostris) militibus autem ignotis locis, manibus impeditis, oppressis magno et gravi onere armorum simul et desiliendum de navibus et consistendum in fluctibus et pugnandum erat cum hostibus. [6] Quum illi aut ex arido aut progressi paululum in aquam, expediti omnibus membris, notissimis locis audaciter conjicerent tela et incitarent insuefactos equos. Quibus rebus nostri perterriti atque omnino imperiti hujus generis pugnae, non nitebantur

---

[1] *Ut quae.* "Inasmuch as these (naval operations) have a quick and variable movement."

[2] *Et nactus . . . . et ventum et aestum.* "And meeting at one and the same time both wind and tide (that were) propitious."

[3] *Constituit.* "Stationed or anchored."

[4] *Quo genere*, &c. "Which description of military force for the most part they were accustomed to employ in their battles."

[5] [*Nostris*] *militibus*, &c. "Our soldiers moveover, on an unknown coast, with hands pre-occupied, oppressed with a great and heavy load of armor, had at one and the same time to leap down from the ships, to steady themselves in the waves and to fight with the enemy." Literally, "For our soldiers . . . . it was necessary to leap down," &c.

[6] *Quum illi*, &c. "While they, either from the dry ground or advanced a little into the water, free in all their limbs, in familiar localities, could boldly hurl their javelins and urge on their well-trained horses."

eadem alacritate ac studio, quo consuerant uti in pedestribus proeliis.

XXV. Quod ubi Caesar animadvertit, jussit longas naves, quarum et species erat inusitatior barbaris et motus expeditior ad usum, paulum removeri ab onerariis navibus et incitari remis et constitui ad apertum latus hostium [1] atque inde fundis, sagittis, tormentis, hostes propelli ac submoveri; quae res fuit nostris magno usui. Nam barbari permoti et figura navium, et motu remorum, et inusitato genere tormentorum, constiterunt, ac paulum modo retulerunt pedem. [2] Atque nostris militibus cunctantibus maxime propter altitudinem maris, [ille] qui ferebat aquilam decimae legionis, contestatus deos ut ea res eveniret feliciter legioni, inquit, Desilite, commilitones, nisi vultis prodere aquilam hostibus; ego certe praestitero meum officium reipublicae atque imperatori. Quum dixisset hoc magna voce projecit se ex navi atque caepit ferre aquilam in hostes. Tum nostri, [3] cohortati inter se, [ut] tantum dedecus ne admitteretur, universi desiluerunt ex navi: item alii, quum ex proximis navibus conspexissent hos, [4] subsecuti appropinquarunt hostibus.

XXVI. Pugnatum est acriter ab utrisque; nostri, tamen, quod neque poterant servare ordines, neque [5] insistere firmiter neque subsequi signa [6] atque alius ex alia navi

---

[1] *Atque inde.* "And from thence (from these vessels) with the use of slings, arrows and engines of war the enemy should be resisted and made to retire."

[2] *Atque nostris*, &c. "And to our men—(addressing our men)—hesitating chiefly on account of the depth of the sea, (the centurion) who bore the eagle of the tenth legion, appealing to the Gods that that thing (his present movements) might turn out successfully for the legion, cried out," &c.

[3] *Cohortati inter se*, &c. "Exhorting one another not to allow so great a disgrace." Literally, "That so great a disgrace should not be permitted."

[4] *Subsecuti.* "Following close after."

[5] *Insistere firmiter.* "Maintain firm footing" in the water.

[6] *Atque alius*, &c. "And one from one vessel and another from another were joining themselves to whatever standards they severally happened to meet with."

aggregabat se quibuscumque signis occurrerat, magnopere perturbabantur. Hostes vero, omnibus vadis notis, ubi conspexerant ex litore aliquos egredientes ex navi [1] singulares, equis incitatis adoriebantur impeditos: plures circumsistebant paucos, alii conjiciebant tela in universos ab aperto latere. Quod quum Caesar animadvertisset, jussit scaphas longarum navium, item [2] speculatoria navigia compleri militibus et quos conspexerat laborantes, [3] submittebat subsidia iis. Nostri, simul constiterunt in arido, omnibus suis consecutis, fecerunt impetum in hostes atque dederunt eos in fugam; neque potuerunt, prosequi longius, [4] quod equites non potuerant tenere cursum atque capere insulam. Hoc unum defuit Caesari ad pristinam fortunam.

XXVII. Hostes superati proelio, simul atque receperunt se ex fuga, statim miserunt legatos ad Caesarem de pace: polliciti sunt sese daturos [esse] obsides que facturos [esse] quae imperasset. Una cum his legatis venit Commius Atrebas, quem supra demonstraveram praemissum [esse] a Caesare in Britanniam. Hunc illi comprehenderant egressum e navi, quum perferret mandata imperatoris ad eos [5] modo oratoris atque conjecerant in vincula: tum, proelio facto, remiserunt, [eum] [6] et in petenda pace ejus rei contulerunt culpam in multitudinem et petiverunt, ut ignosceretur propter imprudentiam. Caesar questus, quod intulissent bellum sine causa, [7] quum ultro legatis missis in continentem

---

[1] *Singulares.* "Individually, or one by one."

[2] *Speculatoria navigia.* "Exploring vessels." Light boats for making observations.

[3] *Submittebat.* "Secretly dispatched."

[4] *Quod equites*, &c. "Because the cavalry (that had sailed in separate vessels) had not been able to keep their course and to reach the island."

[5] *Modo oratoris.* "As an ambassador." Literally, "After the manner of an *oral* ambassador," one who bears a verbal message.

[6] *Et in petenda pace*, &c. "And in asking indulgence for that thing laid the blame on the multitude and asked that he would pardon them on account of their lack of knowledge and discretion."

[7] *Quum ultro.* "Although of their own accord."

petissent pacem ab se, dixit ignoscere imprudentiae que imperavit obsides; quorum illi dederunt partem statim, partem [1] arcessitam ex longinquioribus locis dixerunt sese daturos [esse] paucis diebus. Interea jusserunt suos remigrare in agros que principes convenire undique, et coeperunt commendare se que suas civitates Caesari.

XXVIII. Pace confirmata his rebus, [2] [in] quartum diem post quam ventum est in Britanniam octodecim naves, de quibus supra demonstratum est, quae sustulerant equites, solverunt ex superiore portu leni vento. [3] Quum quae appropinquarent Britanniae et viderentur ex castris, tanta tempestas subito coorta est ut nulla earum posset tenere cursum: [4] sed aliae referrentur eodem unde profectae erant: aliae dejicerentur ad inferiorem partem insulae, quae est propius occasum solis, cum magno periculo sui: quae tamen, quum ancoris jactis complerentur fluctibus, [5] necessario provectae in altum adversa nocte, petierunt continentem.

XXIX. Eadem nocte accidit, ut esset plena luna, [6] qui dies consuevit efficere maximos maritimos aestus in Oceano: que id erat incognitum nostris. Ita uno tempore et aestus complebat [7] longas naves, quibus Caesar curaverat exercitum transportandum [esse], que quas subduxerat in aridum; et tempestas [8] afflictabat onerarias (naves), quae deligatae erant ad ancoras; neque ulla facultas dabatur nostris aut [9] administrandi aut auxiliandi. Compluribus navibus fractis, quum

---

[1] *Arcessitam.* "That had to be summoned or brought from more distant places."

[2] [*In*] *quartum diem post quam.* "On the fourth day after that they came," &c.

[3] *Quum quae.* "When these."

[4] *Sed aliae referrentur eo.* "But some were carried back to the same point."

[5] *Necessario*, &c. "Being compelled to put to sea during an unfavorable night."

[6] *Qui dies.* "Which period."

[7] *Longas naves.* "Vessels of war."

[8] *Afflictabat.* "Dashed against one another the transports or ships of burden."

[9] *Administrandi.* "Of managing."

reliquae essent inutiles ad navigandum, funibis, ancoris que reliquis armamentis amissis, [1] magna perturbatio, id quod erat necesse accidere, totius exercitus facta est: enim neque erant aliae naves quibus possent reportari: et omnia deerant quae sunt usui ad reficiendas eas, et, [2] quod constabat omnibus oportere hiemari in Gallia, frumentum in his locis non provisum erat in hiemem.

XXX. Quibus rebus cognitis, principes Britanniae, qui convenerant post proelium ad facienda ea quae Caesar jusserat, [3] collocuti inter se, quum intelligerent equites et naves et frumentum deesse Romanis, et cognoscerent paucitatem militum ex exiguitate castrorum, [4] quae erant etiam angustiora hoc, quod Caesar transportaverat legiones sine impedimentis, [5] duxerunt esse optimum factu, rebellione facta, prohibere nostros frumento que commeatu, et [6] producere rem in hiemem; quod, iis superatis aut interclusis reditu, confidebant neminem postea transiturum [esse] in Britanniam causa inferendi belli.

XXXI. Itaque, conjuratione rursus facta, coeperunt paulatim discedere ex castris ac clam deducere suos ex agris. At Caesar, etsi nondum cognoverat eorum consilia, tamen [7] et ex eventu suarum navium et ex eo quod intermiserant dare obsides, suspicabatur id fore, quod accidit. Itaque comparabat subsidia ad omnes casus: nam et conferebat frumentum ex agris quotidie in castra et utebatur materia

---

[1] *Magna perturbatio.* "A great commotion, such as is certain to happen in like circumstances, of the whole army, was produced."

[2] *Quod constabat*, &c. "And because it was evident to all that they must winter in Gaul." Literally, "It must be wintered by them."

[3] *Collocuti inter se.* "Having conferred among themselves."

[4] *Quae erant*, &c. "Which were even more contracted (than usual) on this account." *Hoc.* "On this account."

[5] *Duxerunt.* "They considered" or "concluded" as the result of deliberation.

[6] *Producere rem.* "To protract the matter."

[7] *Et ex eventu*, &c. "Both from the calamity to his ships, and because they had ceased to give hostages." Literally, "From what had happened to his ships."

atque aere earum (navium), quae naves erant gravissime afflictae, ad reficiendas reliquas et jubebat comportari ex continenti [ea] quae erant usui ad eas res. Itaque, quum id administraretur a militibus summo studio, effecit ut, duodecim navibus amissis, [1] posset commode navigari reliquis.

XXXII. Dum ea geruntur, una legione ex consuetudine missa frumentatum neque ulla suspicione belli ad id tempus interposita, [2] quum pars hominum (barbarorum) remaneret, in agris, pars etiam ventitaret in castra; ii, qui erant in statione pro portis castrorum, renunciaverunt Caesari majorem pulverem quam consuetudo ferret, videri in ea parte, in quam partem legio fecisset iter. Caesar suspicatus [3] id quod erat, aliquid novi consilii initum [esse] a barbaris, jussit cohortes, quae erant [4] in stationibus proficisci secum in eam partem, duas ex reliquis succedere [5] in stationem, reliquas armari et confestim subsequi sese. Quum processisset paulo longius a castris, animadvertit suos premi ab hostibus atque aegre sustinere, et, [6] legione conferta, tela conjici ex omnibus partibus. Nam quod, omni frumento demesso ex reliquis partibus, [7] erat una pars reliqua, hostes suspicati nostros venturos esse huc, delituerant noctu in silvis; tum subito adorti (nostros) dispersos, armis depositis, occupatos metendo, paucis interfectis, perturbaverant reliquos, [8] ordinibus incertis; simul circumdederant equitatu atque Essedis.

XXXIII. Hoc est genus pugnae ex essedis: primo perequitant per omnes partes et conjiciunt tela atque perturbant

---

[1] *Posset commode*, &c. "The rest could be conveniently used for navigation." Literally, "It could be navigated conveniently with the rest."

[2] *Quum.* "Since."

[3] *Id quod erat.* "What was really so."

[4] *In stationibus.* "At their posts."

[5] *In stationem.* "On guard."

[6] *Legione conferta.* "The legion being huddled together, javelins were being hurled from all directions."

[7] *Erat una pars.* "There was only one part remaining" to reap.

[8] *Ordinibus incertis.* Literally, "Their ranks being unknown." "Who were in doubt about their ranks."

plerumque ordines ipso terrore equorum et strepitu rotarum, et, quum insinuaverint se inter turmas equitum, desiliunt, ex essedis et proeliantur pedibus. Interim aurigae excedunt paulatim ex proelio atque ita collocant currus, ut, si illi premantur a multitudine hostium, habeant [1] expeditum receptum ad suos. Ita praestant in proeliis mobilitatem equitum, stabilitatem peditum, ac efficiunt tantum quotidiano usu et exercitatione, uti consueverint [2] sustinere incitatos equos in declivi ac praecipiti loco, et brevi moderari ac flectere, et [3] percurrere per temonem, et insistere jugo, et inde recipere se citissime in currus.

XXXIV. [4] Quibus rebus, nostris perturbatis novitate pugnae, Caesar opportunissimo tempore tulit auxilium; namque ejus adventu hostes constiterunt, nostri receperunt se ex timore. Quo facto, arbitratus esse [5] alienum tempus ad lacessendum et ad committendum proelium, continuit se suo loco et, brevi tempore intermisso, reduxit legiones in castra. Dum haec geruntur, [6] omnibus nostris occupatis, (ii) qui erant reliqui in agris discesserunt. [7] Secutae sunt complures continuos dies tempestates, quae et continerent nostros in castris et prohiberent hostem a pugna. Interim barbari dimiserunt nuncios in omnes partes, que praedicaverunt suis paucitatem nostrorum militum, et demonstraverunt quanta facultas daretur faciendae praedae, atque liberandi sui in perpetuum, si expulissent Romanos castris. His

---

[1] *Expeditum receptum.* "A ready retreat to their own men."

[2] *Sustinere incitatos equos.* "To arrest their horses when at full speed on sloping and precipitous ground."

[3] *Percurrere per temonum.* "To run along the pole or tongue of the chariot, and stand on the yoke and thence to retreat very swiftly into the chariot."

[4] *Quibus rebus*, &c. "To this state of affairs" . . . . *tulit auxilium*, "Brought relief."

[5] *Alienum tempus.* "An unpropitious time."

[6] *Omnibus nostris*, &c. "All our men being occupied (with what was transpiring), those (of the enemy) who were left in the fields departed" to make common cause with their countrymen.

[7] *Secutae sunt*, &c. "There followed during many successive days," &c.

rebus magna multitudine peditatus que equitatus coacta, venerunt ad castra.

XXXV. Caesar, etsi videbat idem fore quod acciderat superioribus diebus, ut, si hostes essent pulsi, effugerent periculum celeritate, tamen, [1] nactus circiter triginta equites, quos Commius Atrebas, de quo dictum est ante, transportaverat, constituit legiones in acie pro castris. Proelio commisso, hostes non potuerunt diutius ferre impetum nostrorum militum, ac verterunt terga. Quos secuti tanto spatio [2] quantum potuerunt efficere cursu et viribus, occiderunt complures ex iis; deinde, [3] omnibus longe et late afflictis que incensis, receperunt se in castra.

XXXVI. Eodem die legati venerunt, missi ab hostibus ad Caesarem de pace. His Caesar duplicavit numerum obsidum, quem imperaverat antea, que jussit eos adduci in continentem, quod, [4] die aequinoctii propinqua, navibus infirmis, non existimabat [5] navigationem subjiciendam hiemi. Ipse, nactus idoneam tempestatem, paulo post mediam noctem solvit naves, omnes quae pervenerunt incolumes ad continentem; sed ex his duae onerariae [naves] non potuerunt [6] capere eosdem portus, quos reliquae (ceperunt), et delatae sunt paulo infra.

XXXVII. [7] Ex quibus navibus quum circiter trecenti milites expositi essent atque contenderent in castra, Morini,

---

[1] *Nactus circiter*, &c. "Having obtained about thirty horsemen;" so small a number as to raise a doubt as to the genuineness of the text.

[2] *Quantum potuerunt*, &c. Literally, "As far as they could accomplish by running and strength," *i.e.*, "As far as their strength in running permitted."

[3] *Omnibus longe et late*, &c. "After destroying and burning all things far and wide" in their path.

[4] *Die aequinoctii.* "The season of the equinox being near at hand."

[5] *Navigationem*, &c. "That his voyage should be exposed to (the peril) of a storm."

[6] *Capere eosdem.* "To reach the same harbors that the rest did."

[7] *Ex quibus navibus quum*, &c. "When from these ships about three hundred soldiers had been landed and were marching," &c.

quos Caesar, proficiscens in Britanniam, reliquerat pacificatos, adducti spe praedae [1] primo circumsteterunt non ita magno numero suorum, ac jusserunt ponere arma, si nollent sese interfici. Quum illi, orbe facto, defenderent sese, celeriter ad clamorem hominum circiter sex millia convenerunt. Qua re nunciata, Caesar misit auxilio suis omnem equitatum ex castris. Interim nostri milites sustinuerunt impetum hostium atque pugnaverunt fortissime amplius quatuor horis et, paucis vulneribus acceptis, occiderunt complures ex iis. [3] Vero postea quam noster equitatus venit in conspectum, hostes, armis abjectis, verterunt terga, que magnus numerus eorum occisus est.

XXXVIII. Caesar postero die misit T. Labienum legatum cum iis legionibus, quas reduxerat ed Britannia, in Morinos, qui fecerant rebellionem. Qui quum propter siccitates paludum non haberent quo reciperent se, [3] quo perfugio usi fuerant superiore anno, omnes fere venerunt in potestatem Labieni. At Q. Titurius et L. Cotta, legati qui duxerant legiones in fines Menapiorum, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, aedeficiis incensis, quod omnes Menapii abdiderant se in densissimas silvas, receperunt se ad Caesarem. Caesar constituit hiberna omnium legionum in Belgis. Eo duae civitates omnino ex Britannia miserunt obsides; reliquae neglexerunt. His rebus gestis, ex literis Caesaris [4] supplicatio viginti dierum decreta est a senatu.

---

[1] *Primo circumsteterunt*, &c. "At first surrounded them with a small number of their party." Literally, "With not so great a number."

[2] *Vero postea quam.* "But after that our cavalry," &c.

[3] *Quo perfugio.* "Of this refuge (the moist and inaccessible marshes) they had availed themselves the previous year."

[4] *Supplicatio.* "A public thanksgiving and festival."

LIBER QUINTUS.

NOTES EXPLANATORY AND CRITICAL.

I.

1. *Ad celeritatem onerandi subductionesque.* "With a view to facility in loading and ease of withdrawment from the water;" *subductiones*, literally "haulings ashore." 2. *Qui litem aestimant paenam que constituunt.* "Who should take account of the matter in controversy and fix the damages."

II.

1. *Cujus supra demonstravimus.* Supply *formam* with *cujus*, or take it as put for *quod* and by attraction to *generis* made the genitive instead of the accusative. 2. *Huie rei.* "For this matter," *i.e.*, to carry into effect the orders he had just issued. 3. *Cum legionibus expeditis quatuor.* "With four legions unincumbered with baggage."

III.

1. *Quoniam civitati consulere non possent.* "Since they could not consult for the welfare of the State," by reason of the existing dissensions. 2. *Laberetur.* "Should fall off into revolt."

IV.

Quod cum merito, &c. "Which he considered was done by him in accordance with his (real) merit, and at the same time judged it to be of great advantage that his influence among his own people should be as great as possible, inasmuch as he had seen in him so marked a feeling of good-will towards himself."

V.

Quod quum ipse abesset, &c. "Because he feared when he himself should be absent, an insurrectionary movement of Gaul" might occur.

VI.

1. *Id factum*, &c. "Caesar knew that that had taken place from the information of his intimate friends," those related to him by the ties of hospitality. 2. *Ille omnibus*, &c. "He at first en-

deavored, by the most earnest solicitation, to obtain the privilege of being left in Gaul." 3. *Metu territare.* "He excited their apprehensions by suggesting that it was not without reason that Gaul was despoiled of all her nobility." 4. *Fidem reliquis interponere*, &c. "He gave a pledge to the rest on his own part and exacted an oath from them."

VII.

1. *Qua re cognita*, &c. "This matter being known, Caesar, inasmuch as he had always paid so much consideration to the Aeduan State (felt no hesitation as to his course, but) determined that Dumnorix was to be coerced and deterred from his purpose by whatsoever means he could employ; because, moreover, he saw that his madness was going to too great a length (he resolved) to see to it that he should not be able in any respect to injure himself and the republic." 2. *At omnium impeditis animis.* "But the minds of all being occupied" with the business of the expedition into Britain. 3. *Nihil hunc*, &c. "Supposing that he would do nothing like a sane man or one in his senses, in his own absence from him, inasmuch as he had disregarded the express command (of Caesar) when present."

VIII.

1. *Et longius delatus aestu*, &c. "And being carried down too far by the tide, at sunrise, saw Britain abandoned (and lying) far to the left." 2. *Accessum est*, &c. "They approached Britain about midday."

IX.

1. *In litore molli atque aperto.* "On a smooth and open coast," as contrasted with one encumbered and made dangerous with rocks. 2. *Testudine facto*, &c. "By forming a *testudo* and applying a mound to their fortifications."

X.

Quum jam extremi, &c. "When now their rear was still in sight."

XI.

1. *Naves instituat*, &c. "That he should build as many ships as possible with the aid of those legions." 2. *Huic superiore tempore.* "Between him, at a former period, and the rest of the States there had occurred continual wars."

XII.

1. *Quos natos*, &c. "With respect to whom, they say, that it had been transmitted in memory, or traditionally, that they had been born on the island itself." 2. *Ad certum pondus examinatis.* "Ascertained or adjusted to a certain weight." 3. *Plumbum album.* "Tin." 4. *Materia cujusque generis.* "Wood of every description."

5. *Animi voluptatisque causa.* "From inclination and pleasure," or "with a view to amusement and pleasure."

XIII.

1. *Qui est ad Cantium*, &c. "Which is towards Kent, where almost all vessels from Gaul touch or land." 2. *Sed pari spatio transmissus.* "But the passage to Britain is by a like distance as from Gaul." 3. *Certis ex aqua mensuris.* "By means of accurate or reliable water-measures." 4. *Cui parti nulla est objecta terra.* "To which part or side no land lies opposite." The geography of Britain, as given in this section is, of course, crude and inaccurate.

XIV.

1. *Se vitro inficiunt*, &c. "Stain themselves with woad, which produces a blue color." 2. *Atque hoc.* "And on this account." 3. *Capilloque*, &c. "They go with their hair long and every part of their body shaved," &c. Literally, "They are with, or of, long hair," &c. 4. *Quo primum*, &c. "By whom, severally, each virgin or each woman, when a virgin, was first married."

XV.

1. *Tamen ut nostri*, &c. "Yet so that our men in all directions were at advantage." 2. *In statione.* "In position or on guard." 3. *Quum hos, perexiguo*, &c. "When these, a very small interval of space intervening between them, had taken up their position, our men being struck with fear at the new method of fighting, very boldly broke through the midst of the enemy, and recovered themselves from the situation in safety."

XVI.

1. *Quum sub oculis*, &c. "Since it was fought under the eyes of all," &c. 2. *Consulto plerumque*, &c. "Yielded or gave way for the most part on purpose." 3. *Equestris autem*, &c. "The mode of equestrian battle (on the part of the Britons), whether retreating or pursuing, brought (to our men) equal danger." 4. *Stationesque*, &c. "And they had stages or stations arranged, and relieved one another in succession, and the unwounded and fresh took the place of those that were exhausted."

XVII.

1. *Sic uti*, &c. "So as to approach very near to our standards and legions." 2. *Neque finem sequendi.* "Nor did they stop pursuing them until our cavalry, trusting to be supported with assistance, since they saw our legions behind them, drove the enemy with precipitation, and, killing a great number of them, gave them no opportunity of rallying or making a stand, or leaping down from their chariots." 3. *Ex hac fuga protinus.* "Immediately after this rout." 4. *Summis copiis.* "With any very considerable forces."

XVIII.

1. *Quod flumen*, &c. "Which river could be crossed on foot in one place only, and in this with difficulty." 2. *Ripa autem*, &c. "The bank was fortified with sharp stakes, arranged in front; similar stakes, fixed beneath the water, were covered by the river." 3. *Quum capite solo*, &c. "Although they appeared with the head alone out of water."

XIX.

1. *Itinera nostra servabat.* "Continually watched our marches." 2. *Iis regionibus*, &c. "In those regions in which he knew that we would make our march, drove from the fields flocks and men into the woods." 3. *Relinquebatur*, &c. "It remained (as a consequence) that Caesar could not suffer a long excursion to be made (on the part of the cavalry) from the line of the legionary force; and that the enemy could be injured only so much, by devastating their fields and burning their dwellings, as the legionary soldiers, with much labor and marching, could effect.

XX.

1. *Caesaris fidem secutus.* "Attaching himself to the alliance of Caesar. 2. *Obsides ad numerum.* "Hostages to the appointed number."

XXI.

Oppidum autem, &c. "The Britons, however, call it a town when they have fortified with mound and trench an obstructed (and entangled) forest, whither they have been wont to resort for the sake of avoiding an attack of the enemy."

XXII.

1. *Eruptione facta.* "A sortie having been made." 2. *Suos incolumes reduxerunt.* "Brought back their forces in safety" to the camp. 3. *Hiemem . . . agere.* "To pass the winter on the Continent, on account of the sudden insurrectionary movements of Gaul." 4. *Atque id . . . . intelligeret*, &c. "And perceived that that could be easily exacted."

XXIII.

1. *Duobus commeatibus.* "By two transportations or passages." 2. *At ex iis*, &c. "But of those which were sent back to him from the Continent empty, both such as belonged to the first transportation, after the soldiers were landed, and those which Labienus afterwards procured to be constructed, sixty in number, very few reached their (destined) place. 3. *Necessario angustius milites collocavit.* "He necessarily put on board his soldiers in much closer quarters than usual." "Stowed them closer." 4. *Summa tranquilitate consecuta.* "Having secured a period of very great tranquillity."

XXIV.

1. *Quod eo anno . . . provenerat*, &c. "Because during that year corn had come forward in Gaul less abundantly than usual, on account of drought, he was compelled to arrange his army in winter quarters differently from former years, and to distribute the legions among many States." 2. *Ad hunc modum distributis*, &c. "By distributing his legions after this manner he thought that he could very easily remedy the scarcity of corn."

XXV.

1. *Tertium jam hunc.* "Him, now for the third year reigning, personal enemies openly killed, many of the State also being abettors (of the deed)." 2. *Ille veritus*, &c. "He being afraid, because many were implicated, that the State (itself), through their agency and prompting, would revolt," &c.

XXVI.

1. *Diebus circiter*, &c. "In about fifteen days after they came into winter quarters." 2. *Qui cum ad fines*, &c. "Who, although they had met with Sabinus and Cotta near the borders of their kingdom, and had conveyed corn into their winter quarters, instigated by messages from Indutiomarus the Treviran, stirred up their own people, and after suddenly overwhelming the wood purveyors (of the Roman army), came with a large force to attack the camp."

XXVII.

1. *Plurimum ei . . . . debere.* "That he confessed that he owed very much to him." 2. *Neque id quod fecerit*, &c. "And as to what he had done in the affair of assaulting the camp, that he had not done it of his own judgment and consent, but from the coercion of the State." 3. *Id se facile*, &c. "That he could easily prove *that*, from his own inconsiderableness and lack of power." 4. *Quibus quoniam.* "And since he had satisfied these in accordance with the claims of kindred, he now had regard to the duty he owed in return for Caesar's benefits to him." 5. *Ipsorum esse consilium.* "It was for them to consider whether they wished, before the neighboring nations should become aware of it, to lead their soldiers," &c. 6. *Quod hibernis levetur.* "Because he would be relieved from the burden and charge of their winter quarters."

XXVIII.

1. *Quantasvis magnas*, &c. "They alleged that with their winter quarters fortified they could sustain (the attack of) the German forces, however great. 2. *Rem esse testimonio.* "The thing was evident of itself, because," &c. 3. *Quid esse levius*, &c. "What could be more inconsiderate or base than, at the suggestion of an enemy, to take counsel concerning the most important matters?" To make an enemy's advice the basis of important movements.

XXIX.

1. *Neque aliter*, &c. "Otherwise the Carnutes would not have taken the step of killing Tasgetius, nor would the Eburones, if he had been present, have come to the camp with so much contempt of us; that he did not look to the enemy's advice, but to the nature of the case itself." 2. *Sine certa re.* "Without reliable information." 3. *Suam sententiam*, &c. "That his opinion was the safe one (to follow) in any event." 4. *Si nil sit durius*, "If nothing more difficult occurred than (they had reason to anticipate)." 5. *Unam . . . . salutem.* "The only safety." 6. *Cottae quidem*, &c. "But Cotta's advice and the others who dissented, what result could it have (but a doubtful or disastrous one)?"

XXX.

1. *Vincite inquit*, &c. "Prevail in your opinion," said Sabinus, "if you so wish," and this (he said) in a louder voice, so that a great part of the soldiers overheard: "I am not the man among you to be greatly alarmed at the danger of death. These will know (how to judge in the matter), and if any calamity occurs, will demand an account at your hands." 2. *Nec rejecti*, &c. "And not, as being cast out and banished to a distance from the rest (of their countrymen), perish either by sword or famine."

XXXI.

1. *Consurgitur ex consilio*, &c. "They rise from the council; (the members of it) embrace each of them (Titus and Cotta) and beg that by their disagreement and obstinacy they do not bring matters into the greatest peril." 2. *Pronunciatur*, "The command is given that they set out at dawn." 3. *Quid ex instrumento hibernorum*, &c. "What part of his winter provisions he may be compelled to abandon." 4. *Omnia excogitantur*, &c. "All things are thought of (and suggested) as reasons why they cannot remain without danger, and why the danger now was increased by the languor and vigils of the soldiers." 5. *Ut quibus esset persuasum.* "As if they were persuaded."

XXXII.

1. *Collocatis insidiis bipartito.* "Having arranged ambuscades in two different divisions." 2. *Novissimos que premere et primos prohibere.* "Both attacked urgently the rear and intercepted the van."

XXXIII.

1. *Haec tamen ipsa timide.* "These very arrangements, however, he made with hesitation and as if all presence of mind was wanting to him." Literally, "As if all things seemed to be wanting to him." 2. *Et in appellandis*, &c. "In addressing and encouraging the soldiers he performed the duties of a general, and in fighting, the duties of a common soldier." 3. *Per se omnia obire.* "Be present at all points in person." 4. *Ut vulgo, milites*, &c. "That very

generally the soldiers left their standards; what each one held to be most valuable, they severally hastened to seek out from the baggage and snatch away, and filled all things with clamor and weeping."

XXXIV.

1. *Illorum praedam*, &c. "That the plunder was theirs, and was reserved for them, whatever the Romans should leave; they consequently should think that all depended on their gaining the victory." 2. *Et quam in partem*, &c. "And in whatsoever direction the Romans should make an attack, they should give way; in consequence of the lightness of their armor and the daily practice, they could escape injury (by their speed); that they should again attack them when returning to their standards."

XXXV.

1. *Interim eam partem*, &c. "In the meantime that part was necessarily exposed and had to receive discharges of missiles on its open flank." 2. *Sin autem locum tenere*, &c. "But if, on the other hand, they desired to retain their position (within the circle), there was no opportunity left for a display of valor, and they could not, being closely crowded together, avoid the javelins that were hurled by so great a multitude." 3. *Dum circumvento filio subvenit.* "While he comes to the aid of his son, surrounded (by the enemy)." 4. *In adversum os funda vulneratur.* "Is wounded square in the mouth by a sling."

XXXVI.

1. *Sperare a multitudine*, &c. "He hoped that he could obtain the consent of the multitude as regards the safety of the soldiers; to himself (Titurius), at least, no injury would be done, and to that thing he pledged his own faith." 2. *Ab eo de sua*, &c. "That he could obtain from him terms of safety for themselves and the soldiers." 3. *Cotta se ad armatum*, &c. "Cotta declared that he would not go to an enemy in arms, and persisted in this purpose."

XXXVII.

1. *In praesentia.* "At the time." 2. *Dum de conditionibus*, &c. "While they are treating concerning the terms, and a speech longer than usual is begun by Ambiorix on purpose," &c. 3. *Illi aegre*, &c. "They with difficulty sustain the assault until night. During the night, despairing of safety, they all to a man put themselves to death."

XXXVIII.

1. *Ne sui in perpetuum*, &c. "That they should not lose the opportunity of forever freeing themselves and taking vengeance on the Romans for those injuries which they had received." 2. *Nihil esse negotii*, "That there would be no difficulty in suddenly overwhelming and putting to death the legion that was in winter quarters

with Cicero." Literally, "There would be no difficulty for the legion, suddenly overwhelmed, to be killed," &c.

XXXIX.

1. *Qui omnes sub imperio sunt.* "All of whom are under their (the Nervii's) control and dominion. 2. *Huic quoque accidit*, &c. "To him also it happened (as in the case of the former camp), which could not be avoided, that some soldiers who had gone into the woods for the sake of procuring wood and the means of completing their fortifications, were intercepted by the sudden arrival of the (enemy's) cavalry."

XL.

1. *Turres admodum centum et viginti.* "Full one hundred and twenty turrets." 2. *Ab nostris*, &c. "Resistance is made by our men in the same manner as the day before, and the same thing takes place in succession during remaining days." 3. *Multae praeustae*, &c. "Many stakes burnt at the end are prepared; a large number of mural javelins are fabricated; turrets of several stories are constructed; defences and breastworks are woven of hurdles." 4. *Quum tennissima valetudine esset.* "Although he was of very slender health." 5. *Ut ultro militum*, &c. "So that by the voluntary concourse and remonstrances of the soldiers he was compelled to spare himself."

XLI.

1. *Facta potestate.* "An opportunity being given." 2. *Ambiorigem ostentant*, &c. "They make a display of Ambiorix for the sake of gaining credit" to their representations. 3. *Errare eos*, &c. "They say that they are mistaken if they hope for any protection from those who may (well) distrust their own situation," viz., Caesar and the other lieutenants. 4. *Si ab armis*, &c. "If they were willing to retire from their warlike attitude, they might make use of his assistance and coöperation." 5. *Sperare*, &c. "He hoped, considering his (Caesar's) clemency, they would obtain what they sought."

XLII.

1. *Ab hoc spe . . . . . hiberno cingunt.* "Disappointed in this hope, the Nervii surround the winter quarters (of Cicero)," &c. 2. *Sed nulla ferramentorum copia*, &c. "But, with no supply of iron implements such as are suitable for this use, they were compelled to cut the sod with their swords, and to remove the earth with their hands and cloaks." 3. *Falces, testudinesque.* "Mural hooks and mantlets."

XLIII.

1. *Ferventes fusili*, &c. "Hot balls of cast or melted clay from slings." 2. *Fervefacta jacula.* "Ignited javelins." 2. *Stramentis.* "Thatch." 3. *Demigrandi causa.* "For the sake of retreating from the battle." 4. *Ut se sub ipso vallo*, &c. "Inasmuch they had

crowded themselves together under the entrenchment itself, and the last assailants did not give to those in front of them an opportunity of retreat." 5. *Adacta et contingente vallum.* "Being driven up and touching the entrenchment." 6. *Deturbati que turris succensa est.* "They were dislodged and the turret set on fire beneath."

XLIV.

1. *Transfigitur*, &c. "The shield of Pulfio is pierced, and a javelin is fastened in his belt." 2. *Avertit*, &c. "This accident turns aside his scabbard, and, as he endeavors to draw his sword, delays (the movements of) his right hand. The enemy surround him under this embarrassment." 3. *Occursat ocius*, &c. "Varenus rushes to meet them swiftly, sword in hand, and engages in a hand-to-hand conflict. . . . . . While he presses forward with too much precipitancy, he stumbles and falls into a hole or hollow." Literally, "Being thrown down, he falls into a lower place." 4. *Sic fortuna*, &c. "Thus did fortune, in the mutual rivalry and in the immediate conflict, so deal with each of them, that the one, though they were private foes, was a help and a safety to the other; nor could it be determined which seemed to be preferred to the other in the matter of personal bravery."

XLV.

1. *Cum cruciatu necabatur.* "Tortured to death." 2. *Erat unus intus Nervius.* "There was a certain Nervian within the intrenchments." 3. *Et Gallus inter Gallos . . . . versatus.* "A Gaul mingling with Gauls without suspicion."

XLVI.

1. *Qua sibi iter faciendum sciebat.* "Where he knew that it was necessary that his march must be made." 2. *Si reipublicae commodo facere posset.* "If he could do so without injury to the public interest." 3. *Non putat expectandam.* "He thinks is not to be waited for."

XLVII.

1. *Quod eo tolerandae hiemis*, &c. "Which he had conveyed thither to last for a winter's supply." 2. *Praesertim quos*, &c. "Especially when he knew that they were elated with their recent victory." 3. *Rem gestam in Eburonibus*, &c. "He relates the affair that had occurred among the Eburones."

XLVIII.

1. *Opinione trium legionum dejectus.* "Disappointed in the expectation of three legions." 2. *Ad duas redierat.* "Was reduced to two." 3. *Ut tragulam cum epistola*, &c. "That he should throw a javelin, with a letter attached to the thong, within the fortifications of the camp. 4. *Dempta ad Ciceronem defertur.* "It is taken down and carried to Cicero."

XLIX.

1. *Gallum ab eodem Verticone . . . . . . repetit*, &c. "Asks again from the same Vertico the services of a Gaul to carry a letter to Caesar." 2. *Eoque omnius remittendum de celeritate existimabat.* "And for this reason thought that he might wholly relax his speed." 3. *Tamen angustiis viarum*, &c. "Nevertheless, by means of narrow passages or avenues (between the tents), he continued to contract the limits (of his camp) with the design," &c.

L.

Atque in his administrandis rebus, &c. "And, in executing these orders, he directs them to run to and fro as much as possible, and to act under the semblance and show of fear."

LI.

1. *Nostris vero etiam de vallo deductis.* "Our men having been even withdrawn from the intrenchment." 2. *Ac sic nostros contempserunt*, &c. "And they held our men in such contempt, that the gates being apparently obstructed, though with only single rows of sod, because they seemed not to be able to break through in that direction, some began to demolish the rampart with their hands and others to fill up the trenches."

LII.

1. *Neque etiam parvulo detrimento*, &c. "And he saw also that their position had been abandoned (by the enemy), with no little danger to themselves." 2. *Producta legione*, &c. "The legion (Cicero's) being drawn out (of the camp), he learned that not so many as every tenth soldier was left without a wound. 3. *Quod detrimentum*, &c. "As regards the damage that had been received through the fault and rashness of the lieutenant (Sabinus), he instructed them that this was to be borne with more equanimity, because, the injury having been recompensed through the favor of the immortal Gods and their own valor, no long exultation was left to the enemy, and no protracted sorrow to themselves."

LIII.

Neque ullum fere, &c. "Nor did any period of the whole winter almost pass without solicitude on the part of Caesar, without his receiving (also) some report concerning assemblings and insurrectionary movements on the part of the Gauls."

LIV.

1. *Alias territando . . . . alias cohortando.* "At one time, by intimidating them, while he gave them to understand that he knew what they were doing, at another time, by addressing them with encouragement," &c. 2. *Tantum apud homines barbaros valuit*, &c. "So much influence had it among barbarous men that there

were found some persons of influence to favor the waging war, and so great a change of dispositions did it bring to all," &c. 3. *Idque adeo haud scio*, &c. "And I do not know that it is so much to be wondered at, inasmuch as they suffered the deepest mortification on many other accounts, and especially for the reason that they who had excelled all nations in military courage, had lost so much of that reputation as to endure subjection to the Roman people."

LV.

Hac spe lapsus, &c. "Having failed in this expectation, Indutiomarus nevertheless began to busy himself in collecting forces," . . . . *allicere ad se*, "in attaching to himself," &c.

LVI.

1. *Ultro ad se veniri*, &c. "That men were coming to him of their own accord; on one side the Senones and Carnutes were prompted to act from a consciousness of guilt, on another the Nervii and Aduatici were preparing war against the Romans, and that there would be no lack of forces of volunteers," &c. 2. *Qui ex iis novissimus venit*, &c. "Whoever of them came the latest . . . . was put to death by torture." 3. *Arcessitum se á Senonibus . . . . huc iter facturum.* "That having been summoned by the Senones and . . . . he intended to make a march to them," &c. 4. *Quae fieri velit, praecipit.* "He gives orders, what he wishes to be done.

LVII.

1. *Ne quam occasionem*, &c. "Made it a matter of thought and attention, not to lose any opportunity of successful management." 2. *Sub castris ejus vagabatur.* "Made excursions near his camp." 3. *Timorisque opinionem*, &c. "Increased the impression of his timidity by whatever means he could."

LVIII.

1. *Nocte una*, &c. "One night the cavalry of all the neighboring States, which he had procured to be summoned, being (secretly) introduced (into his camp), he kept all his own men within the camp with so much care, by means of guards, that that fact could in no way be reported or conveyed to the Nervii." 2. *Ubi visum est*, &c. "When it seemed good to them, near evening, they take their departure in a straggling and disorderly manner." 3. *Praecipit atque interdicit*, &c. These are to be taken apart. Translate as follows: "*He gives command* (*praecipit*) that when the enemy should be thrown into alarm and put to flight (which he saw would be the case, as it turned out), all should attack Indutiomarus alone, and *he forbids* (*interdicit*) any person to inflict a wound upon any one before he saw him (Indutiomarus) to be slain, because he was unwilling that through delay occasioned by others he should gain time to escape.

A COMPENDIUM OF SYNTAX.

THE following general rules of Syntax are given as those which most commonly occur. They are presented in a concise and abbreviated form, and are all that are necessary in the earlier stages af a Latin course. The nicer details of Syntax must be learned with the progress of an enlarged acquaintance with the language.

(This compendium of Syntax is subjoined to the Latin text for convenient reference on the part of the student. It will assist him to understand the relations of words to one another in the various sentences of the *Ordo*, and obviate the necessity of a frequent reference to his grammar, in order to find out the true nature and *rationale* of the arrangement itself.)

I. *The subject of the finite verb is put in the nominative case.*

Note.—The *finite verb* is so called to distinguish it from the *infinitive* mood, the gerund and supines, which are *not* finite, *i.e.* not limited in person or number and only partially in time. The *infinitive* mood, other than the historical Infinitive, has *its subject* in the *accusative.*

Ego scribo, I write; *Tu* amas, Thou lovest; *Ille* docet, He teaches.

Deus creavit coelum et terram. God created the heaven and the earth.

Caesar misit legatos ad Ariovistum. Caesar sent ambassadors to Ariovistus.

Note 1.—The nominative is frequently connected with other nouns in the same case called *appositives.*

Dionysius tyrannus invisus est. Dionysius the tyrant was hated.

Pyrrhus rex dimicavit fortissime. Pyrrhus the king fought very bravely.

Note 2.—The nominative is also used with intransitive and passive verbs *as a predicate*, or to complete the affirmation of the verb.

Ego sum *discipulus*. I am a scholar.

Mercurius erat *nuntius* deorum. Mercury was a messenger of the gods.

Illa incedit *regina*. She walks a queen.

Urbs vocata est *Roma*. The city was called Rome.

II. *The genitive is used with nouns, adjectives, verbs and sometimes with adverbs, either to limit or to complete their meaning.*

(1.) Amor *nummi* crescit. The love of money increases.

Timor *mortis* est communis sententia *humani generis*.

The fear of death is the common sentiment of the human race.

(2.) Ille fuit avidus *gloriae*. He was desirous of glory.

Multi sunt cupidiores *contentionis* quam *veritatis*. Many are more desirous of controversy than of truth.

(3.) Alexander fuit *fortis et magnifici animi*. Alexander was of a brave and magnanimous spirit.

Animus meminit *praeteritorum*. The mind remembers the past.

(4.) Cicero, *maxime omnium* notus est ut orator. Cicero is known most of all as an orator.

Huc *arrogantiae* auxisti. To this pitch of arrogance thou hast grown.

Note.—The genitive singular of the first and second declensions is used to express *locality* or *place in which*. Vixit *Romae*. He lived at Rome.

Habitat *domi*. He dwells at home.

III. *The remote object of an action and the immediate object of a quality is put in the dative.*

Note 1.—The dative is used with verbs, adjectives, and a few nouns and adverbs.

(1.) Tribuo hanc laudem *tibi*. I give this praise to thee.

Amulius dedit optionem *fratri*. Amulius gave the choice to his brother.

(2.) Canis est similis *lupo*. The dog is like to the wolf.

Nil est arduum *mortalibus*. Nothing is difficult to mortals.

(3.) Obtemperatio *legibus* est necessaria. Obedience to the laws is necessary.

(4.) Vivamus congruenter *naturae*. Let us live agreeably to nature.

Note 2. Two datives occur after some verbs.

(5.) Haec studia sunt *decori tibi*. These studies are (for) an ornament to thee.

Caesar reliquit duas legiones *praesidio castris*. Caesar left two legions for guard to the camp.

IV. *The immediate object of a verb or preposition is put in the accusative.*

(1.) Deus regit *mundum*. God rules the world.

Alexander duxit *exercitum* in *Indiam*. Alexander led his army into India.

Note 1.—The accusative is also the subject of the infinitive mood.

Ubi Caesar intellexit *eum* tenere se in castris.

Note 2. The accusative occurs *without a preposition* to express ideas of duration, extent, place of destination, and specification.

(1).—Vixit triginta *annos*. He lived thirty years.

(2). Perduxit duas fossas *quindecim pedes* latas. He extended two trenches fifteen feet broad.

(3). Tarquinius aliquando profectus erat *Romam*. Tarquin had once gone to Rome.

(4). Hannibal cecidit ictus *femur.* Hannibal fell wounded in the thigh.

Note 2.—Two accusatives occur after some verbs.

Posco *te veniam.* I ask of thee pardon.

Celavit *iter omnes.* He concealed his journey from all.

V. *The name of the person or object addressed is put in the vocative.*

Tu quoque *Brute.* Thou also Brutus.

O! *tempora* O! *mores.* Oh the times, Oh the morals (of the age.)

The accusative also is used in exclamations.

Heu! *me miserum.* Alas! me miserable!

Hanc audaciam! This audacity!

VI. *The ablative is used with prepositions and follows their meaning.*

Dum haec gĕruntur *in colloquio.* While these things are carried on *in* the conference.

Multa dicta sunt *ab Caesare.* Many things were said *by* Caesar.

Misit aliquem *ex* suis legatis. He sent one from his lieutenants, from the number of his lieutenants.

Note.—The ablative without a preposition is used.

(1). With certain verbs, adjectives and nouns.

Fruimur *multis beneficiis* a Deo.

Carere *amicis* non est bonum.

Dignus *maximo honore.* Opus est nobis *tua auctoritate.*

(2) In special constructions to express cause, manner, means, price, comparison, difference, place, time, characteristic, specification and separation.

Ille confectus est *sica.* He was dispatched with a dagger.

Homines capiuntur *voluptate*, ut pisces *hamo.* Men are ensnared with pleasure as fishes with a hook.

Mercatus sum lusciniam *magno pretio.* I bought a nightingale for a great price.

Lux est velocior *sonitu*. Light is swifter than sound.

Homerus vixit ante Romulum *multis annis.* Homer lived before Romulus many years.

Alexander mortuus est *Babylone.* Alexander died in Babylon.

Aristoteles fuit vir *maximo ingenio.* Aristotle was a man of the greatest genius.

Hannibal incensus est *animo.* Hannibal was incensed in mind.

Catalina expulsus est *urbe.* Cataline was expelled from the city.

(3) As the case absolute, usually with a participle or adjective, and sometimes another noun in the same case.

N. B.—This last is a very frequent and important construction in the Latin, forming an independent clause in the sentence, expressive of the time, conditions and circumstances of an action.

Hoc responso dato discessit. This answer being given he departed.

Castris munitis reliquit ibi duas legiones. The camp being fortified he left there two legions.

VII. *Adjectives agree with their nouns in gender, number and case.*

Note.—Participles have the same inflexion and agreement as adjectives.

Omnes boni viri amant equitatem *ipsam.* All good men love equity itself.

Senex solet esse laudator *acti* temporis. An old man is accustomed to be an eulogist of the past time.

VIII. *Pronouns agree with their antecedents in gender, number and person.*

Tribuimus honorem iis viris, *qui* necaverunt tyrannos. We give honor to those heroes who have slain tyrants.

Servi utuntur iisdem moribus, *quibus* dominus. Slaves practice the morals of their master.

IX. *Finite verbs agree with their subjects in number and person.*

Ego disco dum *doceo.* I learn while I teach.

Bene fecisti ut *tu viceris* animum. You have done well that you have ruled your spirit.

Qui non *laborat,* non *manducet.* He who does not labor, must not eat.

X. *The Infinitive mood without a subject-accusative depends upon the word that leads to its use.*

Caesar *contendit ire* ad eos. Caesar hastens to go to them.

Maturat proficisci ab urbe. He makes haste to depart from the city.

Avidi committere pugnam.

XI. *Gerunds have the syntax of nouns and the government of verbs.*

Fecit finem *loquendi.* He made an end of speaking.

Contentio *vincendi* beneficia beneficiis est honesta. The effort to surpass benefits with benefits is an honorable (contest).

XII. *Supines are used with verbs and adjectives.*

Mittit *postulatum* ne fieret hostis Romano populo. He sends to ask that he would not become an enemy to the Roman people.

Spectaculum horrible *visu.* A spectacle horrible to be seen.

XIII. *Adverbs qualify verbs, adjectives and other adverbs.*

Brutus *acerrime* vindicavit libertatem. Brutus very vigorously asserted (the claims of) liberty.

Apud Helvetios Orgetorix fuit *longe* ditissimus. Orgetorix was by far the richest among the Helvetians.

Multo celerius omni opinione venit. He came *much sooner* than all expectation.

Hunc *tam temere* ab officio discesserum esse. That he would *so rashly* depart from his duty.

XIV. *Prepositions are used to show the relation between an immediately following and some antecedent word* (antecedent in construction).

Mittunt ad Caesarem rogatum auxilium. They send to Caesar to ask aid.

Multa *dicta sunt ab eo.* Many things were said by him.

XV. *Conjunctions connect words and sentences.*

Dumnorix *gratia et largitione* plurimum poterat. Dumnorix was very powerful by personal influence *and* bribery.

Aeduis concessit, *ut* collocarent Boios in suis finibus. He granted to the Aedui *that* they might give the Boii a place in their territories.